

ZBORNIK KASTAVŠTINE

IV.

1996.

ZBORNIK KASTAVŠTINE, IV., KASTAV 1996.
Posebno izdanje

IZDAVAČ: Općina Kastav

ZBORNIK KASTAVŠTINE IV., KASTAV 1996.
Posebno izdanje

Izdavač:
Općina Kastav

Za izdavača:
Sonja BROZOVIĆ-CUCULIĆ

Tehničko uređenje:
mr. Darinko MUNIĆ

Korektura:
Jelena POTKONJAK

Slog i realizacija:
WELT, Rijeka

Tisak:
TISKARA RIJEKA d.d., Rijeka

Za ilustraciju knjige korišteni su slikovni prilozi
iz Muzeja Kastavštine
snimci medalja B. Kukurin

Naklada:
1000 primjeraka

ZBORNIK KASTAVŠTINE

IV.
Kastav 1996.

ZBORNIK KASTAVŠTINE IV., KASTAV 1996.
Posebno izdanje

Izdavač:
Općina Kastav

*Ova IV. knjiga
Zbornika Kastavštine
posvećena je 125. obljetnici
Prvog tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka,
a
objavljuje se i u 130. obljetnici
osnivanja kastavske "Čitalnice"
i
90. godini početka rada
Učiteljske škole u Kastvu*

UZ IV. KNJIGU ZBORNIKA

Nastavljajući objavljivanje *Zbornika Kastavštine,* Urednički je odbor posvetio ovu njegovu IV. knjigu 125. obljetnici održavanja I. tabora Hrvata Kastavštine, Istre, Kvarnerskog primorja i otoka. U njoj se objavljuje samo rasprava i građa, našeg uvaženog povjesničara dr. Petra STRČIĆA, *Na velikoj prekretnici. I. hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka.* To je, ustvari, treće objavljivanje Strčićevog viđenja kastavskog tabora, a drugo dopunjeno izdanje istoimenog djela. Razlozi za ovo objavljivanje, uz veliki značaj povijesnog događaja kada se 21. svibnja 1871. pred crkvicom Sv. Mihovila u Rubešima podno Kastva sakupilo mnoštvo od – prema iskazima onodobnog tiska oko 10000 ljudi – su višestruki.

Ponajprije, vratimo se još jednom samome događaju kada su okupljeni Hrvati, kojima su se u manjem broju pridružili susjedni Slovenci, pokazali snagu svojih gospodarsko-političkih uvjerenja i čvrstoću ostajanja uz svoju materinjsku hrvatsku riječ. Bez potrebe za prepričavanjem sadržaja ove IV. knjige *Zbornika Kastavštine* valja ipak upozoriti, na tada održane govore. Poznato je da vlasti nisu odobrile cijeli program kojeg je sastavio odbor tabora. No i pored toga, Franjo Marotti, Ernest Jelušić i Marijan Derenčin uspjeli su u svojim govorima izreći zahtjeve, da se u škole i urede uvede materinji hrvatski jezik, te istaknuti osnovna pitanja gospodarstva naše obale, vezana uz pomorstvo i carinsku politiku.

Nadalje, treba potsjetiti i na povijesne korijene kastavskog tabora. Tabor je, kao izdanak taborskog pokreta pokrenutog u Češkoj, održan u Kastvu ni punih pet godina nakon otvaranja kastavske *Čitalnice,* prve hrvatske čitaonice u Istri (1866.). To rasadište hrvatske riječi, poniklo na tradiciji tada gotovo petstoljetnog postojanja statuta na hrvatskom jeziku, u čakavskom govoru, pa pučkog školstva koje Kastav ima od 1770. godine, dalo je i odbor tabora, čiji su viđeniji organizatori bili: Vjekoslav Vlah, Ernest Jelušić, Franjo Steidle, Fran Bachman, Antun Rubeša, Vjekoslav Jelušić, Martin Vlah, Šime Jurehman. Spominjući onovremene uglednike, njima valja priključiti i druge Kastavce, i stanovnike Kastva, koji su ponikli ili se priključili ideji narodnog preporoda krajem prošlog stoljeća, poput Matka i Ivana Bastijana, Franje Ravnika, Ivana Spinčića, Kuzme Spinćića, Vinka Zamlića, te poznati *kastavski trolist:* Matka Laginju – Vjekoslava Spinčića – Matka Mandića. Održavajući snagu narodnog duha, uporni su Kastavci 1901. osnovali kulturno-prosvjetno društvo *Istarsku vilu,* a 1906. godine dobili i učiteljsku školu u Kastvu.

Tako je tabor pokazao nedvosmisleno povijesno značenje okupljanja Hrvata, a Kastav i Kastavštinu još je jednom afirmirao kao most hrvatske riječi između zapadne i kontinentalne, te južne Hrvatske. Njegova dvosložna poruka – *Složimo se* – bila je kratka i jasna.

Tabor naravno valja promatrati u povijesnom vremenu i prostoru svoga održanja, jer tijek povijesti ide dalje. No, koliko god su se mnoge povijesne odrednice tijekom posljednjih 125 godina promjenile, a posebice su za Hrvatsku samostalnost i suverenost ključne bile posljednjih pet godina, valja reći da je konstanta na području Kastavštine i Liburnije – od doseljenja Hrvata do danas ostala jedna te ista – *domaća hrvatcka čakavska beseda.*

Na kraju urednik je dužan upozoriti i na činjenicu, da će se u okviru proslave 125. obljetnice *I. tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka* kod Sv. Mihovila, pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike dr. *Franje Tuđmana,* u Kastvu 18. svibnja održati znanstveni skup. O povijesti Kastva i tom prijelomnom datumu okupljanja Hrvata, značajnom ne samo za regionalnu kastavsku, otočko-kvarnersku i istarsku, nego i hrvatsku povijest uopće, na skupu će govoriti dvanaest referenata. Time ćemo ujedno dobiti prvi dio sadržaja slijedećeg zbornika. Ta nas činjenica treba radovati, jer ćemo uz raznolike, zanimljive i stručno-znanstvene sadržaje uspješno i redovito nastaviti objavljivanje *Zbornika Kastavštine.*

Rijeka, 28. travnja 1996.

Mr. Darinko MUNIĆ

Dr. Petar STRČIĆ

NA VELIKOJ PREKRETNICI

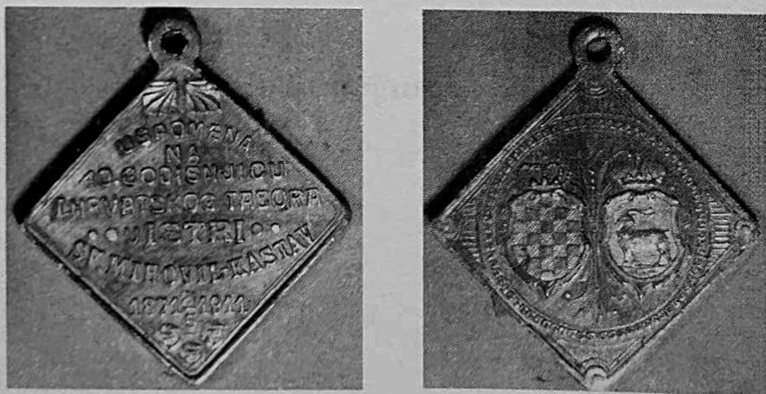
Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka

Drugo, dopunjeno izdanje

Kastav, 1996.

Lice i naličje medalje izdane u čast I. tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka

Lice i naličje medalje izdane u čast II. tabora kod Kastva

PREDGOVOR DRUGOME IZDANJU

Krećući potkraj 50-ih godina u Vrbnik na o. Krku, u pregled rukopisne ostavštine dr. Dinka Vitezića (1822.-1904.), a na zahtjev prof. dr. Jaroslava Šidaka, redovnoga profesora Filozofskoga fakulteta, i dr. Bernarda Stullija, direktora Arhiva Hrvatske u Zagrebu, nisam pomišljao na to da ću se na početku druge polovice 90-ih godina našega vijeka još uvijek intenzivno baviti prvim razdobljem organiziranoga hrvatskog narodnog pokreta Istre i Kvarnerskih otoka, točnije rečeno – s prvim, Dobrilinim, Bastianovim i Vitezićevim naraštajem preporoditelja ovoga najzapadnijega dijela hrvatskoga nacionalnoga korpusa. I kada sam se – po želji književnika Zvana Črnje – podrobnije prihvatio proučavanja i prve masovne političke skupštine ovdašnjih Hrvata u XIX. st., pa mi je 1971. godine – u povodu 100. obljetnice – omogućio objavljivanje i prve studije i prve knjige o tome »taboru«, mislio sam – kao i svi mladi znanstvenici – da sam temu iscrpio u potpunosti ili gotovo u cjelini. Naravno, nisam imao pravo, pa mi je Zvane Črnja objavio i drugu knjigu o tome znamenitome skupu, s opširnim predgovorom prof. dr. Mirjane Gross, te, evo, stigoh i do drugoga izdanja knjige iz 1989., ponešto izmijenjene i dopunjene, u povodu 125. godišnjice skupa. A taj je »tabor« – s nekoliko tisuća sudionika (kaže se – i preko 10.000) označio jednu od temeljnih prekretnica u otporu većinskoga hrvatskog naroda malobrojnom vladajućem talijanaško-talijanskom sloju u Istri i na Kvarnerskim otocima.

Osobito mi je drago da je do ovoga drugog izdanja došlo i stoga, jer i time odajem veliko poštovanje pok. prof. dr. Jaroslavu Šidaku, dr. Bernardu Stulliju i književniku Zvani Črnji koji su me rado i dobrohotno naveli na put, pored ostaloga, i prema ovome izdanju.

P. Strčić

Zagreb, 27. III. 1996.

Taborski pokret

KASTAV — Pogled na Opatiju

Pojedini narodi u svojoj su prošlosti na razne načine dolazili do nacionalnih prava i do svojih državnih zajednica. Međutim, u višemilenijskoj prošlosti čovječanstva nema primjera za to da se to događalo na miran način. Stjecanje i očuvanje prava naroda da sami utječu na razvoj i budućnost vlastite sudbine u načelu se ostvarivalo s oružjem u ruci, u borbi protiv vladajućih slojeva nekoga drugog naroda. Stoga je više nego hvalevrijedan i poučan kapitalni povijesni događaj – razdvajanje višedesetljetne čehoslovačke države (osnovana je 1918. godine), koje se nije dogodilo na očekivani, toliko puta u povijesti ponovljeni način – raspravama i sukobima, već su se Česi i Slovaci kao visokocivilizirani i visokokulturni narodi razišli (u naše dane, 90-ih godina) mirno i veoma dostojanstveno, stvorivši svaki svoju državu/republiku.[1]

Hrvatski je narod imao takvu povijesnu sudbinu da je od zadnjih desetljeća XI. st. pa do naših dana, zadnjega desetljeća XX. st. bio u okviru raznih državnih zajednica, ali nastojeći – s većim ili manjim uspjehom – očuvati svoju državnost; uspjelo je to barem u jednom dijelu Hrvatske (koji je, vremenom, postao matica Hrvatâ), no druge su dijelove jednostavno prisvojile strane države, mahom nacionalne zajednice stranih naroda, i bili su stoljećima tako rasparčani.[2]

Putovi za očuvanje nacionalnih, čak i najosnovnijih prava, za očuvanje nacionalnog identiteta hrvatskih prostora pa i opstanka Hrvata u pojedinim njihovim krajevima bili su različiti, redovito s krupnim preprekama. Metode borbe bile su također različite, uglavnom u skladu s mogućnostima i uvjetima života u pojedinom hrvatskom području.[3] Jedan od načina te borbe u XIX. st. bili su i »tabori«.

I. TABORSKI POKRET

Skupštine naroda u XIX. st. pod imenom »tabori« nisu pronalazak Hrvata, a ni Slovenaca u njihovu susjedstvu, iako su ih Hrvati počeli održavati po uzoru na Slovence. Tabori su u XIX. stoljeću – od druge polovine 60-ih godina dalje – dio širokoga nacionalnog pokreta koji se burno razvijao na slavenskom teritoriju što se pruža u središnjoj Evropi i od središnje Evrope na jugozapad, do sjeverne obale Jadranskog mora.[4] Ti masovni sastanci – pod imenom tabora – imali su velik utjecaj na razvoj političkih, a potom i prosvjetnih, kulturnih i gospodarskih prilika a nadasve nacionalnih odnosa u Čeha i Slovenaca i, na koncu, u Hrvata, na njihovu najzapadnijem dijelu etničkog područja – u Istri i na Kvarnerskim otocima, a stjecajem okolnosti i u dijelu tzv. Hrvatskog primorja, točnije rečeno – Kvarnerskog primorja.[5]

1. *Češki taborski pokret*

Prve godine nakon pada Bachova (neo)apsolutizma[6] uvjerile su Čehe da neće uspjeti u borbi protiv njemačkoga centralizma i u nastojanjima za postizanjem ravnopravnog položaja s Nijemcima. Tada su češki zastupnici napustili parlament austrijskog dijela Habsburške Monarhije – bečko Carevinsko vijeće i prebacili težište rada u Zemaljski sabor (u kojem su 1865. god. prvi put imali većinu) te u kotarska i općinska vijeća. No, nisu zaboravljeni zahtjevi da češke zemlje dobiju poseban državnopravni položaj u okviru Monarhije i da kralj bude okrunjen češkom krunom. Istodobno se započinje s djelovanjem i na sustavnijem širenju materinskog jezika, npr. u školama. God. 1862. osnovani »Sokol« brzo se razvija; iste godine u Pragu izlazi trideset listova – ukratko, dolazi do intenzivnog organiziranja što više oblika narodnoga života. Suprotnosti koje su, poglavito u odnosu prema aristokraciji, odvajale »mladočehe« od »staročeha«, nisu bile veća smetnja.[7]

Nedaće Austrije (osobito posljedice i neuspjesi u ratu s Pruskom i Italijom)[8] u drugoj polovici 60-ih godina konačno su dovele do popuštanja Beča, do sporazuma vladajućega sloja austrijskih Nijemaca s Mađarima i do pretvaranja austrijskog carstva 1867. god. u dvojnu Austro-Ugarsku Monarhiju.[9] Češka, Moravska, Slovenija, Istra i Dalmacija te njihovi otoci potpali su pod zapadni, austrijski (cislajtanijski) dio preuređene Habsburške Monarhije. Ovdje je ojačao bečki centralizam, pa su u češkom i moravskom Zemaljskom saboru Nijemci i njihove pristalice ponovno dobili većinu: »Otpor češkog naroda protiv dualizma i njegove konsekvence: decembarskog ustava (1869) nije se izrazio samo u (...) aktima njegova političkog vodstva koje je privremenu odsutnost na češkom saboru pretvorilo u trajnu pasivnu rezistenciju. Ono je svojom 'deklaracijom' od 22. augusta 1868. još jednom stalo na stanovište historijskog prava, s jamstvima za nacionalnu ravnopravnost Nijemaca, i nagodbe 'između češkoga kralja i političko-historiskoga češkoga naroda, zastupljenog na ispravnom i pravednom temelju', t.j. izmijenjenom izbornom redu.«[10]

Ova se teška politička borba vodila raznim načinima i oblicima, pa je tako, između ostaloga, iskorišten i Zakon o zborovima koji je ministar Taaffe podnio parlamentu 16. srpnja 1867., a usvojen je 15. studenog iste godine.[11] Predstavnici češkog građanstva potražili su neposredniju podršku širokih slojeva u češkom narodu; s prvim taborom na gori Říp 10. svibnja 1868. god. započeo je čuveni taborski pokret i potrajao do 1871. godine.[12]

Održavanje skupština – tabora – na otvorenom prostoru privuklo je često narodne mase; došlo je do doista masovnog okupljanja puka, do njegova življega političkog pokretanja, do odlučnih javnih političkih istupa i manifestacija. Tabori su se pokazali kao moćno sredstvo u borbi protiv političkoga, gospodarskog, kulturnog i prosvjetnog ugnjetavanja i odnarođivanja što su ga nad Česima vršili vladajući slojevi Nijemaca (i odnarođeni domaći ljudi). Pod utjecajem tih skupova došlo je do opće politizacije velikog dijela češkog naroda, do odlučnijih akcija Čeha i u inozemstvu, do jače izraženih zahtjeva za pretvaranjem Habsburške Monarhije u federaciju.[13] Od svibnja 1868. do u jesen 1871. god. okupile su se na taborima »najšire mase u svim krajevima s

češkim naseljem. Prema najnižem računu sudjelovalo je u toj akciji, prvoj te vrste, gotovo pôdrug miliona učesnika, od kojih je nepuni milion otpao na Češku gdje je ona započela i gdje je dobila najradikalnije oblike – i po držanju masa, naročito radničkih, i po svojim zahtjevima, u kojima su došla do izražaja sva aktuelna pitanja, od ekonomskih i poreznih do političkih i crkvenih. U nekim je krajevima stanovništvo uskratilo plaćanje poreza, zbog čega je bilo kažnjavano kantonizacijom vojske, a već u jesen 1868. je broj kažnjenih zatvorom ili globama prešao preko deset tisuća. Ponegdje su se toj akciji, s tako širokim programom, pridružili i njemački seljaci i radnici.« No, najveće je značenje tih tabora što su oni odlučno pripomogli konačnom sazrijevanju Čeha u modernu naciju.[14]

Poteškoće – naročito vanjske, spomenute ranije – u kojima se Monarhija nalazila, natjerale su dvor na popuštanje, pa je Beč tijekom 1871. god. pristao da, između ostalog, prizna i zemljama »krune sv. Václava« državnopravni položaj u mnogočem sličan položaju Ugarske. Međutim, dualističke snage Nijemaca iz Austrije, uz podršku novostvorenoga Hohenzolleruova Njemačkog Reicha, bile su dovoljno jake da takvu nagodbu spriječe.[15]

2. *Slovenski taborski pokret*

a) *Slovenski taborski pokret izvan Istre*

U ponešto su se sličnim prilikama istog desetljeća našli i Slovenci.[16] I u njih je izborni sistem omogućavao vladajućim slojevima – Nijemcima i nemškutarima te Talijanima i talijanašima – da dobiju većinu u predstavničkim tijelima; osim toga, njihov nacionalni teritorij bio je razbijen i uključen u nekoliko pokrajina – Korušku, Štajersku, Kranjsku, Gorišku, Trst, Istru. Primjer iz god. 1866. (kada je Benešku Sloveniju dobila Italija[17]) opominjao je ostale Slovence na ono što bi im se moglo dogoditi – da ih Talijani i Nijemci definitivno razdijele. No, Slovenci su na svoje specifične prilike znali primijeniti i neka strana, korisna iskustva. Tako su, npr., osnovali »Južni Sokol«, a liberalno je građanstvo – poput »mladočeha« – nazivano »mladoslovencima«; upravo njihov je pokret počeo preko tabora širiti ideje koje su do tada bile preko listova i političkih sastanaka poznate samo manjem broju ljudi.

Koristeći se spomenutim novim zakonskim mogućnostima iz kraja 1867.,[18] započeli su i Slovenci – najprije u Štajerskoj – pripreme za prvi narodni skup, koji je u Sloveniji nazvan taborom;[19] održan je 8. kolovoza 1868. god. u Ljutomeru, u Štajerskoj.[20] Od tada su Slovenci u svim svojim tada rasparčanim zemljama na ukupno 17 tabora,[21] sve do druge polovine 1871., isticali svoj osnovni zahtjev – Ujedinjenu Sloveniju. Osim združenja svih Slovenaca na svome etničkom području, zahtijevali su da slovenski jezik bude u javnom životu – u školama, u uredima, u crkvi i drugdje – ravnopravan s njemačkim, odnosno talijanskim, da budu osnovane prosvjetne ustanove (od osnovnih škola do fakulteta), gospodarska društva i institucije, da bude olakšan gospodarski položaj naroda, itd. Osim tih i drugih zajedničkih, isticani su i zahtjevi u skladu sa specifičnim uvjetima kraja u kojem je održavan skup. Na taborima

je ukazivano i na potrebu uže suradnje s drugim nacionalno ugroženim južnoslavenskim narodima u Monarhiji, pa su na nekima od njih bili prisutni srpski mladići iz Novog Sada[22] i Hrvati.[23]

Slovenci su se – poput Čeha – bili ohrabrili našavši se okupljeni na taborima; postajali su svjesni svoje snage, pa su još odlučnije i nastupali. Te su masovne skupštine pridonijele stvaranju osjećaja povezanosti svih Slovenaca, jačanju ideje o potrebi udruživanja u vlastitoj domovini, pojačanom bujanju etničke svijesti. Sve to dovodi u to doba do konačnog političkog formiranja i moderne slovenske nacije.[24]

Pokret je prilazio i slovenskom dijelu Jadranskog mora; tako je došlo na red goričko, odnosno tršćansko područje.[25]

Treći slovenski skup uopće, a prvi u goričkom kraju, održan je 18. listopada 1868. god. u Šempasu;[26] talijanski nacionalisti oštro su istupili, s pravom uvidjevši opasnost te su istakli: protiv čitaonica, tabora i matica treba se oduprijeti jer to za njih »pitanje života ili smrti«.[27] Tako već drugi tabor – u Fernetičima kod Sežane – predviđen za 20. lipnja 1869. godine – vlasti nisu odobrile. Razlozi zabrane sadržani su u dopisu poglavara Kranjske tršćanskom namjesniku Carlu von Moeringu: »Tabori, ki so bili v teh letih v sosednih delih slovenske dežele in nazadnje na Kranjskem, so (...) ustvarili od tabora do tabora vse bolj napet položaj med narodnostmi v deželi in povzročili pri podeželskem prebivalstvu izzivalno razburjenje va nacionalnem in cerkvenem pogledu. To dejstvo je posledica vsebine govorov strankinih voditelj na tribuni o zedinjenju vseh Slovencev e veno upravno območje, o uvedbi jezika v šole in urade, itd., itd., deloma pa posledice agitacijske gonje (...) posameznih fanatičnih strankinih članov na taboru (...) jih ščuvalnih govorov in po svebini enakih trosilnih letakov. Ti ščuvarji so na najbolj izdaten način dosegli svoj namen na zadnjem taboru 17. maja (...) do znatnega razburjenja je prišlo pri podeželskem prebivalstvu v okrajih okoli Ljubljane, kmalu nato 28. maja pa do izgredov. V sedanjih razmerah (...) smatram sleherno pripravo na Kranjskem kot nevarnost za javni red in mir. Zategatelj sem poslal tajne dopise, katerega prepis imam čast poslati tudi Vam, pristojim političnim oblastem, da naj sedaj postopajo v tem pogledu po določbi paragrafa 6 zakona o zborovanjih z dne 15. 11. 1867, v kolikogor bi hoteli še pripraviti tabore v njihovih okrajih.«[28]

Istom namjesniku slično je pisao i kotarski poglavar Clesius iz Voloskog: »Pri zadnjem obisku v Podgradu in okolici sem dobil podatke, da tabori že začenjajo prinašati sadove. Povsem se opažajo večje priprave za občinske volitve, ki bodo v decembru in ki so lahko letos v Podgradu dosti bolj živahne (...) v gostilnih govorijo, da ni treba voliti civilnih oseb, da ne bi bili Slovenci prikrajšani pri svojih pravicah, oblast da naj ostane v rokah kmetov. Interesantno je dejstvo, da sem takšne ideje zasledil le pri Slovencih v Brkinih (...) v meni se je zato utrdila vera, da te ideje živo razplamtevajo in širijo duhovniki s Kranjskega (...) z odstranitvijo izobraženih komisarjev iz občinskega sveta hočejo zagotoviti sebi večji vpliv...«[29]

Branko Marušič piše: »Pregled politične vsebine primorskih taborov daje predvsem dve ugotovitvi. Zahtevo po 'zedinjeni Sloveniji' je najbolj odločno postavil v svojem programu in v sprejeti resoluciji šempaski. Tako formulirani program tabora z ostalo vsebino je tudi goriški namestniški svetovalec in

okrajni glavar baron Pino sporočil namestništvu v Trst v pismu dne 15. oktobra 1868. Le sežanski tabor se je po svoji odločnosti približal šempaskemu, tudi v programu tega tabora je govor o 'zahtevi' po 'zedinjeni Sloveniji', briški rabi v vabilu namesto besede 'zahtevati', 'razgovarjati', tolminski 'pretresovati' oziroma 'potrjevati', kubejski 'govoriti', vabilo na pivški tabor, ki ga je prinesel 'Slovenski narod', pa rabi izraze 'razgovarjati' oziroma 'sklepati'. Druga ugotovitev pa je vsekakor značilnost vsebine oziroma glavnih političnih točk taborov, ki so bili pred ljubljanskim sestankom jugoslovanskih politikov decembra 1870 in onih, ki so bili ali točneje, ki naj bi bili po tem srečanju. Za prve tabore je značilna ideja 'zedinjene Slovenije', po letu 1870 pa se je ta projekt umaknil v korist zahtevam po uresničenju programa ljubljanskega sestanka. Vendar v taborskem gibanju na Primorskem ni nikdar bilo razpravljanje o tem programu uresničeno. Ljubljanski program naj bi obravnaval vsaj eden od napovedanih taborov v Renčah, bil je tudi na programu tabora v Kastvu.

Med preostalimi taborskimi zahtevami splošno slovenskega značaja gre omeniti predvsem zahteve in priporočila glede rabe slovenskega jezika v javnem življenju, v uradih in šolah. Zahteva za rabo slovenskega jezika v uradih in šolah (pridružena zahteva za slovensko pravno fakulteto v Ljubljani) sta bili kot 2. in 3. točka zahtev šempaskega tabora. Pri tem je zanimivo, da je bila zaradi zahteve udeležencev pripravljalnega sestanka prvotna formulacija programa tabora, da se slovenski jezik v šolah na Slovenskem uvajati 'precej začne ali vsaj v enem letu', spremenjena tako, da je del formulacije »ali vsaj v enem letu« odpadel. Briški tabor je v svoj program in sklepe sprejel na šempaskem taboru sprejeto formulacijo pouka slovenskega jezika v šolah (4. tč.), medtem ko je ta tabor razpravljal o slovenskem jeziku kot uradnem v tretji točki svojega programa. Obe zahtevi sta nato prišli združeni v program in resolucije tolminskega (4. tč.) in sežanskega tabora (2. tč.), kjer je bil za njih uresničenje za razliko od tolminskega programa in resolucij postavljen rok – 'precej začne' in je bilo njih uresničenje tudi povezano z uveljavljanjem 19. člena. Združeno se je vprašanje slovenskega jezika v uradih in šolah obravnavalo tudi v Kubedu (3. tč.), prav tako je tabor na Kastvu razpravo o materinem jeziku v uradih in šolah napovedal v tretji točki svojega programa (v resnici se je o tem na taboru govorilo v prvi točki dnevnega reda). Na pivškem taboru sta se vprašanji slovenskega jezika v šolah (2. tč.) in uradih (3. tč.) obravnavali ločeno, vipavski tabor je razpravo združil v drugi točki programa. Enako je bilo postavljeno v programu prepovedanega tabora pri Fernetičih, pridružena je bila še zahteva po slovenski pravni fakulteti v Ljubljani (2. tč.). Napovedani tabor v Renčah za leto 1872 je vprašanje enakopravnosti slovenskega jezika nanovo postavil in sicer v prvem osnutku programa na sledeči način: 'Naj slovenski poslanci interpellujejo vlado, ali misli vendar enkrat izvršiti enakopravnost, da bodo vsi uradi na Slovenskem poslovali v narodnem jeziku se Slovenci...'«.[30]

Radikaliziranje slovenskoga nacionalnog pokreta, masovno gibanje slovenskoga puka, pojava ogromnog broja ljudi na jednom mjestu, njihovo javno protestiranje i izlaganje zahtjeva – zabrinulo je vladajuće krugove u Kranjskoj, pa čak i u Beču, koji su krenuli u ofenzivu s dvije strane. Počeli su isticati,

npr. u Kranjskoj, da je slovenski jezik uveden u upotrebu u državnim ustanovama, a austrijski ministar pravosuđa javio je pokrajinskoj skupštini da mu do sada nije poznato da li je neki sud odbio raspravu sa Slovencima na slovenskom jeziku. No, započeli su i dogovori poglavara pojedinih područja o zabrani sljedećih tabora.[31]

Ipak, tada još svi skupovi nisu mogli redom biti zabranjeni; dozvoljeno je održavanje novih tabora i na Primorskem – u Biljani u Brdima 25. kolovoza 1869., u Tolminu 1. svibnja 1870., u Sežani krajem istog mjeseca.[32] Tada su došli na red i Slovenci u susjednoj Istri.

b) *Slovenski taborski pokret u Istri*

U Istri je 1869. god. živjelo oko 30.000 Slovenaca. Nisu imali svoje građanske klase, većinom su bili nepismeni seljaci; ipak je nekoliko svećenika i učitelja već predstavljalo utjecajnu grupu školovanih inteligenata, koja je predvodila u sustavnijoj borbi za narodne interese. S druge strane, vladajući sloj bio je talijanskog ili talijanaškog porijekla, brojčano ojačan dolaskom činovnika iz lombardijskog i venecijanskog područja nakon 1859., odnosno 1866. godine,[33] kada je Austrija morala napustiti ove apeninske krajeve.[34] Tada je talijanski narod na Apeninskom poluotoku bio na putu svoga konačnog ujedinjenja i stvaranja nacionalnih država, ali time su vladajući talijanski krugovi u Istri dobili nove pomoćnike u potalijančivanju slovenskog i hrvatskog područja. Ipak, borba istarskih Slovenaca nije slabila, a to svjedoči i skup kod Kubeda – prvi tabor u Istri.[35]

Općina Rožar[36] poslala je 14. srpnja 1870. god. kotarskom poglavaru Kodermazu u Koper zahtjev za održavanje tabora u Kubedu na dan 7. kolovoza; u podnesku su – na talijanskom i slovenskom jeziku – nabrojene sljedeće točke dnevnog reda tabora: »1. Kako se imamo ponašati Slovani v današnjem času, da dosežemo svoje pravice? 2. Slovanski jezik, da se vpelje v šole in urad. 3. Davek treba da se zmanjša ali vsaj ne pomnoži. 4. Da se napravi glavna slovenska šola v Koperskem okraju.«[37] Poglavar je zatražio mišljenje od nadležnoga tršćanskog namjesnika, te je, dobivši povoljan odgovor, dao svoju privolu.[38]

Ljubljanske »Novice« odmah su – 27. srpnja – objavile poziv na tabor:

»Iz Istre 23. julija (Prvi tabor v Istri) bo gotovo 7. dne avgusta ob 4. uri popolne v Kubedu, vasi sred Buzeta in Kopra. Namesništvo v Trstu nam ga je že dovolilo. Malo imamo časa za potrebne priprave; al je sklicati smo morali tabor vsakako pred deželnim zborovanjem, ako ne, bi naši zagriznjeni sovražniki zares mislili, da smo poginili Slovani v Istri. Po dokončanih zadnjih nesrečnih volitvah v deželni zastop je zapela 'la Provincia', edini laški list, v Istri svojo staro pesem: 'Hvala Bogu, znebili smo se v deželnem zboru slovenske smole (Ravnik);[39] slovenska stranka v koperskem okraji je gola izmišljava; slovenski aposteljni naj pokažejo svojo delavnost na kranjskem kamenji, v Istri bo ostala brez vspeha, Istra je laška itd.' – Taki zastarani pesmi

bo dejansko odgovoril tabor v Kubedu, kjer se bo govorilo o sledečih točkah:

1. Kako se imamo ravnati Slovani v Istri, da dosežemo svoje pravice? (Tu se bo povdarjalo zedinjenje Slovencev).
2. Naš jezik da se dejansko vpelje v šole in urade.
3. Davek da se nam zniža, ali vsaj ne pomnoži.
4. Da se napravi slovenska glavna šola v koperskem okraji.

Slovenci! omenjeno razprave bodo jako važne ne samo za Istrane, nego za vse Slovence, kajti taborovali bomo blizu našega jadranskega morja. Vabimo todaj na tabor vse Slovane iz Istre, vrle Hrvate Kastavske, dobroznane rodoljube iz Trsta in okolice, in druge Slovence iz naših pokrajin. Ne bote sicer našli v Kubedu krasnega kinča, izvanjske lepotije; al našli bote za dom in narod goreča, plamteča bratinska srca!

Odbor.«[40]

Tabor je uspio; donosim izvod iz »Novica« koje su 10. kolovoza referirale o tome u članku »Prvi isterski tabor v Kubedu«: »Že zjutraj ob 6. so se začeli shajati ljudje na tabor, posebno Bolzetski kmetje (...) in do 4. se jih sešlo okoli 4000 ljudi. Pozdravil je taborce g. Fr. Ravnik s kratkim krepkim govorom in je predložil g. dr. Lavriča[41] za prvomestnika, ki je bil tudi enoglasno izvoljen. S krasno besedo je povedal prvomestnik, kako važen, kako imeniten je tabor za Istrane na obalah našega jadranskega morja. Podučil je pričujoče matere, kako naj izrejajo svoje sinove, da ostanejo pošteni Slovenci, in ko je rekel dekletam, da ne smejo ljubiti druzega nego poštenega slovenskega mladeniča, ni bilo ploskanja ne konca ne kraja. (Omeniti moram tu, da je bila tretjina taborcev ženskega spola.) O prvi točki, kako se imamo ravnati isterski Slovani, da dosežemo svoje narodne pravice, je govoril g. Fr. Ravnik. Omenil je, kako je bilo nekdaj čvrsto naše slovansko drevo, kako je mogočno razprostiralo svoje veje proti severu, jugu, izhodu in zapadu, da so prišli čez nas strašni viharji, da hudobna roka je začela neusmiljeno rezati od debla vejo za vejo; ena veja je padla med Madjare in gine, druga je padla med Turke in umira, tretja je padla med Nemce in je osušela, četrta je padla med Lahe in ta veja smo mi. Koliko je še zelenega perja, koliko je še oživljajočega soka v tej veji? Malo, in umreti bo morala v kratkem – ako se zopet ne pridruži svojemu drevesu. Isterski Slovani, ako hočemo živeti, se moramo pridružiti našim bratom Slovencem! Glasovali smo vsi navdušeno za združenje s Slovenci.«

O drugoj točki govorio je župnik Dolenjevaški F. Blažič, o trećoj mlinar Janez Cepak iz Rožara, o četvrtoj dekan-župnik Jurij Jan iz Doline. »Novice« zaključuju: »Vse je izšlo v najlepšem redu (...). Tabor je bil pri nas potreben. Koristil bo mnogo (...)«. A »Slovenski Narod« kaže: »Tabor je v ljudstvu v pravem pomenu odprl oči in ga navdušil za narodna načela«.[42]

Kotarski poglavari iz Kopra i Voloskog Kodermaz i Henrik de Clesius u svojim su izvještajima napisali da tabor nije uspio, da je tabor izazvao neugodan utisak, da su posebno na talijanskoj strani ljudi uznemireni, da bi trebalo takve tabore zabraniti, da se Ravnik ukloni iz ovog kraja, itd.[43]

Preostalo je da se i Hrvati Istre uključe u ovaj taborski pokret.[44]

Literatura o taboru 1871.

KASTAV — Dukićeva Ulica.

II. LITERATURA O TABORU 1871.

Da bih podrobnije prikazao uzroke, tijek i posljedice održavanja prvoga hrvatskog tabora, nisam se mogao poslužiti većim brojem zasebnih znanstvenih tekstova, jer prva politička masovna skupština ne samo Hrvata Istre već i Kvarnerskih otoka i dijela tzv. Hrvatskog primorja u XIX. stoljeću – donedavno nije posebno obrađena u historiografiji. Treba ovdje naglasiti da je prilično teško pisati o Hrvatima Istre i Kvarnerskih otoka 60-ih i 70-ih godina XIX. st. uopće.[45] Naime, izvorni su nam materijali još uvijek dosta nepoznati, veoma ih je malo objavljeno, a dijelom su i relativno slabo dostupni. Doduše, u nekim radovima, koji govore o širem vremenskom razdoblju, ta su desetljeća spomenuta ili djelomice obrađena,[46] ali gotovo da donedavno i nije bilo literature koja bi govorila samo o tome razdoblju života Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka.[47] Sličan je slučaj sa slovenskim taborima u austrijskoj literaturi.

O povijesti Talijana Istre – bolje rečeno talijanaško-talijanskih vladajućih slojeva u šestom i sedmom desetljeću XIX. st. ima dosta radova koje su pisali talijanski autori. No, talijanski pisci općenito malo pišu o Hrvatima, a tabore vjerojatno nisu smatrali važnima.[48]

Slovenci su obrađivali prošlost slovenskog, malog sjevernog dijela Istre u tome istom razdoblju; u okviru toga doba dobio je svoje zasluženo mjesto i slovenski tabor. O njemu je objavljena i posebna knjiga.[49] No, prvi hrvatski tabor slovenski autori samo spominju. S jedne strane njega uzimaju kao da je slovenski – npr. Josip Mal,[50] Dragotin Lončar,[51] Ivan Prijatelj,[52] Ferdo Gestrin,[53] dok Branko Marušič u tome nije siguran,[54] iako utvrđuje da je u kastavskom taboru »delež primorskih Slovencev pri tem taboru mnogo večji od deleža 'matičnih' Hrvatov«[55]. S druge strane, Vasilij Melik ubraja tabor pod Kastvom u red skupova organiziranih u doba taborskog pokreta 1868.-1871. god. u slovenskim zemljama, ali ga smatra hrvatsko-slovenskim taborom i ističe da se održao na hrvatskoj zemlji; što se taborskog programa tiče, ističe njegovu južnoslavensku komponentu.[56] Dušan Kermavner skup pod Kastvom također naziva hrvatsko-slovenskim taborom.[57] Josip Žontar god. 1962. netočno upućuje čitatelje »Enciklopedije Jugoslavije« da je u Kastvu »1871 održan prvi istarski 'tabor'«.[58] I Darko Darovec je u svome slovenskom izdanju (1992.) pregleda povijesti cijele Istre donio pogrešnu informaciju: »Po prvi veliki politični skupščini v Kastvu (1871) so nadaljevali z organiziranjem velikih *taborov* (potcrtano u tekstu, op. P.S.) tudi v drugih krajih Istre (Kubed)«;[59] upozoren od mene kao recenzenta[60] – ispravio je sadržaj rečenice ali samo

djelimice, tako da u talijanskom izdanju ona glasi ovako: »Dopo la prima grande assemblea croata a Castua (1871), continuarono l'organizzazione dei tabor anche in altre parti dell'Istria, come ad esempio a Covedo all'Istria slovena«.[61] Ta je rečenica ponovljena i u hrvatskom izdanju (1966).[62]

U hrvatskoj literaturi nema mnogo riječi o hrvatskim taborima, ali, vjerojatno, ne zbog neshvaćanja značenja ili zbog nezainteresiranosti povjesničara, već zbog kroničnog nedostatka sredstava za istraživanja i malog broja ljudi koji se bave poviješću sjeverojadranskog hrvatskog primorja.[63] Postoji samo tekst Miroslava Bertoše koji – iako samo u obliku bilješke – donosi dragocjenu vijest o neuspjelom pokušaju organiziranja tabora 1879. god. u Zarečju, dakle prvog preko Učke i južno od Dragonje.[64] U zbornicima i drugim zajedničkim djelima, te u radovima pojedinaca – o taborima je vrlo malo govora; spomenut je samo tabor na Sv. Mihovilu u Rubešima kod Kastva, a i to u obliku prepričane bilješke nekoga prethodnog autora.

Zbog svega rečenoga sam u počecima svoga istraživačkog rada o kastavskom taboru imao pri ruci kao svojevrsni, najsigurniji putokaz samo ono što je pred sedamdeset godina uzgred napisao o taboru prvi autor – Vinko Rubeša iz Kastavšćine. Rubeša se, naime, u okviru svoga teksta objavljenog u povodu dvadesetpetogodišnjice »Čitalnice« u Kastvu na str. 14-21 osvrnuo na tabor, i to zbog toga što je »Čitalnica« bila njegov inicijator i organizator. Rubeša je kronološki navodio podatke, te je uz ponešto komentara sačuvao od zaborava više važnih podataka i dao kratak prikaz tabora – od prvog poziva čitaoničarima, od citiranja dijela proglasa, prve, opširnije verzije programa, detalja u tehničkoj organizaciji, preko opisa samoga skupa s dijelom govora predsjednika organizacijskog odbora, do raspodjele novca koji je preostao(!) od taborskog prihoda.[65] Rubeša je isti taj tekst ponešto prepravio i objavio kao članak pod naslovom »Prvi hrvatski tabor u Kastvu«. U njemu je jedina važnija vijest – otvoreno Rubešino isticanje kako se nastojanjima talijanaša da onemoguće održavanje tabora pridružila i »cesarska vlada«, zatim »pismo kastavskog rodoljuba 'Našoj Slogi' u Trstu« u povodu održavanja tabora pod uvjetom da se okrnji program.[66]

Kastavac Milan Marjanović (god. 1907.) u kratkoj notici govori o taboru povezujući Kastav s tadašnjom Rijekom i hrvatskim političkim pokretom u Banskoj Hrvatskoj; tabor je uklopio u odjeljak koji počinje riječima: »Probuđenje Istre je počelo s kvarnerske strane«.[67]

Prisjećajući se prvog tabora, suvremenik tih zbivanja Kazimir Jelušić na drugom je taboru pod Kastvom, 1911. godine, iznio imena pojedinaca koji su bili pouzdanici i prijatelji tabora.[68]

Drugi suvremenik taborskih zbivanja Vjekoslav Spinčić god. 1924. općenito je i kratko ocijenio političke i javne skupštine za narodnog preporoda u Istri, pa je tabor svrstao među one prve;[69] tako je učinio i Dragovan Šepić 1968. godine.[70]

Kastavci su 1931. god. opširno pisali o svome rodnom kraju i rodnomu mjestu; iako je publikacija prigodnog karaktera, pisana je s većim pretenzijama, ali tekst o taboru govori o onome što je već poznato od Rubeše; dodana je samo pojedinost da su na taboru govorili Župan i Pavlinović.[71]

Viktor Car Emin 1938. god. pridao je pažnju samo spomenu imena Jugoslavije u taborskim spisima.[72]

Fran Barbalić je uočio značenje tabora pa je 1952. dao više izvadaka iz »Naše sloge« 1871.; ali nije ih doslovno prepisao.[73]

U zborniku »Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove« (str. 79-80) Matko Rojnić je 1952. god. donio o taboru kratku bilješku; ukazujem na to da je autor namjeru da se na taboru govori protiv stvaranja političko-upravne cjeline od istarskoga, tršćanskog i goričkog područja shvatio kao »isticanje zahtjeva za priključenjem Istre Hrvatskoj«; glavnu je pažnju posvetio prvim dvjema točkama taborskog programa. To je učinio i pet godina kasnije kada je za prvu točku rekao: na taboru će se »postaviti zahtjev za ukinuće t. zv. Austrijskog Primorja«.[74]

Iz god. 1967. zanimljiv je sud Bože Milanovića: »Glavni motiv za sastanak bilo je javno prosvjedovanje da se Istra spoji s Trstom i Goričkom u jednu pokrajinu, jer bi broj Talijana u Trstu bio promijenio narodnosni odnos na štetu Hrvata u Istri«, uz napomenu da se na taboru »puk držao prilično pasivno«.[75] Prvu je tvrdnju ponovio sljedeće godine u članku »Zveze med istarskimi in tržaškimi Slovenci ter istarskimi Hrvati v prvi dobi narodnega preporoda«.[76]

Vjekoslav Bratulić u svome prvom »Pregledu povijesti Istre« (Rijeka, 1954.) ne spominje tabor pod Kastvom, što je ispravio u drugom »Povijesnom pregledu« iz god. 1969.[77] Ovdje je autor, kao i u članku »Političke stranke u Istri za narodnog preporoda« iz iste godine,[78] s većim pretenzijama prišao ocjenjivanju tabora, ali samo na temelju podataka što ih je uzeo iz spomenutih Barbalićevih izvadaka iz »Naše sloge«. U drugom članku zanimljivije je (str. 298-299) Bratulićevo upozorenje da tabori nisu revolucionarne skupštine naroda, te (str. 303) autorova postavka: »Temelji programa hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta u Istri bili su postavljeni na prvim taborima održanim u Kubedu (7.III.1870) i Kastvu (21.V.1871)«. I on ponajprije ističe jugoslavensku komponentu toga kastavskog skupa povezujući ga s ljubljanskim sastankom iz prosinca 1870. Bratulić je od svih najdublje – iako kratko – pokušao ući u problematiku prvoga hrvatskog tabora u Istri i na Kvarnerskim otocima.

God. 1952. Ante Rubeša objavio je tekst »Prvi tabor u Istri održan je 21. maja 1871. u Kastvu«, a god. 1971. publicirao je dva članka slična sadržaja, od kojih prvi nosi naslov »Prvi hrvatski tabor u Liburniji«, a drugi »Prvi hrvatski tabor u Istri«.[79] Rubešini su članci prigodnog karaktera, a napisao ih je – uglavnom – prema knjižici Vinka Rubeše.[80] Franjo Frlan iste godine – također u povodu 100-godišnjice tabora – upozorava da je »Mihoja« svake godine prethodila kastavskoj »Beloj nedeji«, dakle – bila je to jedna od uobičajenih stoljetnih jesenje-vinskih proslava, te da su organizatori odlučili da se skup održi na Sv. Mihovilu »ugledajući se vjerojatno i na rimski plebs, koji je svoje protestne zborove protiv rimskih patricija održavao na Svetom brdu izvan Rima«.[81] Bili su to tekstovi koji su objavljeni u povodu 100-godišnjice tabora, koju su Kastavci na svečan način proslavili, također na Sv. Mihovilu, povezujući tu godišnjicu s 30-obljetnicom početaka NOR-a i socijalističke revolucije. U povodu toga organiziran je miting političkog karaktera na Sv. Mihovilu,[82] a

u Kastvu i Pazinu znanstveni skupovi. Miting je bio na liniji aktualnog političkog trenutka zbog nosioca referata,[83] te nije pridonio stručnom znanju o taboru, ali zato su znanstveni skupovi dali niz znatnih novosti koje su i objavljene.[84]

Josip Percan god. 1986. smatra da je tabor u Kastvu samo hrvatski (iako navodi imena F. Ravnika i F. Steidla).[85]

Darinko Munić donosi sve relevantne podatke te potcrtava značenje kastavske čitaonice iz čijih je »redova ponikla čvrsta volja i odlučnost« da se održi tabor.[86]

Biskup Juraj Dobrila.
(1812.–1882.)

U okviru svog zanimanja za Hrvate u Istri i na Kvarnerskim otocima 60-ih i 70-ih godina[87] obratio sam pažnju i na tabor u Rubešima; rezultate istraživanja o njemu dao sam u dva referata na znanstvenim skupovima u Kastvu i Pazinu god. 1971;[88] iste sam godine pročitao treći tekst na Radio-Rijeci, odnosno Radio-Zagrebu. Pri sastavljanju tih tekstova, kao i ove knjige,[89] koristio sam spomenutu i nenabrojenu literaturu, te novinsku građu iz onog vremena – iz tršćanske »Naše sloge«, zadarskog »Narodnog lista« ljubljanskih »Novica« te sisačkog »Zatočnika«, odnosno »Branika«. Neki su od tih novinskih članaka potpisani s inicijalima I.L., odnosno Ivan L.; možda je taj dopisnik Ivan Lučić iz Kastavštine. Bilješku tog istog Lučića o taboru našao sam u Spinčićevoj rukopisnoj ostavštini koja se čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu;[90] u toj ostavštini našao sam i neke druge spise, kao što je to izvanredno dragocjeni materijal – izvorni tekst govora Franje Marottija na taboru. Drugi izvor – Ernesta Jelušića – poznat je jer je pretiskan u »Našoj slogi« i »Narodnom listu«, dok treći govor – Marijana Derenčina – nisam uspio pronaći.

God. 1985. ovako je dr. Branko Marušič sažeo moje rezultate istraživanja:

»2. Pravkar ugotovljeno nas naravnost vabi, da se v tem uvodnem delu seznanimo z literaturo o taborskem gibanju na Primorskem ter z vrsto virov in njihovimi nahajališči.

Vseh pet primorskih taborov (1868-1871) obenem s tistimi tremi, ki jih je oblast prepovedala, obravnavajo splošna zgodovinska dela ter razprave, ki so posvečene taborskemu času. V posebnih izdajah so bili prikazani šempaski, briški, sežanski in tabor pri Kubedu. Med temi izdajami gotovo izstopa knjižica J. Kramarja o taboru pri Kubedu, ki je pravzaprav prva samostojna znanstvena publikacija o enem izmed problemov zgodovine istrskih Slovencev v drugi polovici 19 stoletja. Poskus analize primorskih taborov zaključuje ta skromen seznam, ki pa seveda ne vključuje objav o taboru v Rubeših pri Kastvu. Ta tabor je bil sicer na tleh Istre, ki je sodila v delokrog tržaškega namestništva, vendar so ga pripravili istrski Hrvati in so pri njem sodelovali tudi primorski Slovenci. Ker ga obravnavamo tudi v sklopu slovenskega taborskega gibanja, se je Petar Strčić zaustavljal tudi pri njegovem etničnem značaju in ob ugotovitvah, da kastavski tabor štejejo med slovenske, da ga imajo nekateri pisci za hrvatsko-slovenski oziroma slovensko-hrvatski tabor, presoja, da je to 'prvi tabor Hrvata' oziroma »prvi hrvatski tabor u Istri i Kvarnerskim otocima«. Strčićeva sodba je pravična, vendar je bil delež primorskih Slovencev pri tem taboru mnogo večji od deleža 'matičnih' Hrvatov.

Ker je pričujoči prikaz zastavljen problemsko, se še malo pomudimo pri kastavskem taboru. Petar Strčić ugotavlja, da je bil pri njem delež Slovencev tolikšen, da '... daje dosta veliko pravo slovenskim piscima o slovenskim taborima da i tabor na Sv. Mihovilu u Rubešima pod Kastvom svrstaju među slovenske ili ga smatraju taborom s hrvatsko-slovenskim značajem'. Sodelovanje Slovencev ima seveda svoje vzroke v upravnih razmerah, vendar ne le to, Kastavci so obiskovali tudi slovenske narodnopolitične in kulturne prireditve tudi na bližnjem Kranjskem (čitalnica v Ilirski Bistrici, tabor na Kalcu leta 1869). Med ostalimi vzgibi za povezanost hrvatskih Istranov s primorskimi in kranjskimi Slovenci pa so zelo sorodne oblike narodnega prebujanja v Istri in seveda razmere, v katerih se je odvijalo. Istra je živela dovolj osamljeno življenje, kar je odločilno vplivalo na koncepcijo političnega gibanja istrskih Hrvatov. V prvem desetletju ustavne dobe je očiten vpliv škofa Dobrile, ki se na primer povezuje z Bleiwesom in je pod očitnim vplivom Strossmayerjevega jugoslovanstva. Toda od sedemdesetih let se tudi hrvatski preporod v Istri odloči za Starčevićevo pravaško smer. Nosilec politične akcije postane Dinko Vitezić; sprememba je minila dokraj mirno.«[91]

Oslanjajući se na rezultate dotadašnjih svojih istraživanja i istraživanja slovenskih kolega o taborskom pokretu u Istri, god. 1990. objavio sam obimniju knjigu, s većom studijom te građom o znamenitome taboru 1871. god. pod Kastvom i u povodu njega.[92] Potom sam (1988.) objavio bilješku[93] i (1993.) još jednu studiju,[94] natuknicu o taboru u kronologiji hrvatskog dijela Istre,[95] a u mojem članku u »Enciklopediji Jugoslavije« riječi »skupovi ('tabor')« netko je pretvorio u »skupovi (tabori)«.[96]

Položaj Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka 60-ih i 70-ih godina XIX. stoljeća

III. POLOŽAJ HRVATA ISTRE I KVARNERSKIH OTOKA 60-IH I 70-IH GODINA XIX. STOLJEĆA

Ogromna većina stanovništva u Istri i na Kvarnerskim otocima (gotovo stotinu godina bili su jedna upravna i administrativna cjelina)[97] u šestom desetljeću bili su Hrvati, i to uglavnom poljoprivrednici. Kao i u susjednih Slovenaca, i u njih je bilo vrlo malo školovanih ljudi, a nisu imali ni svoje građanske klase.[98]

Talijani su bili sabijeni uglavnom u nekoliko obalnih gradića (ponajviše na zapadnoj obali Istre),[99] a iz njihovih je redova proistekao vladajući sloj Istre i otoka, koji je ojačan dolaskom austrijskih činovnika iz lombardijskog i venecijanskog područja upravo u tom deceniju (kad su ovi austrijski posjedi pripali Italiji).[100] Uz njih su vrlo veliku ulogu igrali i odnarođeni domaći ljudi koje su suvremenici-Hrvati uglavnom nazivali »talijanašima« i »šarenjacima«[101].

Zvane Črnja piše: »No umjesto da budu tumači slobodoljubivom talijanstvu vodeći građanski slojevi u ekonomski zaostalim istarskim gradovima bili su općinjeni antišćavunskim magmama šovinizma, koji se nije oslanjao na talijansku oslobodilačku misao, nego na tradicionalni istarski gradski mentalitet i na primitivne ekonomske strukture, kojima nije pogodovala široka afirmacija građansko-demokratskih principa. Anacionalna psihologija građanskih vođa davala je osnovni pečat cjelokupnoj istarskoj političkoj konstelaciji onog vremena. Već u doba Madonizze bilo je očigledno da socijalna klima u tim malim nerazvijenim gradovima ne pogoduje razvoju nikakvih konspirativnih inicijativa, a Laginja se stotinu puta uvjerio, kao što se uvjerila i Austrija, da su povremeni iredentistički ispadi njegovih protivnika sračunati da impresioniraju prvenstveno njega i zatim neupućenu javnost u carevini, ali ne i cesarsku bečku vladu, koja je znala da se iza svakog iredentističkog povika krije zahtjev za ovaj ili onaj ustupak svakodnevnim političkim spekulacijama zadrte, uskogrudne i duhovno vrlo siromašne porečke gospode.«[102]

Talijanaško-talijanski vladajući sloj u Istri 60-ih i 70-ih godina imao je snažnu podršku iz Italije i austrijskog Trsta; tako je u Trstu 1867. god. osnovana iredentistička organizacija »Azione per riscatto«, a na Apeninskom poluotoku 1877. god. »L'associazione in pro dell'Italia irredenta«.[103] Pritisku talijanaško-talijanskih novčara, veleposjednika, političara i činovnika uspijevala su se šezdesetih godina XIX. st. uspješnije othrvati samo neka središta u Istri. Među njima isticali su se otok Krk i Kastavšćina.[104]

Počeci organiziranoga političkog pokreta istarskih i otočkih Hrvata mogu se naći upravo u ovim, šezdesetim godinama XIX. st.,[105] a umnogom su vezani s istorodnim i istodobnim povijesnim zbivanjima u ostalim dijelovima Hrvatske,[106] te Slovenije;[107] no, njihovi korijeni leže u ranijim godinama, kada je, na primjer, Juraj Dobrila smišljeno prišao školovanju skupine mladića iz koje su se, kasnije, uzdigli voditelji hrvatskoga političkog, gospodarskog, kulturnog i prosvjetnog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima.[108] Upravo Dobrila i njegov učenik Mate Bastian[109] ne samo da su uočili akutnu potrebu za hrvatskim tiskom – nego su pokušali i pokrenuti glasilo na materinskom jeziku svojih sunarodnjaka; list je bio izvanredno potreban – da bi se brže širile ideje zajedništva, obrane i borbe za nacionalni opstanak, za cjelokupni gospodarski i kulturni razvoj hrvatskog naroda koji bi se temeljio na njegovim vlastitim snagama.[110] Sve te akcije čine jednu cjelinu s radom ono nekoliko hrvatskih zastupnika u Istarskom saboru od 1861. dalje.[111] Doduše, ti zastupnici u mnoštvu neprijateljski raspoloženih talijanaških i talijanskih zastupnika nisu mogli doći do izražaja sa svojim zahtjevima,[112] ali ne mogu se sasvim apstrahirati njihovi osobni napori i odjeci njihova cjelokupnog rada u Saboru. Ipak, ni oni, koji su po položaju bili članovi Sabora,[113] nisu mogli izdržati šikaniranje saborske većine – predstavnika uskog dijela vladajućeg sloja istarsko-otočke veleposjedničko-gradske buržoazije.[114] I pored početaka čitaoničkog rada,[115] u javnom se životu slabo osjećala hrvatska prisutnost; trebalo je Hrvate aktivirati, a ponajprije ih raznovrsnim nitima učvrstiti u cjelinu. Sustavnim, dugotrajnim radom stvorena je skupina aktivista, pri čemu je sasvim izuzetne napore uložio Juraj Dobrila.[116]

Osobito se isticao i Franjo Ravnik, Slovenac, koji je kratko vrijeme službovao kao učitelj u Kastvu. Čini se da je upravo Ravnik udahnuo hrabriji duh onoj grupi Kastavaca (Vjekoslav Spinčić i drugi) koja se toliko isticala u kasnijem društvenom životu Istre.[117] Ravnik je kasnije službovao u Kopru kao nastavnik gimnazije, ali je sačuvao kontakt sa svojim nekadašnjim učenicima, a održavao je veze i s tršćanskim Hrvatima, te s Dobrilom u Poreču. Upravo s njim su najuže povezani pokušaji širenja ideje o potrebi aktivnog otpora i nastojanja da se međusobno povežu različiti plamičci koji su sve jače, iako usamljeno, plamtjeli. Naime, Ravnik je postao urednik prvoga periodičnog glasila za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka – kalendara »Istran«, koji je objavljen 1868. i 1869. godine. Iako je politički pokret bio tek u počecima, već se u te dvije knjižice naziru jasne osnove prvog razdvajanja toga pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima, razdvajanja koje je potresalo život Hrvata i u drugim hrvatskim zemljama: sadržaj prve knjižice odiše Strossmayerovom hrvatskom varijantom južnoslavenstva, a druga govori Starčevićevim hrvatstvom.[118]

Vjerojatnom mi se čini pomisao da je za Dobrilu kalendar »Istran« bio samo pokus. Uspjeh je doveo do zamisli o pokretanju prvih novina za Hrvate u austrijskoj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima – tršćanske »Naše sloge« 1870. godine.[119] Na čelu s Antunom Karabaićem[120] i spomenutim Matom Bastianom, taj je list zadovoljio potrebe ponajprije hrvatskoga sitnog građanstva, koje je tada bilo u procesu formiranja (a nikada se do kraja nije dospjelo oformiti u pravu klasu).[121] Uz biskupski dom Dobrile u Poreču,

kanonika biskupa Ivana Josipa Vitezića i zastupnika Istarskog sabora kanonika Frane Feretića u Krku, sada su i Karabaićev i Bastianov stan u Trstu[122] postali središta iz kojih su odašiljani ili u kojima su konačno oformljivani prijedlozi ili inicijative za razne akcije hrvatskog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima. Tek sada je zapravo započeo rad na konačnom organiziranju Hrvata u pažnje vrijednu političku snagu. Zamisli i ideje brže su širene, pa su se i rezultati brže i lakše javljali. Pojava toga lista bila je jedna od temeljnica koje su zaista iz osnova promijenile život niza generacija Hrvata u Istri i na Kvarnerskim otocima.

U te glavne temeljnice mora se ubrojiti i prvi tabor održan na Sv. Mihovilu u kastavskim Rubešima 21. svibnja 1871. godine.

Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka

1. *Kastavščina od 50-ih do 70-ih godina XIX. stoljeća*
2. *Veze Kastavščine sa slovenskim zemljama i njihovim političarima u doba taborskog pokreta*
3. *»Naša sloga« o taborima u Primorskoj*
4. *Konstituiranje odbora kastavskog tabora*
5. *Pitanje proglasa*
6. *Pripremanje programa tabora*
7. *Pripremanje prve točke tabora*
8. *Pripremanje druge točke tabora*
9. *Odjeci uoči tabora*
10. *Odnos vlasti prema taboru*
11. *Broj sudionika*
12. *Odvijanje tabora*
13. *O govoru Ernesta Jelušića*
14. *O govoru Franje Marottija*
15. *O govoru dra Marijana Derenčina*

IV. PRVI HRVATSKI TABOR ISTRE I KVARNERSKIH OTOKA

1. *Kastavščina od 50-ih do 70-ih godina XIX. stoljeća*

Kastavščina[123] je početak XIX. st. dočekala s dvije porezne općine: Rukavac i Halubje, sa sjedištima u Veprincu i Kastvu; općinska je imovina bila zajednička. Godine 1819. uveden je katastar, ali su predstavnici obje općine odlučili da se stanovnici i dalje zajednički služe pašnjacima i drugim dobrima. Takve su prilike ostale i poslije 1831., kad je porezna razdioba proširena i na upravno-administrativne poslove. No, 1846. god. spojene su obje kastavske općine u jednu (sa sjedištem u Kastvu), a sljedeće su joj godine pridružene male općinske zajednice Studena, Klana, Lisac, Škalnica i Brgud. O imovini tih pridruženih općina i dalje se vodila posebna briga.[124] Kastav je do Napoleonova doba pripadao Kranjskoj, a od početka dvadesetih godina XIX. st. uključen je u život Istre.[125]

U doba narodnog preporoda Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka Kastavščina je jedno od njihovih najjačih središta, a u političkom pokretu zadržala je svoj gotovo vodeći položaj sve do 1918. godine.[126] Germanizacija – koja je provođena preko niza društvenih područja, a preko škole osobito od 1838. do 1860. godine[127] – nije na ovom tlu našla odjeka. Tako je već prvom prigodom, god. 1848. Kastavac Josip Vlah ušao i u bečki parlament kao izabrani predstavnik kotara Podgrad-Volosko-Belaj; on je istodobno bio i jedini Hrvat iz cjelokupne Istre koji se pojavio u Beču uz četiri talijanaško-talijanska predstavnika.[128] Njega je suvremenik, talijanski iredentist Carlo de Franceschi, opisao kao čovjeka »manje kulture« i »nikakva istarskog osjećaja«,[129] što je u tadašnjem društvenom rječniku značilo da je Vlah bio Hrvat, koji – iako je svojedobno službovao u Milanu, u vrijeme dok je taj grad bio austrijski – nije zaboravio svoje porijeklo kao toliki drugi. Vlahove talijanaško-talijanske kolege u parlamentu odmah su krenule u ofenzivu, učinivši time, čini se, prvi praktični pokušaj smišljene talijanizacije Istre uopće u XIX. stoljeću: zatražili su od ministra unutrašnjih poslova da se u istarske uprave i prosvjetne institucije kao službeni i nastavni jezik uvede talijanski. Ne zna se da li je Vlah utjecao na negativni odgovor ministra Stadiona – s obrazloženjem da u ovoj pokrajini živi 234.000 stanovnika, od kojih je samo 60.000 talijanske narodnosti, dok su ostali »slavenskog i vlaškog roda«. Nešto kasnije isti su talijanaško-

-talijanski poslanici preporučili istarskim općinama da se plebiscitarno podignu na obranu talijanstva Istre.[130]

Iste je godine Hrvatski sabor u Zagrebu zahtijevao da se matici-domovini utjelove zemlje Hrvata[131]; prijedlog u tome smislu podržao je i Josip Vlah.[132] Javnu su mu podršku pružili Lovranci – uz protest talijanskim zastupnicima; Lovrance su napali talijanaši iz Voloskoga, koji su i Vlahu uputili protestno pismo.[133] Na to su, opet, reagirali kastavski općinski vijećnici, koji su poslali promemoriju ministarstvu unutrašnjih poslova, a župnik-dekan Vjekoslav Vlah naročito je istakao da se sve od Kastva do Brseča, dakle i u Voloskom, govori samo hrvatskim jezikom.[134]

Ministarstvo je odgovorilo Kastavcima – kao i talijanaško-talijanskim zastupnicima – da talijanski kao službeni jezik važi samo za Talijane.[135]

Talijanizacija tim službenim putovima tada nije uspjela, ali s ponjemčivanjem se u Kastavšćini produžilo sve do kraja neoapsolutizma; i ovdje je bilo »nemškutarenja«, koje – međutim – nije ostavilo dubljeg korijena,[136] pa su Kastavci 60-ih godina nastavili predvoditi i veoma aktivno sudjelovati u postavljanju temelja organiziranome političkom pokretu svih Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka u XIX. st.[137] Vjerojatno su ohrabreni i prijedlogom Banske konferencije Hrvatske (sastavio ga je Ivan Mažuranić) 1860. godine, koji je bio podnesen kralju, da se i kotar Volosko, dakle i Kastavšćina, sjedini u jednu cjelinu s tadašnjom Hrvatskom, te Slavonijom, Dalmacijom, Kvarnerskim otocima i s novigradskim i labinskim kotarom u Istri.[138] Tako je krajem 1866. god. započela s radom njihova »Čitalnica« – prva u nizu čitaonica koje su sljedećih desetljeća osnovali Hrvati Istre i Kvarnerskih otoka. Koliko joj je značenje u Kastavšćini pridavano, govori već i sâm sastav užeg rukovodstva, u koje su ušli sami glavari prosvjete, crkve i administracije u Kastavšćini: predsjednik je bio spomenuti župnik-dekan Vjekoslav Vlah, tajnik općinski načelnik Antun Rubeša, a blagajnik ravnatelj glavne plovanske škole Ernest Jelušić.[139] Upravo od tada hrvatske čitaonice u Istri i na Kvarnerskim otocima postaju vrlo važni punktovi u razvoju cjelokupnoga hrvatskog narodnog preporoda – i njegova političkog i gospodarskog dijela, a ne samo kulturnog i prosvjetnog.[140]

Kastavci su djelovali i kao izabrani zastupnici u Istarskome saboru. Naime, u drugoj i trećoj periodi rada Istarskog sabora (1861.-1867. i 1867.-1870.) bio je zastupnik i Kastavac Matija Jurinac, župnik u Mošćenicama.[141] Čuven je njegov zahtjev u siječnju 1863. god. da se zapisnici Istarskog sabora pišu i na jeziku većine stanovništva Istre, a ne samo na talijanskom; ovaj Jurinčev zahtjev odmah je pružio povoda Jurju Dobrili da održi govor[142] koji neki naši pisci smatraju prvorazrednim događajem u životu Hrvata Istre, pravim programskim govorom.[143] Jurinac je i u daljem toku rada istupao u Saboru, kao i njegovi nasljednici u četvrtoj izbornoj periodi (1870.-1877.) – Franjo Marotti i Antun Rubeša, a zatim i Antun Spinčić, svi iz Kastavšćine. I oni su bili aktivni sudionici saborskog rada i diskusija, koje, međutim, gotovo sve, nisu davale povoljnih rezultata za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka.[144]

Kastavci su bili veoma aktivni i u pokretanju i osnivanju hrvatske periodike. Među tim pokretačima isticao se Mate Bastian, pisac, pjesnik i novinar

koji svoja djela često nije dovršavao, a veliku većinu nije ni objavio pod svojim imenom, podvrgavajući se općim očekivanjima – da školovanom Hrvatu u ovim krajevima valja sve svoje sile posvetiti životnim potrebama svog naroda. Suvremenici su Bastianu davali poneko priznanje, ali golem posao koji je Bastian obavio oni, čini mi se, nisu u potpunosti shvatili. Naime, Bastian je već i ranije pokušao nagovoriti Frana Kurelca na izdavački pothvat, a zatim se svesrdno zauzeo da se ostvari zamisao biskupa Jurja Dobrile i da se 1870. pojavi »Naša sloga«. Čini se da je Bastian cijeli niz godina bio jedan od glavnih urednika »Naše sloge«, a time i jedan od stupova hrvatskog pokreta u Istri 70-ih godina, iako list nije službeno potpisivao.[145]

Krajem šestog desetljeća javlja se u Kastavšćini grupa mladića, školaraca i studenata, od kojih će neki krajem XIX. i početkom XX. st. postati čak i rukovodioci hrvatskog pokreta Istre i Kvarnerskih otoka. Njihov je prvi javni istup osobito uočljiv u spomenutome drugom i posljednjem godištu kalendara »Istran« (za 1870.) – prvoj periodici Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka.[146] U tome izdanju objavili su svoje radove četiri Kastavca – Ivan Lučić, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Vinko Zamlić; tako su oni javno pokazali – iako je organizirani hrvatski politički pokret bio tek u začecima – da kreću vlastitim idejno-političkim putom. Ivan Lučić umro je mlad, a suvremenici ga nikada nisu prežalili; o njemu govore s velikim pijetetom, ukazuju na njegove spisateljske sposobnosti, na veliku nadarenost. Vinko Zamlić bio je od 80-ih godina dalje zastupnik u Istarskom saboru i predsjednik kluba hrvatskih i slovenskih zastupnika u tome saboru.[147] O Spinčiću i Laginji, mislim, suvišno je posebno govoriti.[148]

Takva široka aktivnost svakako je utjecala na Kastavce da se prihvate i organizacije prvog tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka.

2. *Veze Kastavšćine sa slovenskim zemljama i njihovim političarima u doba taborskog pokreta*

Kastav je stoljećima, sve do 20-ih godina XIX. stoljeća bio najuže povezan s Kranjskom;[149] još u drugoj polovini 60-ih godina kranjski su zastupnici u Carevinskom vijeću zahtijevali da se nekadašnji austrijski dio Istre – kojem je pripadala i Kastavšćina – ponovo uključi u Kranjsku. Talijanaško-talijanski je Zemaljski sabor Istre 1867. god. žestoko protestirao protiv toga, ističući da je Istra talijanska pokrajina.[150] U Kastavšćini su službovali duboko u XIX. st., mnogi Slovenci, među njima i svećenik Franjo Ravnik.

Već je ranije rečeno da se Ravnik jako isticao u političkom pokretu Istre i susjednih krajeva. Tako je, npr., 8. svibnja 1870. god. sudjelovao i na sastanku slovenskih narodnih prvaka u Ljubljani,[151] a ističe se i u taborskom pokretu. Upravo Ravnik je na skupu u Sežani 29. svibnja 1870. držao govor u kojem je odlučno zatražio: »Ne delajmo si sramote da bi pisarili v tujem jeziku namesto v svojem, ker potem bi nasprotniki imeli prav, ko bi rekli, kako čete, da mi pišemo slovenski, ko ga i sami zametujete. Spoštujmo se tedaj sami in

spoštovali nas bodo tudi drugi«.[152] »Naša sloga« je spomenula Ravnika kao »sjajnog govornika«.[153] Ravnik je otvorio prvi istarski tabor u Kubedu, predložio predsjedavajućeg, a bio je i prvi govornik.[154] Po mišljenju J. Kramara, Ravnik je vjerojatno bio i autor poziva na kubedski tabor koji su objavile ljubljanske »Novice«.[155] Kotarski poglavar Kodermaz iz Kopra ustvrdio je kolovoza 1870. god. u svome izvještaju o kubedskom taboru: »Dejanski povzročitelj in duša vsega je bil Ravnik« pa – uzevši u ozbir još neke elemente – smatra da bi Ravnikov premještaj iz Istre bio koristan »iz državno-policijskega stajališča«.[156]

Uzimajući u ozbir Ravnikovu povezanost s Kastavcima i Kastvom, koja je imala trajniji značaj, nije čudno što je namjesnik Austrijskoga primorja u Trstu C. v. Moering smatrao potrebnim obavijestiti svog kotarskog glavara Clesiusa u Voloskome, koji je bio nadležan i za općinu Kastav, »da je izvolitev gorečega Slovenca prof. Ravnika za poslanca istrskega deželnega zbora v Kopru izzvala v Kastvu veliko veselje«; ali, radost među Kastavcima sveo je samo na tamošnje Slovence; »Tukašnji Slovenci vidijo v njegovi izvolitvi triumf Slovencev nad Italijani v Kopru«.[157] S obzirom na to da se u Kastvu nalazilo veoma malo Slovenaca, može se pomisliti da se ta »veselost« odnosi na Hrvate – istomišljenike Franje Ravnika. Stoga se može pretpostaviti da nije beznačajan njegov doprinos isticanju prijedloga i donošenja odluke da novi skup bude održan upravo u Kastavšćini. Podsjećam, naime, da već u citiranom prvom pozivu na kubedski tabor (20. srpnja 1870. u »Novicama«) koji javlja čitateljima da će između Buzeta i Kopra, u Kubedu, biti održan prvi tabor u Istri, stoje i sljedeće riječi: »Vabimo tedaj na tabor vse Slovane iz Istre, vrle Hrvate Kastavske...«[158] S obzirom na Kramarovu misao da je taj članak sastavio Ravnik,[159] nije mi daleka pretpostavka da je Ravnik znao zašto se od svih Hrvata Istre obraća upravo Kastavcima: oni su u odnosu na druge u Istri bili aktivniji, među njima je postojao organizirani skup »Čitalničara« te grupa mladih na koje se mogao osloniti.

Nekoliko dana nakon donošenja odluke da će tabor kod Kastva biti održan, Ravnik je pisao Vjekoslavu Spinčiću: »Mnogo vremena prošlo v vječnost od zadnjega našega sastanka u Kastvu, Spinčićih i Zvonećaj. I još onda velmi malo se vidjesmo a ljeh u tricah porazgovorismo. Ja iz Liburnije ne odnesoh srca zadovoljnâ i umirenâ. Nadjoh samo žeravice pepelom posute, nu vatre razgorene, plamena praskajuća ne nadjoh, premda obrêtoh u Vas bogoslovih iskrene netitelje, prave blagovjesnike domo– i rodoljublja. Nu čega onda ne bi, bude vremenom.« Ravnika je, naime, o neposrednoj pripremi tabora kod Kastva pismom obavijestio tajnik čitaonice Steidle – čini se, odmah poslije održavanja sastanka u Kastvu, jer je Ravnik već tjedan dana kasnije pisao V. Spinčiću – ali se iz tog pisma ne vidi da li je Ravnik već prije Steidleova pisma bio upoznat s namjerama Kastavaca. Štoviše, Ravnik izričito tvrdi: »Tko bude govornikom takodjer ne znadem«. Ali – bez obzira na sumnju u to koliko će tabor moći koristiti narodu – oduševljeno kaže da će svakako doći na tabor.[160]

Vjerujem, dakle, da bi i Ravnik mogao biti jedan od glavnih inicijatora sazivanja tabora u Rubešima ispod Kastva i s razloga što je prijedlog za njegovo održavanje javno iznesen upravo u Kubedu – ako se može vjerovati

vijesti koju nalazimo u spomenutom izvještaju koparskog glavara Kodermaza. Prema riječima toga austrijskog činovnika, »Ob zaključku omenjenega tabora je pozval dr. Lavrič istrske Slovane, da bi še v tem letu priredil tabor v Kastvu ali v Pazinu.«[161] S ovime stižemo i do Lavriča.

Karel Lavrič istaknuti je slovenski političar onoga vremena,[162] i Kodermaz ga nije potcjenjivao: osvjedočivši se o odjecima kubedskog skupa »na italijanski strani«, Kodermaz je bio odlučno za to da – što se njega tiče – više ne dozvoli održavanje još kojeg tabora, pa štoviše, ističe: »S precejšnjo gotovostjo lahko predvidevam, da bi imela objava tabora v Pazinu za posledico ljudske shode na italijanski strani, katerih posledic nikakor ne bi mogli predvidevati.« Dalje, Kodermaz glavnu krivicu za slovensko gibanje u kraju kojega je on poglavar svaljuje na svećenike iz Kranjske; svećenike treba smiriti, a tršćanski biskup – Bartolomej Legat – ne bi smio dozvoljavati »da njegova duhovščina opravlja popoldansko službo božjo že dopoldne, da lahko pohiti na tabor.«[163]

Ne znam da li je Lavrič dobro poznavao prilike u Pazinštini i Kastavšćini kada je predložio održavanje tabora u tim krajevima. Mora da je dobro poznavao Kastavce, koji su i sami isticali da su posjećivali tabore u Goričkoj sazivane pod njegovim vodstvom;[164] no, očito da Pazinština tada još nije bila zrela za jedan takav tabor. Ipak: možda je Lavrič pomišljao na pomoć ili na utjecaj koji je imao Juraj Dobrila – biskup i ovoga kraja, u kojem je i sâm rođen? No, činjenica jest da prilike za organizirani nastup Hrvata u ovom kraju nisu bile zrele niti tri godine kasnije – kada je Dobrila osobno propao kao kandidat na izborima za Carevinsko vijeće.[165]

Kastavci su do tada već i sami stekli veća osobna iskustva s taborima; spomenuo sam njihovo sjećanje na goričke tabore.[166] Ne znam sa sigurnošću, iako vjerujem u to da su se i odazvali pozivu za prisustvovanje kubedskom taboru. No, zato je poznato da su se Kastavci pojavljivali na drugim slovenskim taborima, da su se čak i aktivno uključivali u njihov rad.[167] Doduše, poznat je samo jedan slučaj takvog uključivanja – riječ je o općinskom tajniku i drugom tajniku »Čitalnice« Franji Steidleu, za koga se kaže da je bio Slovenac. Kastavci su, naime, bili pozvani – u travnju 1869. godine – na prvi kranjski tabor, organiziran 9. svibnja 1869. god. na Kalcu kod Logatca; ovdje je bilo prisutno više kastavskih čitaoničara, a Steidle je govorio na tome skupu »o uvedenju narodnog jezika u urede«;[168] zbog poziva Kastavcima ovaj su skup slovenski suvremenici nazvali »slovensko-ilirski tabor«.[169]

Kastavci su prisustvovali i najvećem slovenskom taboru, održanom 17. svibnja 1869. godine u Vižmarju.[170]

Bilo je sasvim prirodno da Karela Lavriča Kastavci imenuju članom odbora za organizaciju tabora pod Kastvom,[171] ili bar, možda, vanjskim članom tog odbora, s obzirom na to da je Lavrič bio jedan od najpoznatijih govornika i rukovodilaca, slovenskog taborskog pokreta: sudjelovao je na taborima u Šempasu, Brdima, Kalcu – tabor u Fernetičima bio je zabranjen – Tolminu, Sežani i Kubedu;[172] on je, osim toga, kako je spomenuto, na ovom posljednjem dao i prijedlog da se sljedeći tabor održi u Pazinu ili Kastvu. No, ako već za njega zasad ne znam da li je i prisustvovao tome taboru,[173] za drugoga goričkog prvaka to je sigurno; to je Viktor Dolenc, tek odnedavno urednik lista »Soča«.[174]

I on je bio član odbora,[175] a na samom taboru pod Kastvom pozdravio je skupštinare u ime Goričana.[176] Dolenc je zajedno s Lavričem bio član odbora i govornik na pivškom taboru na Kalcu,[177] na kojem su, kako je spomenuto, aktivno sudjelovali i Kastavci; za taj su tabor sami Kastavci god. 1931. napisali da je na njihove pretke tako »silno djelovao« da su se odlučili održati tabor na svome području.[178] Dolenc je bio govornik i na šempaskom taboru.[179]

Nije naodmet spomenuti da su osim predsjednika odbora Steidlea te Lavriča i Dolenca vjerojatno još neki članovi odbora kastavskog tabora bili Slovenci; tako se i Jakov Velikonja, učitelj u kastavskoj školi od 1867. do 1872.,[180] na drugom taboru pod Kastvom god. 1911. spominje kao »umir. nadučitelj kod sv. Lucije ob Soči na Goričkom«,[181] a tabor je pozdravio brzojavom na slovenskom jeziku.[182] Vjerojatno je Slovenac bio i tajnik Središnjeg odbora Franjo Sever, koji je kao i Velikonja službovao u školi u Kastvu 1867.-72.; njegovo ime spominje se i u slovenskom obliku – Franc.[183] I inače su mnogi učitelji u XIX. st. u Kastvu i Kastavšćini bili Slovenci, te se isticali bilo kao nemškutari bilo kao narodnjaci.[184]

Bez sumnje je, dakle, da su slovenski tabori bili uzor kod sazivanja i organiziranja prvog tabora u Istri kod Kastva, te da su Kastavci upravo na njima stjecali potrebna iskustva. Već u samome proglasu za narod Središnji je taborski odbor istaknuo da se – kad se podigoše protiv neprijatelja »braća naša na Goričkom« – ugledahu u njih pa i oni pozvaše narod na otpor.[185] Kastavci su se čak četiri desetljeća kasnije, 1911. godine – na drugome kastavskom taboru – prisjećali kako su »polazili goričke tabore pod dr. Lavričem i tamo oduševili se.«[186]

Sve ovo daje dosta veliko pravo slovenskim piscima o slovenskim taborima da i tabor na Sv. Mihovilu u Rubešima pod Kastvom svrstaju među slovenske ili da ga smatraju taborom s hrvatsko-slovenskim značajem.[187]

3. *»Naša sloga« o taborima u Primorskoj*

Tršćanska »Naša sloga« – kao prvi i jedini list za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka posvetila je pažnju taborskom pokretu na Primorskom – doslovce – već od prvog broja, objavljenog 1. lipnja 1870. godine. Zapravo, ako su točne tvrdnje da je Mate Bastian bio duša toga lista,[188] slobodno se može reći da su Kastavci i štampanom riječju priznavali značenje ovakvog načina jačanja nacionalnog pokreta.

U spomenutom broju, u rubrici »Različite viesti«, objavljen je kraći napis koji obavještava čitatelje da je odbor političkog društva »Soča« u Gorici posebnim proglasom pozvao Slovence za 29. svibnja na tabor u Sežani. Napis donosi i svih pet točaka predviđenoga dnevnog reda; autor članka vjeruje da će na ovaj tabor doći mnoštvo ljudi i da će tabor uspjeti, kao što su uspjeli i prošli.

Cijeli zadnji odlomak posvećen je, međutim, Liburnjanima, dakle stanovnicima istočne Istre.[189] Članak završava otvorenim pozivom, štoviše – ton je

Kastavska pjevačka i tamburaška društva, prigodom skupnog koncerta u Trinajstićima dne 30. VIII. 1908 u korist Družbe.

predbacujući; otvoreno se prigovara »mrtvilu«, iako se, istodobno, odaje priznanje Liburniji kao »domorodnoj«. Završni dio teksta glasi:

»Ako li smijemo po dosadašnjih uspiehih suditi, sva je prilika, da će ovaj tabor onako sjajno izpasti, kao što su i priašnji, pa da će ga veliko množtvo naroda pohoditi.

A što misli naša domorodna Liburnija? Braćo, skrajno je vrieme da se iz mrtvila probudimo, izbori za sabor su pred vratima, a mi još uvjek dremljemo.«[190]

Iz teksta se ne može izvući čist zaključak; iz citiranih riječi moglo bi se, naime, zaključiti kako »Naša sloga« poziva Liburniju da i ona organizira tabor, poput onoga što će biti priređen u Sežani, ali, dalo bi se zaključiti i to da »Naša sloga« Sežanu uzima samo kao primjer za podstrek na organizaciju narodnih snaga pred izbore. Naime, 21. svibnja bio je raspušten Istarski sabor, a izbori su raspisani za mjesec srpanj,[191] te im je »Naša sloga« u sljedećim brojevima posvetila veliku pažnju; no, usprkos upozorenja »Naše sloge«, praktične su pripreme za izbore s hrvatske strane bile slabe – iako je uspjeh,[192] neočekivano, bio veoma dobar: izabrano je čak pet zastupnika na hrvatskim i slovenskim biralištima – najviše do tada.[193]

»Naša sloga« je kratkom bilješkom opisala sežanski tabor, koji da je uspio, spominje govornike, među njima Lavriča, a posebno Ravnika; pozdravni brzojav stigao je i iz Rijeke.[194]

Zatim je došao na red kubedski tabor, pa je »Naša sloga« u prvoj notici istakla »da su takova ročišća najbolja škola, gdje se narod uči spoznavati sama

sebe, kao takodjer svoja prava i svoje dužnosti naprama države i naprama pokrajine u kojoj živi..«, te želi uspjeh i raduje se taboru.[195] U sljedećem je broju lista objavljen kratak izvještaj o održanom taboru – navode se sve četiri točke dnevnog reda, a u zaključku stoji: »Ovim se je sastankom i ovimi zaključci zavrtilo narodno kolo i u našoj Istri, pak se nadamo, da ćemo odsad unapred doživiti i više takovih sastanakah u našoj domovini. Napred, rode, mudro i ozbiljno!«[196]

Poziv je, dakle, ovaj put upućen otvoreno, ali od njegove pojave, kao i Lavričeva poziva u Kubedu, ipak je moralo proći nešto više od pola godine da bi 1. ožujka 1871. u ovom listu bio objavljen poziv na sastanak što ga je Odbor kastavske »Čitalnice« poslao čitaoničarima; u pozivu je precizirano da se članovi sastaju »da izaberu odbor Tabora, koji će se održati mjeseca Maja 1871, i da izaberu dotični program.«[197] Pola godine, doduše, relativno je dugo vrijeme, ali s obzirom na iskustva koja su Kastavci stekli pohađajući slovenske tabore, to razdoblje i nije bilo tako dugo.

4. *Konstituiranje odbora kastavskog tabora*

Na osnovi tog poziva sastali su se čitaoničari zakazanog dana – 9. ožujka. Tajnik čitaonice Franjo Steidle otvorio je skup i objasnio uzrok za njegovo sazivanje, a profesor Franjo Župan predložio je program tabora, koji je jednoglasno usvojen. Izabrano je i tijelo za organizaciju tabora, koje je u »Klicu na tabor v Kastvi«, objavljenom 29. ožujka u ljubljanskim »Novicama«, nazvano »Središnji odbor taborja«, a kod V. Rubeše samo odbor: Franjo Steidle, Antun Rubeša, Franjo Marotti, Ernest Jelušić, Franjo Kraljić, Franjo Sever i Jakov Velikonja.[198] Sastav odbora bio je veoma reprezentativan: Steidle je bio općinski tajnik i drugi tajnik čitaonice, Rubeša je bio glavar kastavske općine i prvi tajnik čitaonice, te, kao i Marotti, zastupnik u Istarskom saboru, Jelušić je bio blagajnik čitaonice i ravnatelj škole, koje su učitelji bili Velikonja i Sever; Kraljić je bio samo kapelan, ali možda je to onaj Kraljić koji je – zajedno sa svećenikom Dubrovićem – spominjan čak i u Istarskom saboru prethodne godine, jer je, iako član izborne komisije, držao fiducijarima govore u korist Marottija.[199]

Odbor je izdao proglas za narod, a imao se pobrinuti i za dozvolu vlasti za održavanje tabora. Odbor je planirao da se tabor održi 21. svibnja, u tri sata popodne, na brežuljku kod crkvice sv. Mihovila, ispod Kastva, na području koje je pripadalo županiji Rubeši.[200]

Na sljedećem sastanku – 10. ožujka – članovi su odbora između sebe izabrali – prema V. Rubeši – centralni odbor: predsjednika Steidlea, tajnika Severa i blagajnika Rubešu. Istodobno su izabrali i vanjske članove šireg odbora.[201] Možda su među njima bila i obojica Slovenaca – Karel Lavrič i Viktor Dolenc, za koje se spominje da su bili članovi odbora.[202] Na drugom mjestu, međutim, V. Rubeša ne govori o vanjskim odbornicima, već ih titulira kao »izvanjske pouzdanike«; njihov je zadatak bio »da u narodu bude zanimanje za tabor, te da ga u čim većem broju sobom dovedu na taborisanje«.[203]

Četrdeset godina kasnije, na drugom taboru na Sv. Mihovilu, Kazimir Jelušić svrstao je među »pouzdanike tabora« – tada još živuće – Erazma Barčića i Ivana Rade u Rijeci, te Rogača u Trnovi, koji je u doba tabora bio kapelan u Jelšanama. Kao »pouzdanike i prijatelje tabora« Jelušić je spomenuo Dobrilu, Strossmayera, Ivana Josipa i Dinka Vitezića, Andriju Sterka, Bartola Zmajića, Matu i Ivana Bastiana, Frana Bachmana, Ljudevita Slamnika, Miroslava Vilhara, Franju Županа, Vjekoslava Vlaha, Antuna Spinčića, Jakova Volčića, Karalevića (Karlavaris?), Franju Ravnika, Franju Blažića, Josipa Janca, Vinka Dubrovića, Frana Premudu, Jurja Orlića, Sajevca. Nabrajanje završava riječima »i mnogi drugi«.[204]

Na istom je sastanku – 10. ožujka – odlučeno da se u Beču naruči spomen-medalja, koja će imati na licu napis »Tabor u Kastvu 21. svibnja 1871«, a na naličju »Složimo se!« – motto kastavske »Čitalnice« i »neumrlog« dr. Lovre Tomana, počasnog člana čitaonice, koji je umro nekoliko mjeseci prije toga.[205] Medalje će odbornici dobiti besplatno, a narodu će biti – »po navadi« – prodavane.[206] Kolajne su zaista izrađene, ali s ponešto izmijenjenim tekstom; na licu piše »Tabor u Kastvu: Složimo se«, a na naličju »21 svibnja 1871«.[207]

Na sastanku od 20. travnja predsjedništvo je odbora odlučilo da na Sv. Mihovilu bude podignuta tribina s koje će pred narodom istupati govornici, zatim dva slavoluka – na »Križišćeh«, te kod »Spinčićeva kala«, na cesti iz Kastva prema Voloskom. Na svakom slavoluku bit će istaknute dvije narodne zastave i tri grba: istarski, hrvatski i slovenski – po jednom podatku, ili kranjski grb – po drugom.[208] Župani obližnjih mjesta bit će zamoljeni da sa svojim ljudima očiste i urede prostor za tabor, o čemu će voditi brigu sâm općinski načelnik Antun Rubeša.[209] Taborski je odbor, osim toga 9. svibnja, odlučio da će narod na tabor biti pozvan posebnim plakatima.[210]

Članovi odbora kastavske "Čitalnice" koji su sudjelovali u organiziranju I. tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka: Vjekoslav Vlah, Ernest Jelušić, Franjo Steidle, Fran Bachman, Antun Rubeša, Vjekoslav Jelušić, Antun Jurinac, Martin Vlah i Šime Jurehman

5. *Pitanje proglasa*

Čini se da je na sastanku od 9. ožujka raspravljen sadržaj proglasa ili je, možda, čitaoničarima bio prezentiran i gotov tekst, koji je odbor naknadno objavio. Naime, vijest o tome u oba je teksta V. Rubeše donesena nejasno.

U prvom tekstu, nakon informacije o skupu čitaoničara od 9. ožujka, Rubeša je, na završetku izvještaja o tom sastanku, u novi odlomak stavio sljedeću rečenicu: »Odbor je izdao proglas na narod, da u što većem broju dodje na taborovanje.« Odmah nakon toga – opet u novom odlomku – Rubeša piše o sastanku koji je održan sutradan, 10. ožujka. Budući da Rubeša kronološki niže događaje, moglo bi se zaključiti, kako sam to i u uvodu rekao – da je već gotov tekst bio prezentiran skupštini čitaoničara.[211] Sljedećeg je dana odbor odlučio da se proglas objavi »u svim novinama, koje čitaonica drži i ako ikako moguće u 'Politik'«.[212] U drugom tekstu V. Rubeša govori o »proglasima«, ali kako navodi samo jedan izvadak iz njih, vjerojatno se radi ipak samo o jednom proglasu.[213]

Proglas dosad nisam našao; poznat mi je spomenuti »Klic na tabor v Kastvi« što su ga na slovenskom jeziku objavile ljubljanske »Novice«, tršćanski »Primorec«, zatim skraćena verzija poziva objavljenog u tršćanskoj »Našoj slogi« i dio za koji V. Rubeša kaže da ga objavljuje iz proglasa.[214]

Poznat mi je dio teksta »po izdanom programu«, za koji nisam siguran da li je to zapravo dio spomenutih poziva ili, pak, proglasa. Naime, u spomenutim tekstovima nema označenoga dnevnog reda tabora, koji – po točkama – »Naša sloga« donosi »po izdanom programu«, pa se može pomisliti da je bio posebno izdan poziv ili proglas, a posebno program tabora.[215]

Osim razlika u nazivu spomenutih tekstova, kod Rubeše s jedne strane, a u »Novicama« i »Našoj slogi« s druge strane, razlike su očite i u sadržaju, i to ne samo zbog toga što je tekst u »Našoj slogi« kraćen pa sami izdavači lista u uvodu članka ističu da taj »poziv glasi po prilici ovako«; poziv u »Novicama«, pak, nema nikakve uredničke ograde, a Rubeša izričito govori o tekstu što ga objavljuje kao o odlomku proglasa, te ga donosi pod navodnim znakovima.

Očite razlike između sva tri teksta mogu se protumačiti dvojako: ili su urednici listova »Novica« i »Naše sloge« redigirali integralni tekst pa objavili novu verziju, prilagođenu svojoj čitalačkoj publici, ili su Kastavci poslali novinama različite proglase. Ovo posljednje čini mi se manje vjerojatnim utoliko više što Rubeša očito misli samo na jedan kada govori o proglasu koji se ima objaviti u novinama. Međutim, ne treba odbaciti mogućnost da poziv u »Novicama« ipak nije središnji, pravi poziv. Taj je poziv – dolazi sa strane Liburnjana, Istrana, Hrvata a upućen je Slovencima – možda posebno prilagođen slovenskoj sredini. Osjeća se da tabor organiziraju Kastavci – oni braću Slovence pozivaju u goste. U tom je pozivu na prvom mjestu isticano slovensko ime, dakle očito da Kastavci ne bi tako napisali poziv namijenjen istarskim Hrvatima.

Možda su sami urednici »Novica« redigirali tekst koji su objavili, iako to ne spominju, kao urednici »Naše sloge«, pa članak na prvi pogled djeluje kao

integralni tekst: ima puni naslov, donosi i kompletni, suvisli sadržaj, a daje i imena svih članova »Središnjeg odbora taborja«; da je tekst ipak redigiran, moglo bi se zaključiti na prvi pogled – po poslovenjenim imenima nekih članova odbora, ako to već ranije nisu učinili sami Kastavci, upućujući poziv u slovenske »Novice«.

Iz teksta u »Našoj slogi« vidljivo je da je poziv upućen Liburnjanima, ostaloj braći Istranima preko Učke i s Otoka – dakle, svim Hrvatima pokrajine, pa bismo tako tekst u »Našoj slogi« mogli shvatiti kao sažetak predloška za poziv u »Novicama«.

Spomenut ću da je zajednički motiv u sva tri teksta ukazao na činjenicu da se Hrvati dižu po ugledu na Slovence. Zatim, u sva tri priloga izričito je naglašavan problem sloge i bratstva: u Rubešinu se izvatku govori o Jugoslaviji, u »Novicama« o slavenskom jugu, djeci iste matere – šire domovine, a u »Našoj slogi« o braći jednokrvnoj, o jednom tijelu i duši, o bratinskoj svetoj desnici. Ton je teksta u »Novicama« patetičan, emocionalno obojen – a to se vidi i iz odlomka u Rubeše – pa se može pretpostaviti da je i cjeloviti proglas – kojega dio Rubeša donosi – bio također patetičan do kraja, dakle, pravi – ako pođemo od pretpostavke da je grupa inicijatora u »Čitalnici« sastavila i tekst u »Novicama« i u Rubeše. Da je osnovni motiv za tekst u »Našoj slogi« i »Novicama« isti (iako je u »Našoj slogi« samo prepričan), vidi se i iz pojedinosti: metafora o Snežniku, Učki, Velebitu (Slovenija, Istra, Hrvatska) – ista je u oba priloga.

6. *Pripremanje programa tabora*

Razlog za sazivanje tabora sami su Kastavci 1931. god. ovako obrazložili: »Ustavno je naime doba jamčilo istarskim Slavenima potpunu ravnopravnost, ali je ova ipak bila samo na papiru, dok su svu vlast u zemlji uzurpirali Talijani, koji su uspjeli da svoj jezik proturaju ne samo u urede već i u škole, u kojima se je pretežno, usprkos slovenske većine gajio više talijanski jezik. Istarski pak seljak poslije ukinuća kmetstva nije mogao da se snađe u novom ovom položaju, pa je zapadao u sve to veću materijalnu ovisnost od Talijana, koji su materijalno bili bolje situirani i imali u svojim rukama trgovinu, obrt, industriju i dr. Seljački narod prepušten sam sebi nije mogao imati većeg upliva na državnu upravu, jer je bio smatran nižim od ostalih. Tu je u prvom redu trebalo pomoći javnim zborom, koji bi barem na ovaj način mogao izraziti želje naroda i na najvišem mjestu.«[216]

Na skupu čitaoničara 9. ožujka – kako sam spomenuo – Franjo Župan je predložio program tabora. Jednoglasno je usvojeno da će protestni govor protiv »sdruženju Istre, Goričke s Trstom u jednu političku svezu« održati dr. Nakić iz Trsta, a s njim će govoriti i Franjo Steidle. O »sdruženju Jugoslavljana (na temelju ljubljanske konference)« imali su govoriti Antun Rubeša i Franjo Ravnik. O problemu uvođenja narodnog jezika u urede i škole predviđeni su kao govornici Ernest Jelušić i Antun Spinčić. Na prvaka hrvatskog pokreta u

Dalmaciji Mihovila Pavlinovića,[217] te na dr. Marijana Derenčina iz susjedne Rijeke[218] pomišljano je kad je došla na red tema o razvitku »pomorstva u krajevih Primorja u obće a napose Liburnije«. Rečeno je da će o potrebi slobodnih luka u cijeloj Istri govoriti Franjo Marotti.

Isti je dnevni red objavila 1. travnja i »Naša sloga«, osim što za drugu točku nije spomenula da se ona zasniva na rezultatima Ljubljanske konferencije, a nije dala ni imena govornika.[219] Ovaj program djelomično potvrđuje i Ravnik, kada Vjekoslavu Spinčiću u travnju prenosi vijesti što ih je primio od Steidlea, te ukazuje na prvu i drugu točku; druga točka u njega glasi ponešto drukčije – »potvrđenje programa Ljubljanskoga za Jugoslaviju.«[220]

7. *Pripremanje prve točke tabora*

Nekadašnja austrijska i mletačka Istra od god. 1822., odnosno od 1825., zajedno su s Kvarnerskim otocima sačinjavale posebnu administrativnu i upravnu cjelinu – Istarski okrug; središte mu je bilo u Pazinu. Zajedno s Trstom i Goričkim okrugom Istarski je okrug tvorio Austrijsko primorje sa sjedištem u Trstu. God. 1861. okruzi su dobili pokrajinsku autonomiju, zemaljske sabore i – kao izvršne organe – odbore »vlade«. Iako je proglašena markgrofovijom, Istra nije dobila namjesništvo, već je ostala i dalje pod namjesništvom Austrijskog primorja u Trstu.[221]

Življe političko gibanje Hrvata u 60-im godinama upozorilo je talijanaško-talijanski sloj da će ovakva razdioba – prije ili kasnije – dati velike prednosti hrvatskom i slovenskom stanovništvu, koje je bilo u apsolutnoj premoći i u Istri i u spomenutim susjednim područjima. Doduše, izborni je sustav omogućavao potpunu prevlast talijanaško-talijanskim predstavnicima i u političkoj upravi kotareva. Oni su, ipak, god. 1868. prešli u ofenzivu. Te su godine grubim napadima i uvredama uspjeli u Saboru onemogućiti neposredan rad trojice virilista, tj. porečko-puljskoga biskupa J. Dobrile, tršćansko-koparskog B. J. Legata i krčkoga I. J. Vitezića – samo zato što su ovi odlučno istupali u odbranu ugroženih prava većine vjernika u svojim biskupijama – Hrvata i Slovenaca.[222] Iste su godine posegnuli i u općine: niz malih, kompaktnih hrvatskih i slovenskih općinskih zajednica ukinuto je; one su se utopile u velikim općinama stvorenim oko onih gradića koji su, tada redovito, imali talijansko-talijanaški značaj; tako je od 142 mjesne općine, koliko ih je bilo 1861. godine, 1868. god. nastalo 46 općina, a gotovo u svima – zahvaljujući izbornom sustavu – upravu su imali imućni slojevi, tj. talijanaško-talijanski.[223] Jak otpor što ga je toj promjeni pružio u Saboru usamljeni hrvatski zastupnik Feretić ostao je uzaludan.[224] Sljedeće je godine izvršena laicizacija školstva, prema kojoj su odlučnu ulogu od tada igrali pokrajinski i općinski organi vlasti, pa je došlo do sveopćeg nametanja talijanskoga kao nastavnog jezika[225] (Dobrila je tada pisao Baltazaru Bogišiću da su gotovo svi školski savjetnici Talijani).[226] God. 1868. od uprave su odvojeni i sudovi;[227] kako se u njima

radilo, ponajbolje opet svjedoči Dobrila koji kaže da je u rovinjskom sudu prevodilac »neki bačvar«.[228]

Nakon spomenute reorganizacije – proširenja upravnih jedinica i jačanja sudskih institucija, nakon što se pokazalo da se i na taj način zaista s uspjehom može omesti hrvatsko političko gibanje, te da se s uspjehom može širiti talijanaško-talijanski utjecaj – prešlo se na provedbu sljedeće faze, spajanja grada Trsta s istarskom i goričkom pokrajinom u jednu administrativnu i upravnu cjelinu. O tome dopisnik iz Gorice piše u siječnju 1871. god. u sisačkom »Zatočniku«:

»Da se nije istarski i gorički Slovin iz sna probudio, nikada se nebi sanjalo o toj idei. Dok su istarski i gorički Slovinci san snivali, dotle i Talijani mirovali, misleć si, to su naše roblje, dajmo im mira, ostavimo ih spati. Bilo je tako, ali se stvar inače zbude, Slovin se probudi i zahtieva svoje, zahtieva hrane. Toga se je Talijan preplašio te želeći ponešto srce umiriti, prozva to narodno zahtievanje fanatizmom i propagandom rusizma.

Još veći strah porodi se danas u Talijanah, gdje no niknu, raste i cvate, pa će i uzploditi idea zajednice južnih Slavenah, koja im je grozna kao smrt. Stoga ju njih se porodi idea veza Trsta s Istrom i Goričkom.«

Autor se, zapravo, osvrće na članak u talijanskom listu »Cittadino«, u kojem se raspravlja o tome pitanju i ističe da će to biti na korist sva tri područja, da je Trst »pripravan i svoje historičko pravo na žrtvenik patriotizma prinieti«, da Istra neće praviti probleme, ali se ukazuje na činjenicu da je u Goričkom saboru jaka »slavenska propaganda«. No, »Zatočnikov« dopisnik tvrdi da ni u Istri neće taj prijedlog proći lako, jer rađaju se i odgajaju čestiti muževi »dapače i preporadjaju, uvidiv, da ne samo duh talijomanski nepomaže Istri, već da je njoj zator. Radjaju se i odgajaju muževi, a medju to će i narod bolje progledati i spravište će porečko postati saborom istarskoga puka«, pa spominje kao primjer A. Rubešu i F. Ravnika. I, na kraju, kaže: »Što mu drago mislio i radio Trst, Istra i Gorička nisu 'il lembo d' Italia' kako običavaju reći Talijonomani, a njihova mazzinievska propaganda, vrlo pohvalna i korisna u samoj Italiji, ako se prenese meju nas, bit će prokleta i bezuspješna.«[229]

Nešto je kasnije – u goričkoj »Soči« – Karel Lavrič također pisao protiv spajanja Goričke, Istre i Trsta i njihova pretvaranja u jednu provinciju.[230]

U »Našoj slogi« je 1. ožujka 1871., broj 5, str. 19, otiskan poziv odbora »Čitalnice« za svoje članove u povodu izbora taborskog odbora, a neposredno ispred toga poziva štampan je sljedeći tekst:

»**(Istra, Trst i Gorica).** Naši se susjedi Talijani jako giblju. Od nekojega se najme vremena dogovaraju u svojih novinah, kako bi se dale Istra, Trst i Gorica sdružiti u jednu pokrajinu, s jednim jedinim pokrajinskim saborom. Kod te njihove namišljenice najsmješnije jest to, što se o toj stvari dogovaraju onako ozbiljno, kako da u svem ovom Primorju nestanuju nego sami čisti Talijani, pa kako da tu neima još netko svoju reći. I kad mi nebi bili u većini, još bi se naši susjedi, kano slobodu ljubeći ljudi, imali pitati, što će Slaveni na to reći, i da li će se dati u jaram upreći i za nekakvu njihovu bolju budućnost prigotoviti. Neka dalje znaju, ako to sdruženje ide u račun njim, da neide

nam; pa da mi nećemo nikad i ni pod ni po što nanj privoliti. To jest njim budi slobodno družiti se s kim ih volja i kako ih volja, ali samo bez nas i bez naše sadanje i buduće škode. Mislimo da se poštenije i slobodoumnije nemože govoriti«.

Bili su to, dakle, neposredni navještaji za temu prve točke tabora u Rubešima, o kojoj se u taborskom proglasu kaže:

»Neprijatelji naši, nas stanujućih na granicah Jugoslavije, uvidiv naše težnje, na noge se digoše, te kano vuci žedni i lačni hoće da slože Istru i Goričku sa Trstom u jedan vez politički, da nam tim lasnije grob izkopaju u koji njihova najveća želja nas zagrnuti. Mi uvidiv pogibelj preteću, nit časka nečasimo, već se mahom digosmo, da tomu za nas smrtonosnom programu već razvoj života utamanimo.«[231]

Bila je to tema predviđena i za goriški tabor u Renčama, čije je održavanje bilo zakazano neposredno nakon tabora u Kastavštini, 11. lipnja, ali je zabranjeno održavanje skupa.[232]

Sada su bili na potezu talijanaško-talijanski krugovi koji su – zainteresirani – i izvukli to pitanje na površinu te od njega stvorili važan problem.

8. *Pripremanje druge točke tabora*

Druga točka programa bila je sa svojim zaista važnim sadržajem kudikamo atraktivnija za istraživače, pa su je radije i spominjali – kako sam ranije naveo. Uglavnom su tu točku povezivali s Ljubljanskim skupom iz 1870. godine.

Francusko-pruski rat 1870. god. i bojazan od raspada Habsburške Monarhije u slučaju da se ona umiješa u rat, pobjeda Pruske nad carskom Francuskom i pomisao da bi Bizmarck ipak sad mogao razbiti Monarhiju – kad to nije učinio već 1866., mogućnost da ujedinjena Njemačka proguta Slovence i protegne svoje granice čak do Hrvatske – sve je to utjecalo na pojavu članka u »Zatočniku«, koji je doveo do sazivanja sastanka hrvatskih, slovenskih i srpskih političara u Sisku (7. i 9. studenog 1870.) i u Ljubljani (1-3. prosinca iste godine). U Sloveniji je povoljno odjeknuo taj poziv hrvatskih narodnjaka upućen putem novina Mađarima, s prijedlogom da se stvori savez između Ugarske i ujedinjene Hrvatske, nakon što bi se oko ove posljednje na federalističkoj osnovi okupile i Kranjska i slovenska Štajerska; zamišljano je da se u tu političku vezu uključe i vojvođanski Srbi. No, sastanku u Sisku prisustvovali su predstavnici samo iz Banske Hrvatske, Vojne Krajine i Slovenije; ipak su stvorena načela prema kojima bi Hrvatska i Slovenija, ujedinjene u jedno političko tijelo, zajednički nastupile prema Ugarskoj i s njom sklopile realnu uniju. Da bi se ta »glavna načela« razradila u što konkretniji, prvi program zajedničke južnoslavenske politike u Monarhiji, iskorištena je proslava 70. obljetnice Prešernova rođenja, te je održana konferencija hrvatskih, slovenskih i srpskih političara iz Monarhije. Skupu je prisustvovalo stotinjak predstavnika »mladoslovenaca« i »staroslovenaca«, narodnjaka iz Dalmacije i

Banske Hrvatske te Ujedinjene omladine srpske iz Vojvodine. No, drugi su predstavnici Srba iz Vojvodine gledali svoju budućnost u okviru Kneževine Srbije, a ne u Habsburškoj Monarhiji s ostalim njezinim Južnim Slavenima; a i neki slovenski predstavnici nisu bili oduševljeni ljubljanskim stajalištima. Sve se, uglavnom, svelo na suradnju dijela hrvatskih i slovenskih predstavnika, pa tako i onih u Istri.

Ljubljanski sastanak nije uspio donijeti čak ni program, ali njegova je »Izjava« ipak važan dokumenat – već i zato što je nastala kao rezultat međusobnog dogovora nekih predstavnika tri južnoslavenska naroda u Monarhiji. Iz cijele te »Izjave« značajno je isticanje jedinstva Južnih Slavena (u borbi protiv nadmoćne strane supremacije), zatim dogovor o usklađivanju svojih budućih akcija (i onih Južnih Slavena u Monarhiji i onih van nje) i prva izjava Slovenaca da je i njihova budućnost u političkoj zajednici s ostalim Južnim Slavenima. Konkretnih rezultata ipak nije bilo: »Više od toga izjava nije donijela jer je s daljim razvitkom i relativnom stabilizacijom dualističkog sistema u Monarhiji, kao i međunarodnih odnosa izvan nje, nestalo na duže vrijeme osnovnih poticaja za širu južnoslavensku politiku.«[233] Da je to tako, svjedoče i reagiranja vlasti već na prvi pokušaj da se na javnim skupovima narodnih masa razmotri pitanje koncipirano u duhu Ljubljanskog dogovora; dogodilo se to upravo s taborom u Kastavšćini.

I istarsko-otočki Hrvati pažljivo su pratili burni razvoj događaja u Evropi; njihova je »Naša sloga« u svakom broju donosila podatke i komentare o francusko-pruskom ratu i, u vezi s tim, o prilikama u Monarhiji. Njeni su urednici bili svjesni opasnosti koja se nadvila i nad Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka; s pažnjom su zabilježili sastanak u Sisku i odmah ga podržali: »Budući u svemu složni, smijemo se nadati uspjehu«.[234] Isto su tako na prvoj stranici, među dva tadašnja glavna događaja za Slavene u Monarhiji, uvrstili i Ljubljanski sastanak, na kojem su se – prema »Našoj slogi« od 16. XII. – dogovarali »nekoji naši poglavitiji jugoslavenski rodoljubi, Hrvati, Srbi i Slovenci, (...) što i kako bi trebalo postupati u carstvu nam Južnim Slavenom, da osjeguramo svoj obstanak, kômu od više stranih pogibelj preti. Tu bi zaključeno, da neima druge pomoći, nego nastojati, da se kao braća sdružimo i jedno na drugoga naslonimo.« Pored toga teksta, u istom broju, ali opet na prvoj stranici, objavljen je i cijeli zaključni dokumenat s Ljubljanske konferencije:

»Izjava,

što su ju dogovorno učinili jugoslavenski rodoljubi, Hrvati, Slovenci i Srbi, dne 1 Decembra u Ljubljani sakupljeni:

1. Jedinstvo južnih Slavenah, začeto u postanku naroda, kroz sve svjetske sgode ostalo je neprestance živo u narodnom čuvstvu i očitovano naprama ostalim narodom u jedinstvu jezika.

2. Južni Slaveni, koji pod raznim imenom Slovenacah, Hrvatah i Srbah živu u habsburžkoj monarkiji, osjećaju dan danas jednake narodne potrebe. Da tim zadovolje i tako obezbiede narodni svoj obstanak, ujedinjuju sve svoje sile, moralne i materijalne, te će ih upotrebljivati za svoje jedinstvo na polju književnom, ekonomičkom i političkom.

3. Ovu svoju odluku očituju državnikom habsburžke monarkije i svim ostalim narodom, koji živu u istoj državi, neka znadu, da će južni Slaveni raditi svakim zakonitim sredstvom ob ostvaranju svoga jedinstva u rečenom smislu na svoju korist i pravicu, a nikomu na štetu i nepravdu.

4. Južni Slaveni u habsburžkoj monarkiji udesiti će svoj rad, kako bi pomogli zadovoljiti jednakim potrebam svoje braće preko granice, s kojom smo jedan narod.

5. Postizavanje svoga cilja naslanjuju južni Slaveni u habsburžkoj monarkiji poglavito na družtva, skupštine, sabore i novine, da svak pomaže tako, kada i gdje bude čemu sgoda.

6. Za občuvanje skupne koristi, svi će južni Slaveni monarkije habsburžke raditi sporazumno u svakom pitanju, koje se tiče ma i posebnih njihovih posalah.«[235]

Na prvom sastanku taborskog odbora od 9. ožujka kastavski su čitaoničari prihvatili drugu točku dnevnog reda na taboru, te je prema V. Rubeši – ona glasila: »O sdruženju Jugoslavjana (na temelju ljubljanske konference)«.[236] Ravnik je u pismu Vjekoslavu Spinčiću bio mnogo odrješitiji; prema njemu, neće se raspravljati, već – kako je on shvatio – bit će naprosto »učinjeno potvrđenje programa Ljubljanskoga za Jugoslaviju«.[237] Prema »Našoj slogi« – »po izdanom programu« – druga točka glasi: »Sdruženje Jugoslavenah«,[238] dok se u vijesti istog lista da vlasti nisu odobrile prve dvije točke sužava smisao druge točke na »duševno sdruženje južnih Slavenah«.[239] U pozivu na tabor, objavljenom u »Novicama«, međutim, otvoreno se kaže da se upravo s ovim taborom »faktično počel izverševati ljubljanski program, sestavljen od najodličnejših domorodcev hrvatskih in slovenskih meseca decembra 1870. l.«[240] Kao govornik bio je predviđen Franjo Ravnik; o njemu je već pisao koparski poglavar u izvještaju o kubedskome taboru: »Nobene posebne pazljivosti ni bilo treba, da si lahko ugotovil, kako so njegove besede pod vplivom ultra-slovenskih čustev in ustanovitve južnoslovanske države.«[241] Drugi je govornik bio Hrvat – Antun Rubeša, pa bi mogao i taj izbor govornika potvrditi misao da taj »tabor najbudi med Hrvati in Slovenci zavest da so sinovi jedne iste matere drage, jedne iste širje domovine!«, te da će se ondje plesti »nove vezi sloge in ljubavi med Hrvati in Slovenci«.[242] Sve je to davalo Ravniku za pravo da ustvrdi kako će ovo biti najvažniji tabor do sada »jerbo ogrljet hoće dvoju rodnu braću«.[243]

Ljubljanski program kao tema za drugu točku tabora u Rubešima bio je očito dobro izabran, ali očito je isto tako da je za vlasti – pored toga što im tabori općenito nisu bili po volji, a evo, sada se šire i na hrvatsku Istru – i ova točka bila suviše velik izazov. Doduše, i tabor na Kalcu Miroslav je Vilhar nazivao »slovensko-ilirski tabor«, velik broj Hrvata bio je prisutan i na taboru u štajerskom Ormožu,[244] još su se mogli i trpjeti zahtjevi za ujedinjenjem Slovenaca, ali nisu mogli proći i zahtjevi za »združenje Jugoslavenah« u Monarhiji, pa k tomu još da će se na ovome raditi i s onima koji su van granica Austro-Ugarske.

Ovo prvo propagiranje ideja zacrtanih na Ljubljanskom skupu među širim narodnim masama, obrazlaganje, razjašnjavanje i traženje, potom dobivanje

pristanka više tisuća ljudi da se taj program provede u život – sve to, čini mi se, ne može, opet biti daleko od Karela Lavriča i Franje Ravnika. Naime, i Lavrič je bio prisutan na konferenciji u Ljubljani, pored Erazma Barčića iz Rijeke;[245] dok je prvi na kubedskom taboru predložio da se tabor održi u Pazinu ili Kastvu, i bio član taborskog odbora, dotle je drugi bio pouzdanik tabora. S druge strane, djelatnost i kretanje Franje Ravnika – kako je spominjano – bila je pažljivo praćena, pa tako i onda kada je 8. svibnja 1870. god. sudjelovao na skupu slovenskih prvaka u Ljubljani; tako je »udeležbo Franja Ravnika iz slovenske Istre na tej konferenci zabeležilo tudi c. kr. namestništvo v. Trstu.«[246]

Ista točka dnevnog reda predviđena je i za spomenuti tabor u Renčama kod Gorice, koji je trebao biti održan u lipnju 1871. godine.[247] Može se pretpostaviti da su gorički Slovenci i kastavski Hrvati, gotovo u isto vrijeme, u razmaku od svega desetak dana, dogovorno krenuli s dvije iste točke dnevnog reda, sa željom da ukažu na što veće značenje pitanja Južnih Slavena u Monarhiji i na otpor protiv talijanaško-talijanskog jačanja u ovim krajevima; logično je pomisliti da su morali računati na učinak istodobnim podizanjem glasa jednih i drugih, na masovnim skupovima i Slovenaca i Hrvata.

Ostale tri točke – pitanje uvođenja materinskog jezika većine istarskog puka u škole i urede, problem razvoja pomorske privrede i zahtjev da se proširi slobodna carinska zona na istočni dio Istre – nisu bili problemi koji bi tada dublje zadirali u »višu« ili »visoku« politiku, niti su bili veća opasnost za njemačke organe vlasti i za talijanaško-talijanski vladajući sloj u Istri i na Kvarnerskim otocima.

9. *Odjeci uoči tabora*

O taboru se, čini se, svuda pričalo i pisalo; neki su ga prihvaćali s ushićenjem, drugi s oprezom, treći sa skepsom. Kastavci su – što je i razumljivo – taborom bili potpuno okupirani. Mora da je tih dana i Ivan Lučić sastavio ili odnekud prepisao sljedeću bilješku:

»Učimo se od Čehah, kako valja puk dovest do prosvěte.

Da je današnje taborovanje koristno osobito za prosti puk o tom neće nitko dvojiti. Tabor je narodna skupština pod vedrim nebom, gdě je narodu dozvoljeno svoje misli i želje odkrivati, te ove pred visoku vladu predstavljati, da ova olahkoti težko breme, s kojim su narodi napertjeni. Taborovanje je i put pravi, koji pelje jednega kmeta k' cilju spoznanja, što, odkle i kakav mora biti, uz što i zašto do čega mu stalo kano sinu domovine, majke i dèrzavljanu dèrzave. Glede taborovanja se Čehi izmed svijuh Slavěnah odlikuju.«[248]

O taboru je podrobnije informiran i Anselmo Jelušić; on je o taboru čak iz Beča pisao s ponosom, ali i s izvjesnom dozom predbacivanja što se dosad nije više postiglo: »Kastav jošter nije umro i uhvam da neće tako berzo, sada tabor hoće štogod udělati što nije do sada Čitaonica. Uhvam da hoće koja

tisuća prisustvovati kod tabora.« List je pisao 14. travnja Vjekoslavu Spinčiću, koji je tada polazio bogoslovski studij u Gorici.[249]

Spinčić je bio informiran i s drugih strana, pa se čak može reći da je često dobivao vijesti o pripremama za tabor. Tako mu je Ivan Spinčić 20. travnja iz Trsta uputio list opisavši mu ukratko svoj susret s Franjom Marottijem; Marotti je Ivanu Spinčiću »govoril dosta o Taboru«, ali Ivan obavještava svoga prezimenjaka samo o potrebi da se »porto franco« proširi i na istočne krajeve Istre, »buduch da i mi smo zdruseni s Istrum i s njum terpimo sve tezavi«. Zapravo, to je onaj problem o kojem je Marotti i pristao da govori na taboru. Spinčić je, dalje, izrazio bojazan da će od drugih zahtjeva biti »malo ale nikakve koristi«[250].

Kako sam već ranije spomenuo, i Ravnik je iz Kopra – tjedan dana nakon početka rada na pripremama za tabor[251] – pisao Vjekoslavu Spinčiću, svome nekadašnjem učeniku. Kao svećenik, ali i pravi optimist, Ravnik ističe: »Nada nepokolebiva, uzdanje sinovlje je baš smok krhkog nam života«. Dalje prelazi na praktične stvari i ističe da je sada stvar sviju da taj tabor »prigotovimo sjajnâ, nam i našoj stvari dostojnâ.« Ravnik ocjenjuje da će sadržaji govora na tome skupu biti vrlo važni, a do tog zaključka dolazi na temelju prve dvije teme, jer je samo za njih – sudeći po tome pismu – tada i znao. Sâm je veoma oduševljen tim taborom – gotovo u ekstazi piše: »Doć ću ja na Tabor svakako, da me i hljeba liše«. Čak će se pobrinuti i za novčanu pripomoć, koju će skupljati »da bude sve veličasno«. Doduše, on je i oprezan u očekivanju nekih spektakularnih rezultata – »znadem, da Tabor u sv. Mihovilu neće mnogo koristiti Istri« – ali odlučan je u mišljenju da će taj tabor biti najvažniji od svih koji su do tada održani, jer će se na njemu zajedno naći zatirani Slovenci i prezreni Hrvati. I još za kraj – precizira i podcrtava: »A to *nam* dosta«.[252]

Iz Trsta je stiglo pismo od Vinka Zamlića; pisao ga je Spinčiću 15. svibnja. U njemu spominje odluku vlasti – o kojoj je »čitao« – da se dozvoljava održavanje tabora, ali ne i prve dvije točke programa. Dalje piše: »Našoj Sl. još nije nitko ništa dojavio a potlam će se ljutiti ako se ništa o taboru ne uzpiše.«[253] Vjerojatno Zamlić ovdje nije mislio na samu vijest o odluci vlasti, jer je to objavila »Naša sloga« 16. svibnja, nego je pomišljao na neki veći komentar tabora, za koji su pripreme bile u punom jeku.

Naime, uz poziv Središnjeg odbora (tiskanog 1. ožujka) i sažetka proglasa (tiskan je 16. travnja), objavljen je bio samo još jedan, ovaj put veći članak – »Što su tabori?«. Članak je štampan u broju 8 od 16. travnja, a njegov je sadržaj općenit: tabori se mogu sazivati na osnovu čl. XII osnovnih državnih zakona od 21. prosinca, odnosno od 15. studenoga 1867.; pravo na slične skupove imaju ljudi samo u slobodnoj zemlji, pa tako npr. »Mitinge« sazivaju i u Engleskoj i u sjevernoj Americi; Česi ih zovu »tabor«, ali to podsjeća na vojnički tabor, pa je bolje zvati ih »Pučki Sastanci«; zakonom od 21. prosinca samo je povraćeno staro pravo, bolje rečeno običaj Slavena da na narodnim skupovima – saborima biraju banove, župane i kraljeve, da se pripremaju za rat, itd.; na taborima govornici raspravljaju o određenoj temi, a prisutni se dizanjem ruke slažu s govornikom, no mogu ga pitati i za razjašnjenje; na taboru se bira predsjednik koji brine o njegovu radu; važno je da bude prisutno što više ljudi, jer u tome slučaju »ima zaključak veću moć i silu toli u

očima vlade, koli u očima protivne stranke«; zaključci se šalju vladi koja preko povjerenika kontrolira rad tabora, pa – ako se »štogod nedostojnâ reče ili dogodi, može ga i razpustiti«; samo ozbiljnim radom može tabor uspjeti, jer »nakićena vikača niti tko štuje, nit se ga tko boji«; na kraju se pozivaju Hrvati u Istri i Dalmaciji da se taborima okoriste – »što prije to bolje«.

U broju od 1. svibnja nema nikakvog teksta o taboru, a u broju od 16. V. nalazi se samo notica o spomenutoj odluci vlasti. To ukazuje na mogućnost da je možda postojao neki nesporazum između redakcije prvoga hrvatskog lista i odbora za pripremanje prvoga hrvatskog tabora u Istri i na Kvarnerskim otocima. Jer, ne može se vjerovati da ljudi oko »Naše sloge« nisu shvaćali značenje upravo toga skupa. Treba imati na umu da je Zamlić na kraju pisma Spinčiću napisao i ove riječi: »B. misli da bi bolje da se odgodi do bolje zgode, a i ja se slažem s njegovim mněnjem.« Budući da je ova rečenica napisana odmah nakon one koja govori o »Našoj slogi«, mislim da bi »B.« mogao biti i sâm Mate Bastian, spomenuti tajni urednik »Naše sloge«. A ako je to bio on – ne znam, naime, tko bi to drugi mogao biti – onda mi njegova misao o odgađanju tabora govori da je odluka vlasti jako obeshrabrujuće djelovala na njega, odnosno da je prve dvije točke smatrao izuzetno važnima – čak toliko vrijednima da je pomislio kako valja pričekati »do bolje zgode« i onda ih staviti na dnevni red pred javni skup. Možda je taj B. – eventualni Bastian – mislio kao i Ravnik: tabor bi sa spomenute dvije točke zaista bio »najvažniji, što dosad taborovasmo«. S druge strane, bez obzira na Zamlićeve riječi da nitko o taboru ništa ne javlja »Našoj slogi«, ali da će kasnije znati prigovarati – »Naša sloga« zaista nije donosila članke o tome događaju. No, to se može objasniti i pretpostavkom da oprezni Bastian – ako je on B. – i uredništvo na čelu s Antunom Karabaićem nisu htjeli nekim pogrešnim korakom, nekim objavljenim tekstom, otežati pripreme za tabor; naime, vlasti su se mogle i predomisliti – moramo imati na umu citirane riječi načelnika koparskog kotara! – i zabraniti ne samo prve dvije točke programa već i održavanje cjelokupnog tabora!

10. *Odnos vlasti prema taboru*

Sami su organizatori bili svjesni opasnosti da im skup može biti zabranjen; zbog toga »Čitalničari« – već prijavljujući tabor i tražeći dozvolu vlasti za njegovo održavanje – nisu htjeli nadležnima pružiti mogućnost da nađu neki prigovor, čak ni neku sporednu mogućnost koja bi izgledala kao izazov.

Tako je opće bilo poznato stajalište talijanaško-talijanskih vladajućih slojeva da je hrvatski i slovenski pokret u Istri isključivo stvar popova – što nije bilo daleko od istine;[254] direktno se npr. tražilo od viših vlasti da utječu na tršćansko-koparskog biskupa Legata kako bi zabranio svojim svećenicima sudjelovanje na političkim skupovima ovakve vrste.[255] Zbog toga je već na drugoj odborskoj sjednici 10. ožujka odlučeno da se izmijeni prvobitna lista govornika, te da se s nje ispuste svećenici Ravnik i Spinčić – da se ne bi reklo

kako je to popovski tabor; određeno je da umjesto prvoga govori prof. Župan, dok drugome nije nađena zamjena.[256]

Ova mjera opreza (a možda i Bastianova u »Našoj slogi«) nije bila dovoljno jaka; sâm sadržaj programa tabora, pa već i samo održavanje skupa bili su provokativni u tolikoj mjeri da su se vlasti dugo ustezale prilikom davanja odobrenja za održavanje tabora. Zapravo, ne znam zasad kada je zahtjev postavljen, ali vjerojatno je to učinjeno dosta rano – kada su utvrđene teme govora i definitivna lista govornika; ne znam zasad niti kada je stigao odgovor – ali vjerojatno su Kastavci doznali za odobrenje tek početkom svibnja. Naime, 9. svibnja sastao se odbor i sa »žalošću primi na znanje viest« da je »visoka vlada« odbacila prve dvije predložene točke,[257] točnije rečeno – mora da se odbornika vladina odluka »veoma neugodno kosnula«.[258] Tabor je sveden na razmatranje konkretnijih pitanja, na prvi pogled samo užih problema ovih krajeva. Ipak, odbornici su bili sretni da je dozvoljeno barem održavanje tabora![259]

Rubeša izričito kaže da su vlasti dale dozvolu tek »nakon višekratnog urgiranja«, ali ne ulazi u to zašto su uopće i dale tu dozvolu, niti tko je urgirao.[260] Naime, to je doba kada Hohenwartova vlada definitivno zabranjuje seriju slovenskih tabora – i one koji su bili pripremani i one stare, koji su svojedobno bili samo odgođeni.[261] Jesu li Slovenci intervenirali kod nadležnih vlasti i uspjeli dobiti dozvolu za održavanje tabora – u trenucima kad već i njima samima vlada zabranjuje tabore u slovenskim zemljama? Je li moguće da su to činili sami Kastavci – i uspjeli? Da li je moguće da su oba kastavska zastupnika u Istarskom saboru te tadašnji i budući načelnik kastavske općine, Antun Rubeša i Franjo Marotti, mogli utjecati na nadležne talijanaško-talijanske i austrijsko-njemačke predstavnike vlasti da se ipak dozvoli održavanje tabora? Ne treba smetnuti s uma da tada mladi Matko Laginja nije imao dobro mišljenje o obojici,[262] da je »Naša sloga« posvetila Rubeši nekrolog veličine obične bilješke[263] – samo nešto više riječi nego što su izrečene u Istarskom saboru u komemoraciji s predsjedničkog mjesta,[264] da je Marottiju – kao prvom i jedinom u Saboru tijekom niza desetljeća – iste godine bez protesta dozvoljeno da usred svoga govora izreče čak sedamdesetak hrvatskih riječi i da je tom prigodom (već iste jeseni) Sabor usvojio Marottijev prijedlog s tabora (koji je održan u proljeće).[265]

Bilo kako bilo – održavanje tabora dozvoljeno je. Na sjednici taborskog odbora od 9. svibnja odlučeno je da u »novinama ima se odbor opravdati radi okrnjena programa«;[266] ovo opravdanje može se shvatiti jedino kao obično objavljivanje činjenice da je vlada zabranila prve dvije točke, a ostale tri dozvolila. Vinko Rubeša piše:

»Kako se je okrnjen program primio u puku, neka govori pismo kastavskog rodoljuba 'Našoj Slogi' u Trstu.

Tabor dozvoljen; ali o prvoj i drugoj točki našega programa valja šutiti i to da mogu naša braća Italijani u Istri mirno spavati a naši se prijatelji na Rijeci[267] mirno gulašem zakladati. Naš puk mirne i blage ćudi, klimajuć glavom ispitava sad jednoga sada drugoga tko može da bude tomu kriv, te veli: nama se uskraćuje pravo sastajanja pod vedrim nebom da izrazimo naše želje,

tražimo lijeka našim ranama a jadima pomoći, a to lih za ljubav onih, koji sjegurno nijesu vjerniji od nas prijestolju niti se mogu s nama natjecati u ljubavi prema slavnoj dinastiji.

Nema tomu dugo, što su c. kr. dostojanstvenici po našim općinama vrebali na mjesta počasnih gradjana, a to ne radi drugog uzroka, nego – kako su kazali – radi toga, jer im je poznata naša lojalnost. A sada, pošto se postavismo na oprez protiv naših neprijatelja, jer branimo našu narodnost i tražimo našu obranu u svezi s milom nam braćom, vele, da bi ovako mogli izazvati nezadovoljstvo i nemir kod milih naših susjeda. Nu dokle su baš oni o tome piskarali i tako dali povoda našoj prvoj točki programa sve je šutilo. Tek da mi koju prozborimo i naše mnijenje izrazimo, eto ti halabuke, klevetanja, potvora, a to jedino, da nam se prikrati sloboda.

Dok je riječka fakinčad tri pune godine bijesnila po Rijeci i mirne ljude napadala, mi smo prekrštenim rukama motrili njezinu ludoriju, a kada pak naš puk traži svoja prava, trče nekakvi plemići i simo i tamo, kao da im grad propada. Nu i pred naša će vrata sinuti sunce. Što nije nama moguće sada, bit će do skora, a medjutim sjetimo se one talijanske poslovice: Ride bene chi ride ultimo.«[268]

Dozvola je stigla zaista u zadnji tren; više nije bilo vremena čak ni za pismeno obavještavanje – na istom je sastanku odlučeno da se listovima i nekim pojedincima brzojavno javi da je stiglo odobrenje; sâm narod u Kastavšćini i okolici bit će informiran isticanjem plakata.[269]

Brzojav je upućen, vjerojatno, već istog dana, tako da su ga ljubljanske »Novice« objavile već sutradan, 10. svibnja: »K a s t a v s k i t a b o r 21. maja dovoljen, – 1. in 2. točka programa prepovedani. Odbor.«[270] »Naša sloga« objavila je vijest u prvom sljedećem broju, 16. svibnja, u obliku kratkog komentara; nakon obavijesti o dozvoli za održavanje tabora i zabrani prve dvije točke kaže se: »Nu tomu sastanku preostaje i bez tih dviuh točkah još dosta toga, da ovrši svoju narodnu dužnost; pak se tvrdo nadamo, da će se prvi hrvatski tabor odlikovati, ne samo liepim redom, nego i brojem silnâ svieta sa svih stranah iz Istre i Primorja. Neka nam dadu naš jezik, pak smo se spasili siko i tako!«[271]

Oklijevanje viših vlasti da odobre održavanje tabora pratio je intenzivni rad nižih organa, te velika kampanja starih narodnih protivnika – na jednoj, istarskoj strani talijanaško-talijanskih, a na drugoj, riječkoj, ungareško-mađarskih.[272]

Tako su vlasti oba dijela Monarhije poduzele niz mjera kako bi odvratile što više naroda od pohoda na brežuljak Sv. Mihovil. U izvješću sisačkog »Branika« stoji da se »sa raznih strana nastojalo osujetiti rodoljubivo poduzeće«. Štoviše, autor članka otvoreno imenuje grofa Josepha Zichy od Vasonyha,[273] te velikog župana Silvija Medunića. »Branik« kaže da je »najsilnija agitacija proti taboru« imala izvor upravo u Rijeci,[274] te da su se spomenuti poglavari i službenim putom pobrinuli da »nebude taboritah iz Rijeke i riečke županije«. Kotarske su vlasti utjecale na »otmjenije žitelje po vanjskih kotarah«, pa su im slale i posebne brzojave »te im očitovale, da nije dopušteno ići na tabor«. »Branik«, dalje, tvrdi da je riječki guverner Zichy slao među narod »svoje

emisare«; njihov je zadatak bio preplašiti puk raznim lažnim glasinama, kao npr. da će biti krvoprolića i da će na taboru intervenirati vojska. Štoviše, oružnici su zaustavljali one koji su kretali prema Kastvu, pa su im čak i silom priječili prolaz. I dalje: »Mi znamo, da je hrvatski tabor u Istri baš pod nosom grofa Zichya događaj, koji je podoban uništiti mladom grofiću sladke misli o majar tengerre, i zato opraštamo mu, što se u svojoj nervoznosti zaboravio na toliko, da je gosp. Meduniću zapovijedio – dakako svojim načinom – da proti učestvovanju županijskog života shodne mjere poprimi.«[275]

I tršćanska »Naša sloga« tvrdi da su se »raznosili svakojaki lažljivi glasi« samo da se narod zaplaši. »Sloga« kaže da su te glasine posebno bile namijenjene Kastavcima i Kastavšćini, s upozorenjem da će ih održavanje tabora upropastiti, da će im biti povećana »štibra«, da će Kastavce redom mobilizirati – što su zaista bile strašne vijesti za tadašnji puk i mogle su djelovati veoma deprimirajuće. I taj list potvrđuje »Branikove« riječi da su se u raznašanju lažnih vijesti osobito trudili odnarođeni domaći ljudi s obje strane užega kastavskog područja – »riječki Ungarezi«[276] i vološćansko-lovranski talijanaši.[277] »Naša sloga« kaže da ljudima iz Kvarnerskog primorja, koji su kraćim putem, kroz tadašnju Rijeku, htjeli doći u Kastav na tabor, nije dozvoljavano da prijeđu most na Rječini[278] između tadašnje mađarske Rijeke i područja Trsata koje se počinje formirati kao Sušak a nalazilo se u okviru Banske Hrvatske.[279]

Zadarski »Narodni list« već na samom početku govori o preprekama što su ih preplašeni neprijatelji postavili taboru: »Zatutnjiše topovi iz tvrdje, ili, bolje rekuć, iz taborišta ovog rimskog, i preplašili se dušmani naši, Madjarončad i Lašâd.[280] A kako i ne? prvi prieči put narodu onkraj Rieke na naš Tabor, a Lašad svoj jed razgaljuje po novinah, misleći valjda time, da ćemo mi graničari Adrije svoje oštro oružje položiti i bez obrane pustiti se, košto dosad i napred, tlačiti.«[281]

Vinko Rubeša donosi vijesti o postupnom širenju glasina i jačanju psihološkog rata oko tabora. Dok su Kastavci pripremali tabor, »izrugivali se narodni protivnici ovoj njihovoj 'djetinjariji', nu kada su kasnije opazili da se narod u velikim masama sa oduševljenjem sprema na tabor i to ne samo narod kastavski, nego i širom Istre i kvarnerskih otoka, pak iz hrvatskog primorja[282] i Kranjske, počeli su da strahovanjem i kojekakvim doskočicama odvrate narod od tabora. Između ostalog trubili su u svijet, da će tabor uništiti Kastavšćinu, jer da će joj naprtiti velike poreze; da će Kastavci morati redom u vojnike, kako i u Vojničkoj krajini;[283] da će Kastavšćina potpasti pod Hrvatsku, gdje se i od kokoši dà i od same žene porez plaća. Ovakvi i slični glasovi dolazili su ponajviše iz Rijeke, Voloskoga i Lovrana.«[284]

11. *Broj sudionika*

U samome uglu Riječkog zaljeva zemljište se prilično strmo podiže prema sjeveroistoku, sve do najvišeg dijela – do grada Kastva. Ispod Kastva je uzvišenje s crkvicom sv. Mihovila, osobito poznato po pučkom blagdanu

vezanom uz ime toga sveca: »Do prvog svjetskog rata na tom brežuljku Kastavština je svake godine slavila MIHOJU, nedjeljni dan jesenskog, pučkog sajma, koji je prethodio kastavskoj Beloj nedeji.«[285] Upravo to brdašce i okolne livade izabrali su članovi kastavske »Čitalnice« da na njemu 21. svibnja 1871. god. održe prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka – prvi politički masovni skup.

Usprkos naporima domaćega i stranog porijekla, službenih i neslužbenih organa, na dan održavanja tabora slivao se u kastavski kraj sve veći broj ljudi; upravo – u Kastavšćini se okupila ogromna množina ljudi, i po tome nema ovome skupu premca u nizu kasnijih desetljeća. Naime, uprkos svim mogućim sredstvima informiranja, uvjeravanja, modernih prometala, rada aktivista, itd., nikada se više nije uspjelo skupiti toliko ljudi na jednome mjestu kao toga dana, dakako, ako se uzme u obzir ukupni broj stanovnika tada i kasnije. Koliko truda, koliko je volje trebalo da se prihvate svi ti ljudi pristigli iz svih krajeva ondašnje pokrajine, zatim posjetioci iz tzv. Hrvatskog primorja i to, dakako, ponajviše pješke, iz goričkoga i tršćanskog područja! Po procjeni u ljubljanskim »Novicama« toga se dana u Kastavšćinu sleglo ni više ni manje nego oko 10.000 ljudi! Sisački »Branik« govori o cifri koja se kreće do 8.000 ljudi; tršćanska »Naša sloga« kaže da je na taboru bilo »po jednom računu prieko 8, a po drugom čak 10 tisućah duša«; zadarski »Narodni list« izvještava da se »sakupilo nas do 10.000 hiljada junaka«; četrdeset godina kasnije »Riečki novi list« piše da je »po kazivanju očevidaca do 10.000 naroda prisustvovalo taboru«.[286] Bilo je to daleko od onoga skromnog očekivanja Anselma Jelušića, kada je pisao Vjekoslavu Spinčiću: »Uhvam da hoće koja tisuća prisustvovati kod tabora!«[287]

Čini se da su prijetnje slabo utjecale na narod, iako se »kako je to već navada, našlo i takvih tupakah, koji su tim glasom povjerovali, pa odvraćali narod, da se projde tabora i njegovih zaključakah«.[288] Koliko je propaganda mogla djelovati, govori i detalj s Rukavčanima: njihov kapelan Josip Janc nabavio je posebnu zastavu, pod kojom su njegovi vjernici došli na tabor: štoviše, pod tom su trobojnicom – kao svetinjom – stigli Rukavčani i 1911. god. na drugi tabor pod Kastvom.[289]

12. *Odvijanje tabora*

Skup je otvorio predsjednik Središnjeg taborskog odbora Franjo Steidle. U svojoj uvodnoj besjedi rekao je da su se sastali dozvolom namjesništva u Trstu, da su došli na ovaj brijeg kako bi svoje želje i potrebe otkrili »presvjetlom i premilostivom našem cesaru Franu Josipu«, kako bi od naroda čuo »njihove potrebe i nevolje, pa da im onda pomogne, da jedan put svi zadovoljni i mirni budu«. Steidle je zatim pročitao tri točke dnevnog reda i rekao: »Ja te, narode mili, opet pozdravljam i uzimam slobodu, predložiti ti predsjednika, za vrijeme, dok se ovdje pogovarali i sa 'da' ili 'ne' govore potvrdili budemo, koje te nekoja gospoda govoriti, koja su kod puka i za puk bili i unapred će biti.« Na njegov prijedlog za predsjednika tabora izabran je Antun Rubeša.[290]

Kao što je spomenuto ranije, od onog predviđenoga, većeg broja govornika i govora – cijela se politička priredba, u skladu s odlukom vlasti, svela na tri govornika. Bili su to Jelušić, Marotti i Derenčin, dok je kod druge točke otpao Mihovil Pavlinović. Zanimljivo je da su Kastavci 1931. god. ipak pisali da su na taboru govorili i Franjo Župan i Pavlinović, što, najvjerojatnije, nije točno.[291]

Svi govori nisu mi zasad poznati; zapravo, do mene su došli u cjelini prvi i treći govor.

Nakon govornika istupio je Viktor Dolenc i tabor pozdravio u ime goriških Slovenaca.[292]

Predsjednik tabora Antun Rubeša zaključio je skup zahvalivši se »taboritom« – kako kaže autor spominjanog napisa u »Narodnom listu«.

Tabor je, što se tiče reda i mira na njemu – po svemu sudeći – prošao mirno; naime, nema nikakvih vijesti koje bi govorile suprotno. Čini se da predstavnici vlasti i nisu očekivali neke izgrede, jer su, po jednom podatku, za održavanje reda na ovako masovnom skupu bila određena samo četiri oružnika. Doduše, vlasti su taboru posvetile znatnu pažnju već i time što je na njemu osobno bio kotarski kapetan Fegetz, za koga se kaže da je »Našemu jeziku viešt«, a da je »njegovo uljudno ponašanje pribavilo mu obće štovanje«; ne znam da li je to kapetan Fegić – kojeg su spominjali 1911. god. na drugom taboru pod Kastvom.[293]

Taboru je prisustvovala i brojnija slovenska delegacija.

Osim spomenutog Dolenca, koji je nastupio kao predstavnik Goričana, posebno je, s tri člana, bio predstavljen ljubljanski »Sokol«. Iz Markovšćine je stigla i narodna glazba koja je nastupila na večernjoj zabavi u kastavskoj »Čitalnici«.[294]

O onima koji su prisustvovali taboru znamo i iz četrdeset godina kasnijeg izvještaja što ga je na drugom taboru pod Kastvom podnio Kazimir Jelušić – tadašnji kastavski načelnik, a i sâm sudionik na prvom taboru; njih sam spominjao ranije.[295]

Taboru je stiglo i desetak brzojava – prema »Novicama« 17, sa »severa i juga Slavije«, a prema »Našoj slogi« 18, iz Praga, Zagreba, Karlovca, Graca, Ljubljane, itd.[296]

13. *O govoru Ernesta Jelušića*

Juraj Dobrila pisao je 29. studenog 1868. god. Baltazaru Bogišiću: »... školski savjetnici su malo ne svi Italijani, koji nit naš jezik znadu niti zanj mare, pače oni nanj mrze. Školskoga nadzornika nemamo još; ovdje govore, da ga ni netreba, jer se straše da ko ne dodje, vješt i našem jeziku. Kod okružnoga suda (i kriminalnoga) u Rovinju još je tumač neki bačvar. Po veći mjestih sudeć kroje pravdu i pravicu pomoćju službenika (Amstdinera), koji prevadja na italijansko, što naši ljudi hrvatski govore. (...) Sad nagovaraju

prosti i bezazleni narod evo ovako: Šta ćete vi sa svojim hrvatskim jezikom? Ta vi nemožete ni sa svojimi sudci i poglavari (činovnici); tražite dakle svi jednoglasno, da vam djeca po selih uče samo Talijanski...«[297] Ovakvi problemi, međutim, službeno nisu smjeli postojati, jer su bili suprotni pozitivnim propisima. Član »XIX temeljnih zakonah carevine, koje zakone nazivljemo takodjer statutom ili konstitucijom od 21 decembra 1867.« glasi:

»Sva narodna plemena u državi (carstvu), uživaju jednaka prava, i svako pleme ima nepovriedljivu pravicu, čuvati i gojiti svoju narodnost i jezik.

Priznava se jednakost svih zemaljskih jezikah u školi, uredu i u javnom životu.

U zemljah (provincijah), u kojih prebiva više narodnih plemenah, imaju biti narodna učilišća tako uredjena (organizovana), da se svakomu od tih plemenah dadu potrebne pomoći za izobraziti se u svojem jeziku i nesmiju se siliti na učenje drugoga zemaljskog jezika«.

Ovo je objavila tršćanska »Naša sloga« 16. veljače 1871. godine – tri mjeseca prije održavanja tabora u Rubešima. No, o tome kako se ovaj zakonski paragraf provodio u život u Istri i na Kvarnerskim otocima u istome članku – koji se nastavlja u više brojeva gotovo sve do kraja 1871. – govore i sljedeće riječi: »Premda je ovaj zakon od carevinskog vieća stvoren i po samome cesaru potvrdjen, pa tako jasan, da ga svatko ma i najmanje diete razumije, grieše još jednako proti njemu u Istri i Dalmaciji upravo oni ljudi, koji su od svijetle krune postavljeni, da ga čuvaju, na njega paze i svako mu poštovanje pribave, a krnjenje i nevršenje njegove kazne i pedepsaju. Mi smo punim pravom zato od njih očekivali, da će, uvidjajuć učinjenu nepravdu, na koncu kraja jednoć pravedni prama našemu narodu biti; ali buduć vriedjanje sve to silnije postaje, odlučismo, kao pravi te iskreni priatelji puka, cielom silom našeg rodoljublja ovoj nezakonitosti stati na put i konac joj učiniti, makar našim protivnikom i nebilo po ćudi. Ovu našu svetu dužnost tim radije činimo, što i samo od skora imenovano ministarstvo obećaje, da rieči pomenutoga članka nesmiju i od sada unapred ostati više prazno slovo, nego da moraju postati pravom istinom.«[298]

Budući da se usprkos zakonskih mjera i verbalne podrške središnje vlade ovaj problem nije mogao riješiti, odlučili su organizatori prvog hrvatskog tabora u Istri i na Kvarnerskim otocima iznijeti ga neposredno pred narodne mase. Taj zadatak preuzeo je na sebe Ernest Jelušić stariji, Kastavac. Bio je svećenik, politički i kulturno-prosvjetni radnik, jedan od osnivača »Čitalnice« i njezin prvi blagajnik, a zatim tajnik i predsjednik; bio je i ravnatelj glavne plovanske škole, te jedan od osnivača prosvjetne »Bratovšćine hrvatskih ljudi u Istri« i njezin predsjednik. Umro je 1884. godine.[299]

Govor Jelušićev sačuvan je cjelovit, iako ne u izvorniku; objavila su ga u međuvremenu – čak dva lista, »Naša sloga« i »Narodni list«.[300] »Naša sloga« precizira da je Jelušić »poizgladio i popunio« tekst za štampanje. Opširan je i vrlo temeljito sastavljen, pedantno i – gotovo bi se moglo reći – školnički, pismen je, čitak i veoma glatko se mogu pratiti autorove osnovne misli. Objavljeni tekst govora ovako započinje:

»U našoj Istri živu dva naroda jedan kraj drugoga, Talijani najme i Slaveni. Talijani živu ponajviše kraj mora, u tako zvanoj benetačkoj Istri, a Slaveni malo podalje od mora, naseljeni po poljanah i brežuljcih istarskih. Talijana ima jedna, a Slavenah dvie trećine.[301] Dakle u Istri žive još jedan put toliko nas Slavenah, koliko naših susjedah Talijanah. Vi ćete se najbrže načuditi, što vam spominjem stvar, koju svaki od vas zna. Ali tu neima čudu mjesta, jer ako se mi Slaveni i nalazimo u Istri u većini, ipak smo tu, kao da nas neima. Jer ajte u Istarske urede iliti uficije carske i obćinske, da vidite, u kojem se tu jeziku govori i piše; ajte u istarske škole niže i više, da čujete, u kojem se jeziku prieko Učke i naša slavenska djetca uče: pa što ćete naći, što viditi, što čuti? To najme, da u svoj Istri, ni u školi ni u uredu, neima nigdje našemu jeziku ni slieda ni traga, nego da je u školi i uredu sve talijanski i samo talijanski, kao da su svi Istrani sami čisti Talijani!«

U svome daljem izlaganju, borbenom ali i razložnom, preko kojeg se zalaže za uvođenje materinskoga jezika u škole i urede, Jelušić analizira i po točkama osuđuje činjenično stanje – prisilnu uporabu talijanskog jezika u javnosti i za Slavene Istre – što »se već neda trpiti«; razloge za to navodi u četiri točke.

Najprije, u svome sistemu opovrgavanja, smatra da je ova prisila s talijanskim jezikom »1. proti izobraženosti i napredka i tim proti sreći i blagostanju našemu«. Pod izobraženošću podrazumijeva napredak ili civilizaciju, a ona se sastoji u poznavanju istine i znanja, u postupanju po pravilima istine i znanja. Postavivši ovako razložno svoju osnovicu, Jelušić razvija misao da se znanje stječe prije svega u školi i iz knjige, da se svi napredni narodi u svojim školama, knjigama i novinama služe vlastitim jezikom, jer se »nijedan narod neda izobraziti, nego u svojem materinskom jeziku, nego kroz svoju narodnu školu i kroz svoju narodnu knjigu.« Logično i mirno slijedi zaključak: »Pa ako je to istina za sve otale svieta narode, zar da nije i za nas Slavene u Istri?« I dalje, ako »bez knjige jest narod u svem i svačem u nazadku i svagdje i od svakoga prevaren, zapostavljen i zavržen«, onda je govornikov zaključak bio logičan: »Tko nam dakle krati knjigu, krati nam život«, a talijanska knjiga narodu ne može biti ni od kakve koristi.

U drugoj točki svoga govora (nametanje talijanskog jezika je »proti naravi i našemu narodnomu obstanku i tim proti čovječanskomu dostojanstvu«) Jelušić prelazi na ono što je najbolnije, njegov se ton polagano diže, postaje sugestivniji i emocionalno obojeniji. Polazeći – opet sustavno – od definiranja »naravskog zakona svieta« o podjeli na plemena s vlastitim jezicima i pravom na njih, Jelušić se postupno, u jednom kreščendu podiže do misli koja je trebala zgroziti cijeli skup ljudi pred njim: učiti (i mučiti) djecu u školi na talijanskom a ne na hrvatskom jeziku, to – braćo, kako reče – »... neide na drugo, nego da nas iztriebe sa lica zemlje, nego da nas izkoriene u svojoj domovini, nego da nas kroz talijanske škole i kroz uzvisivanje talijanskog jezika skončaju i unište u cieloj Istri!«. Govorniku, zatim, teško pada na srce činjenica da ima ljudi s hrvatskim prezimenima koji »neznaju već ni pisnuti hrvatski« ili se srame svoga porijekla. Zaključak je, pet, logičan: »Pa ako li

bude to išlo tako napred, eno nas, gdje smo se najdalje za koje koljeno pretvorili svi u žive čiste Talijane«.

Ta se činjenica protivi ne samo »našemu obstanku«, ona je protivna i ljudskom dostojanstvu: zatrti čovjeku trag – ne znači li to približiti ga »niemoj živini«? Po Jelušiću, tek se preko materinskog jezika čovjekova, toga »živog i viernog glasila njegove duše« stupa do njegova srca i svijesti, pa – negirajući mu materinsku riječ – čovjeku gaze njegovo ljudsko dostojanstvo.

Ovakav postupak Talijana u Istri po Jelušiću je i »proti pravdi i pravici i tim proti čovječnosti« (to je bila treća točka u njegovu izlaganju). U toj se točki Jelušić »prizemljio«, vezao svoje izlaganje uz čisto ekonomsku računicu. Svi su podanici jedne države dužni plaćati državi porez, da zatim »ustanovljene za to oblasti troše na što treba i kako treba«, dakle na obranu zemlje, na škole, na upravu, itd. Polazeći od ove logične društvene postavke, govornik se zapitao: imaju li Slaveni Istre koristi od davanja koje pružaju državi kao i svi ostali podanici? Sada, ponovno u afektu, slijedi konstatacija da pravde i pravice za Slavene nema, jer: »Mi se trudimo i mučimo, a našega truda i naše muke neuživamo!«. Razlog je svemu tome činjenica da se »naša muka troši na talijansko činovništvo i na talijanske istarske škole«. Ti novci ne samo da koriste Talijanima nego se »najveći puti troše na našu škodu i sramotu«, jer talijanska škola našem djetetu »zaslijepi pamet i otruje srdce tako, da već po našu ni nemisli ni nećuti, nego se dapače izvrgne u naše najljuće neprijatelje«. Najnečovječnije u svemu tome jest istina da »je narod prisiljen svojim krvavim žuljem iz svoje rodjene djece odgajati ljutice zmije, što će ga jednom izdati i grditi, grizti i goniti!«

Nacionalno određivanje najbolnija je točka u cijelom tome izlaganju, pa neće biti čudno ako se govornik oslonio na sebi najbliže, na braću u Banskoj Hrvatskoj, u Dalmaciji, pa čak i u kneževini Srbiji. Ideja slavenskog zajedništva dominira i u misli da će se istarski Hrvati – ako već nemaju knjiga na svome materinskom jeziku – lako ogrijati na suncu najbliže braće – ostali na slavenskom jugu nisu bez njih. Na kraju obrane svoje treće točke govora Jelušić je uzviknuo odsudne riječi, možda i najjače u cijelom govoru: »A na posljedku, još manje valja ona luda rieč, da je Istra talijanska zemlja, pa da se u Istri moraju Slaveni Talijanom pokoriti, jer gdje se ja na svojem trudim i mučim, tu sam ja gospodar, tu imam i ja svoja prava, pak nisam dužan pred nikim na koljena padati, nego pred jedinim Bogom!«

Jelušić prelazi na završnu točku, dokazujući da je cijela ova situacija u Istri »4. proti zakonu i tim proti slobodi«. Opet polazi od prirodnog zakona o nepovredivosti prava svakog naroda na svoju narodnost i svoj materinski jezik, pa se, zatim, oslanja na svoj temeljni argument: čak su i austrijski zakonodavci i zastupnici u parlamentu 1867. pisanim zakonom (koji je akt dogovora među ljudima) potvrdili ovaj osnovni zakon prirode. Tu je Jelušić stigao do famoznog XIX. članka ustavnih zakona carevine na koji su se toliko puta narodi Monarhije pozivali i koji je toliko puta bio gažen.

Taj zakon »što su ga austrijski zastupnici učinili, a car vlastoručno potpisao i potvrdio!« u Istri nije priznat, »kod nas se u Istri čini razlika med Slavenom i

Talijanom«, ovdje se »na Talijane troši i razsiplje«. Prema tome, može li se o Monarhiji uopće govoriti kao o slobodnoj zemlji, ako se »slobodna zemlja zove ona, gdje nevladaju ničije naredbe, nego jedino zakon, izmedju vladara i naroda skrojen i ustanovljen«, a u Istri, sastavnom dijelu Monarhije, taj se zakon krši! U ovom trenutku Jelušić je na skliskom terenu. Iako su vlasti zabranile prve dvije točke najavljenog programa, iako je vjerojatno obećavano da na taboru neće biti govora opasnih po vlast – Jelušić se usudio potegnuti čak i ovaj argument. Moglo se ovdje raditi i o njegovoj vlastitoj slobodi, moglo je doći do nepredvidivih posljedica, no govornik se nije uplašio: po svaku je cijenu trebalo ukazati na ono što Istru najviše muči! Doduše, on je krajnju krivicu ipak bacio na same Hrvate – možda pomalo i iz demagoških razloga, da mu vlasti ne prigovore za izvjesne dijelove govora: »Mi možemo kriviti i ovoga i onoga, ali najviše moramo kriviti sami sebe. Jest, najviše moramo kriviti našu lienost i našu nemarnost, što u sabor i obćinska zastupstva nešaljemo svojih ljudih, što neišćemo svojih pravicah, što zavržujemo i zaništujemo sami sebe, što nećutimo i nepoštujemo kao drugi narodi svojega čovječanskoga i narodnoga dostojanstva«. No, odmah zatim on odlučno uzvikuje: »Pa, hoćemo li do vieka takvi biti? Hoćemo li i na dalje na taj način sami proti sebi griešiti? Ne, ne braćo, nego probudimo se već jednom i mi: odlučimo da se već nećemo dati od nikoga gaziti; počnimo već kada tada misliti sami za sebe; pa viknimo iz ovoga tabora, da hoćemo u Istri da i mi živimo kao narod!«

14. *O govoru Franje Marottija*

Trst i tadašnja Rijeka – dva grada smještena na dva ugla istarskoga trokuta – dobili su status slobodne luke 1719. godine, u razdoblju intenzivnog razvoja merkantilističke politike Habsburgovaca; s nekim izmjenama ti su gradovi zadržali taj status sve do 1891. godine. Istra je od god. 1814. do 1853. također bila isključena iz carinskog područja, jer je »tadašnja vlada shodnim smatrala Istru u obće carinsko područje uvrstiti, jer je stvar pojmila sa pravog gledišta, da će se radi neposredne blizine slobodnih luka Trsta i Rieke, i radi težkog nadziranja dugačke carinske pruge, koja graniči većinom morem, razcvasti kriomčarenje; upravo radi toga smatralo se shodnim Istru tečajem onog vremena carine osloboditi.« God. 1854. Istra i Kvarnerski otoci izgubili su taj svoj privilegirani položaj, uključeni su u carinsko područje, ali već 1860. godine – odredba je provedena u život 1861. godine – ponovno su stavljeni u izuzetu carinsku zonu (»Zollausschluss«).[302] No, područja Kastavšćine i Novigrada ostala su bez povlaštenog položaja, pa su, štoviše, kada je tadašnja Rijeka ušla u sastav istočne pole Monarhije, u carinskim odnosima ostali odvojeni i od nje; bio je to težak udarac za istarski Kras. »Naša sloga« je god. 1870. pisala da se život poljoprivrednika u Liburniji ne može uspoređivati s drugim krajevima carstva jer oni žive u kršu; zbog toga se i prihod zemlje ne može cijeniti po dohotku jer su trud i muka različiti.[303]

Problem »porto franka« ovih krajeva iznio je u Istarskom saboru prvi put njihov zastupnik Alfonz de Klinkowström, a 1868. god. i njegov nasljednik Henrik de Clesius, ali vlada nije prihvatila njihove prijedloge, vjerojatno zato jer su bili povezani sa sličnim problemima Koparštine.[304] Treći predstavnik Liburnije i Podgrada u Istarskom saboru – Franjo Marotti – krenuo je u akciju drugim putom; on ga je iznio na taboru. Tu je dobio javnu podršku od više tisuća ljudi.

Marotti je rođen 1811. godine. Isticao se kao drvorezbar i slikar. Živio je i u Zagrebu i u Zadru, putovao je dosta, stekao je niz iskustava, koja je korisno primijenio u svom rodnom kraju. Bio je jedan od rijetkih hrvatskih zastupnika u Istarskom saboru (zastupao je vanjske, tzv. seoske općine izbornog kotara Volosko i Podgrad), a smatra se prvim koji je u Saboru progovorio desetak hrvatskih riječi; sedamdesetih godina bio je i načelnik kastavske općine.[305] On je, dakle, pledirao na skupu u Rubešima za promjenu carinske politike, da se u cijeloj pokrajini jednako tretiraju trgovački poslovi, da i područja Kastavštine i današnjeg Podgrada također budu ubrojena u »porto franko«. Na primjerima je pokazao do kakvih apsurdnih situacija dolazi u području koje je po svemu dio cjeline – Istre, ali je ipak izuzeto iz slobodne carinske zone.

Govor Frana Marottija ostao nam je sve do danas sačuvan; po svemu sudeći, jedini je taj govor došao do nas u izvornom obliku, u rukopisu samog Marottija.[306] Naime, četiri dana nakon tabora (26. svibnja) poslao ga je – uz popratno pismo – Vjekoslavu Spinčiću; govor i pismo objavio sam 1971. godine.[307] Marotti piše Spinčiću »evoti beside po beside kako sam govoril«. Njegov je govor pisan »priprosto«, ali vrlo slikovito, on ne pozna dijakritičke znakove – Marotti vjerojatno nije školovan čovjek, u pisanom se obliku na hrvatskom jeziku teže izražava, baca misli na papir kako mu duša govori. Istodobno, njegov je govor kratak, jezgrovit, njegove riječi prodiru duboko u dušu – po svoj prilici su i svećenik-učitelj Jelušić i doktor prava Derenčin pokušali na isti način i sličnim rječnikom približiti svoje misli skupštinarima na Sv. Mihovilu.

Onako kako je to i od Spinčića tražio, Marotti je i u svome govoru prije svega nastojao učiniti »rodu glas«, te je svoj govor na taboru koji »ne išće časti nase« prije svega namijenio na »korist puka«; od Spinčića nije tražio da govor kritizira »kakoj pisan«, jer nije tako ni napisan, nego je i poslije tabora želio da ga čim više ljudi pročita, da se razglasi okolo ono što najviše muči Kastavšćinu i Podgrad.

Govoreći o drugoj točki tabora – o problemu slobodne luke (porto franko), Marotti je prije svega nastojao istaći u kolikoj mjeri oduzimanje te slobode – i ekonomski i psihološki – negativno djeluje na Liburniju. On gotovo emfatično govori o tome kao o najvećoj rani koja muči ovaj kraj, jer – veli – s carinom se »nemozemo nikud nikamor ganuti; da snjom namje zatvorena, Rieka, More, Istra, i Terst, od kud oćeš mili Brate dati sto dojde, gdje da kupis, komu da prodas, sekim da opcis, kadtije po svuda za tobom finanza.« Zbog toga on u ime ovoga puka, koji je »posve prezmilosti finanzom okruzen« traži slobodu luka, isto onako kao što ona postoji za Istru preko

Učke i za Kvarnerske otoke. Carina, ta »otrovna Šmija« nametnuta 1861. god. samo ovome kraju, po Marottiju – i po svakoj logici – nije na mjestu. Prije svega, Marotti to dokazuje činjenicom da je cijela Istra, s jedne i druge strane Učke, zajedno s Kvarnerskim otocima – jedno administrativno i političko tijelo, sa svojim saborom u Poreču; tamo se svima njima jednako kroje zakoni u istu, zajedničku blagajnu idu novci svih njih. Marotti ističe da su cjelokupna Istra i Otoci »udi jednoga tiela; stanovniči jedne pokrajine«, pa onda uz vapaj uzvikuje: »Istra i Otoči prosti i otvoreni a mi Kastavči i Novi Grad posvema zatvoreni (...) oni siti a mi gladni, oni slobodni, a mi suzni korduna nemile finanze!«. Nije čudo da s patosom uzvikuje: »Ajme gdje je Liubav, gdje Zakon, gdje praviča!«. Vraćajući se u govoru na 1861. god. kada je Istri s otocima dodijeljena slobodna luka, Marotti podvlači da je ta povlastica ponajprije trebala biti dodijeljena Liburniji, a naročito Kastavšćini, jer je ovaj kraj – za razliku od ostale, plodne Istre – pasivan, »nasproti, Ajme sram meje reći o braćo gospodo inostranči, dali dužnost me sili nasa tuzna Liburnija a osobito Kastavćina, imade zuhko stanje a siromasko uzderzanje, nu gdje su njoj polja, gdje njive, gdje sinokose, sume i plodovite glavice i:t:d:; nase njive jesu sami dolčići, velike kakono mali Lončići!«. Da bi tu misao potvrdio, on će priložiti i one stihove o siromaštvu Liburnije toliko poznate iz njegova kasnijeg govora u Saboru ujesen iste godine, isticanog po tome što se u njemu prvi put čula hrvatska riječ s govornice Istarskog sabora:[308]

»O Liburnije krasno ime, dali u tebise trudni kruh jede. Nemam polja nemam konja ni vola, u samom kamenu i grote zivet moram. Plug, i verganj, teska Motika, i ruke moje; Voz i kola trudne noge, i tuzna pleća moja. Za tri do 4. Miseča na svojem imetku komać si hrane pridelam, a ostaleh 8. olli 9 Miseča moram ići po svetu kano Cela; da si pribavim zivez za sebe i za svoju Čeliad, ovako ovako, se tuzi pomeni siromatski kmet Liburnije.«

U želji da bude čim uvjerljiviji, Marotti je svoj govor ilustrirao i pričicom iz svakidašnjeg života (dvije rođene sestre, od kojih jedna živi u kraju oslobođenom od carine, na »odvezanoj« strani, a druga u ovoj »zavezanoj strani«, pod sasvim različitim uvjetima kupuju svojoj djeci darove – jedna slobodno, druga krijumčareći, u strahu od financa!). Na kraju govora, u punom govorničkom zanosu, Marotti će pozvati svoje slušatelje: »dignimose na noge hitimose pred nasog Milog Čara od krijmomu nase tuzne rane«, otkrivajući svoju dužnu odanost vladaru, ali ne zaboravljajući napomenuti da su oni slobodu luka »već do sada prosili alli *Badava*«.

Marottijev je zahtjev bio vrlo konkretan, za narod ovog kraja opipljiv, pa je dopisnik zadarskog »Narodnog lista« i mogao vrlo precizno, ukratko sažeti Marottijeve riječi: »Kamen ti, narode, pred očima. Nemaš polja, šume nit senokošå; jedina ti peščica zemlje med krši; u tu ne može ralo, van jedina motika i trudne ruke. Silne muke, malo muke, glad pred kućom, a ti u hrvatske i madjarske šume te na more. Više te tamo no uz otca, majku, ženu, djecu, brata i sestricu. Mučiš se, trudiš se, novac služiš; al došav kući nemoš il se bojiš novac za potrebna trošiti, pošti si verigami finance zadavljen; pa i ako što kupiš, to tako skrito kući nosiš, kao da si na križu ukrao. Silne su to neprilike, moli cara da ti podieli slobodnu luku.«[309]

15. *O govoru dra Marijana Derenčina*

Kraj 60-ih i početak 70-ih godina donosio je niz gospodarskih teškoća cijeloj istočnoj hrvatskoj obali Jadrana.[310] Isto tako, te godine nisu donosile ništa dobroga ni pomorsvu sjevernoga obalnoga područja, s obzirom na to da se ono baziralo na jedrenjacima. Sveopća kriza u pomorstvu zbog izmjene sredstava za pogon i materijala za gradnju brodova počela je upravo od kraja 60-ih godina dalje zahvaćati i ove krajeve. Austro-ugarska nagodba 1867. god. samo je otežala položaj domaćih brodara – za translajtanijsko-mađarsko se područje promet koncentrirao u tadašnjoj Rijeci, a za cislajtanijsko-austrijsko u Trstu. Stvorene su pomorske vlade – po jedna u svakom od spomenutih gradova; nije stvoren – prema Nagodbi – novi zakonik koji bi omogućio da pomorsko i privatno javno pravo bude zajedničko,[311] no, uvedeni su novi propisi koji su unijeli razlike u tretman brodarstva i brodogradnje u jednoj i drugoj poli Monarhije;[312] sve to dovodi do kidanja prirodne privredne cjeline na sjevernom dijelu Hrvatskog primorja, na njeno cijepanje u dva dijela. Doduše, u razdoblju od 1866. do 1872. god. povećava se broj jedrenjaka duge plovidbe u Istri i na Kvarnerskim otocima od 147 na 180, a njihova težina u registarskim tonama od 63.614 na 77.808, što, na prvi pogled, daje utisak da brodarstvo napreduje. No, već 1876. god. u Istri ima 159 brodova duge plovidbe, 1881. godine 130, 1885. god. svega 90, a broj registarskih tona od 77.808 u 1871. godini pao je na 47.594 u god. 1885. U Istri je god. 1872. bilo 13 brodova velike obalne plovidbe sa 2.277 registarskih tona, god. 1876. – 11 sa 1554, a 1881. god. 12 sa 1527 registarskih tona. U maloj obalnoj plovidbi god. 1866. bilo je 488 brodova sa 14.473 registarske tone, 1868. god. 490 sa 14.691, ali već 1876. god. 614 sa 10.530, te se od 1881. god. počinje javljati poboljšanje, ali brojka od 614 brodova iz 1872. god. prestignuta je tek 1910. godine. Istra i Kvarnerski otoci krajem 60-ih godina nemaju parobroda.[313]

Brodogradnja, nasuprot tome, raste, ali samo na Malom Lošinju: ovdje je god. 1867. radilo 246 brodograditelja, 1873. god. 392, 1875. god. 617, a od tada je došlo do sve bržeg opadanja uposlenih u brodogradilištima i škverovima. U drugom centru brodogradnje – u Rovinju – broj zaposlenih stalno opada – 1867. god. bilo ih je 62, 1873. god. 41, 1785. god. 42, 1879. god. 39 i tako dalje sve na niže.[314]

Prilike u tzv. Hrvatskom primorju i u odvojenoj Rijeci bile su slične; izgradnja željezničke pruge prema Trstu i tadašnjoj Rijeci posebno je utjecala na propadanje brodarstva na jedra u susjednom Bakru i Kraljevici, dok se Senj pokušao održati kao izvozna luka za drvo. No, vrijednost uvezenog tereta iz senjske luke ipak je pala od 1,935.052 forinti god. 1862. na 1,212.730 forinti godine 1875, a izvezenog od 2,813.617 forinti god. 1862. na 1,908.040 godine 1875. Ovo propadanje pokušavalo se – kao i u Istri – zaustaviti na razne načine, od kojih je jedan bilo i osnivanje domaćih osiguravajućih društava (u Rijeci 1865., u Lošinju 1867. godine)[315] i brodarskih udruženja (u Velom Lošinju 1856., Senju, Kopru i Trstu 1869., Bakru 1873., Kraljevici 1876., a i u tadašnjoj Rijeci se već od 1868. god. raspravljalo o osnivanju društva). No, zaštita

jedrenjaka nije svim tim društvima jedini cilj, jer senjsko društvo gradi 1872. god. parobrod »Hrvat«, a u Rijeci grupa vlasnika jedrenjaka god. 1873. parobrod »Liburno«: postupno se shvaća da vijek jedrenjaka ipak prolazi. Ipak, ti su se brodovi sve do 80-ih godina održali u dugoj, i u velikoj plovidbi sa 60-70-ak tisuća tona – koliko ih je bilo i krajem 60-ih godina.[316]

Sve su to bili bitni gospodarski motivi iz svakidašnje stvarnosti koji su utjecali na organizatore tabora pod Kastvom da uvrste u dnevni red i problematiku pomorstva, te da kao govornika pozovu Marijana Derenčina.

Dr. Marijan Derenčin (rođen je u Rijeci 1836., a umro je u Zagrebu 1908.) bio je vrstan sudski i kriminalistički stručnjak, a za Mažuranićeva banovanja bio je predstojnik odjela za pravosuđe. Bio je istaknuti član Narodne stranke, a kad se pojavila mlada naprednjačka generacija, odmah ju je podržao. Derenčin je i pisac drama, a jedno je vrijeme bio intendant zagrebačkog kazališta.[317]

Govor Marijana Derenčina na Sv. Mihovilu zasad mi još uvijek nije poznat ni u prenesenom obliku, ni u dijelovima. Zasad mi je poznat samo njegov naslov, kratak sažetak, odnosno najbitnije točke, no, od onoga što je Derenčin govorio – o razvitku pomorstva u Primorju uopće a u Liburniji napose – ipak je dovoljno ostalo zabilježeno da možemo suditi o njegovu značenju. Evo, kako je dopisnik zadarskog »Narodnog lista« sažeo njegove riječi:

»O II točki, najme o pomorstvu, govorio je dr. M. Derenčin, taj silni branioc hrvatskih pravica u Primorju, po prilici ovako: More ti, narode, to silno bogatstvo pred očima. Tvoja su tla krši, dakle neplodna, a ti toga radi na more. Mlad tamo, malo se kad vraćaš; pa zašto? plašiš se vojaštine i tamnice. Moli cara amnestiju za bjegunce. Uz to je za te pretežak i za tvoja tla zakon vojaštva, moli cara za izmjenu zakona za tvoje Primorje. Škola pomorskih nema, nek se za nje brini vlada. Nek se umanji štibra na brodove, osobito kad počimlje nam na novom brodu: pak čemu štibre bar 3 godine za novi brod. Kad se ova za 10 neplaća za novi stan? Uživotvori, narode, zadruge brodarske.«[318]

S ovim se slaže i izvještaj u sisačkom »Braniku«, samo što je ovaj precizirao točke, te je istakao da je Derenčin na popularan način objasnio kako bi se mogao ubrzati razvoj pomorske privrede, dakle onoga što je najveći dio naroda na istočnoj obali Jadrana najviše i zanimalo. Nakon što je nabrojio »sredstva, kojimi bi se razvitak pomorstva ojamčio«, Derenčin je predložio pet »rezolucija«, od kojih je na prvo mjesto stavio »obstojeći obrambeni zakon«, jer ovaj »zaprieka je razvitku našega pomorstva i ima se prema pomorskimi interesom primorja zakonitim putem preinačiti.« Odmah, u vezi s tim, zatražio je: »Podpuna amnestija za vojničke bjegunce cieloga primorja ima se od svietle krune prositi uz izkaz neuzkolebive viernosti.«[319] Možda je u obrazloženju ovih točaka Derenčin govorio da su prestroge odredbe obrambenog zakona iz 1868. godine, prema kojemu je vojna obveza u mornarici bila tri godine aktivne službe, sedam godina pričuvne i dvije domobranske, ili da je odredba prema kojoj se pomorci-vojni obveznici moraju svake godine javljati nadležnom organu – besmislena, kako su je već i same pomorske vlasti u Trstu ocijenile, izdavši u siječnju 1871. god. posebno tumačenje o njoj.[320] Što se tiče

amnestije – možda je ona bila u vezi s pomilovanjima koja su nekoliko mjeseci prije tabora bila dana u cislajtanijskom dijelu Monarhije, ali nisu se protezala i na delikte učinjene u vojnim područjima kakva je bila Vojna krajina.[321] Ovaj je Derenčinov istup naročito djelovao na skupštinare, pa je tršćanska »Naša sloga«, u svom izvješću s tabora jedino o njemu – zanemarivši Jelušića i Marottija – i dala kratki komentar: »Naposljetku valja da vam javim koliko su nekoji prije sastanka bili proti taboru, da su se preobratili, pak da su sada svi drugih misli. Došlo je djelo na vidjelo, pa svi spoznavaju, da su im taborski govori u mnogih stvarih oči otvorili. Što jih je najdublje u srdce dirnulo, jest Derenčinov predlog, da se zamoli naš premilostivi car, neka pomiluje one mladiće, koji su poradi soldatije, probiežali, a glede novačenja (leve) neka se promieni zakon tako, kako neće škoditi ni ovomu siromašnomu narodu, ni razvoju našeg pomorstva«.[322]

U trećoj točki Derenčinov je zahtjev: »Brodarska družtva imadu se ustrojavati«;[323] očito je i on vidio veliku korist u osnivanju takvih udruženja – iako nije rekao kojih: onih za zaštitu jedrenjaka ili za izgradnju parobroda. Četvrta se točka odnosi na financijske probleme, na porezni sustav, koji nije bio naklonjen gradnji novih brodova; Derenčin je tražio da se novoizgrađeni brodovi »bar za 5 godinah oslobode poreza.«[324] U zadnjoj točki on se osvrnuo na školske prilike na našoj obali, na potrebu da znanje mornara ide ukorak s razvojem pomorstva, pa je zatražio: »Neka se, saslušav strukovnjake i praktične pomorce, ustroje osim nautičkih i posebne mornarske škole.« Ovdje se vjerojatno radi o brizi za budućnost mornara kojima je – dok su postojali samo jedrenjaci – bilo dovoljno samo pomorsko iskustvo, snaga i spretnost.[325]

Odjeci

V. ODJECI

1. *O neodržanim govorima*

Prve dvije teme nisu raspravljene na taboru, pa ne znam, dakle, što su govornici namjeravali navesti u obrazloženju svojih izlaganja, ali se može pretpostaviti da su određena rješenja imali, da su namjeravali postaviti određene zahtjeve. U prvoj točki bili su u skladu s poznatim zaključcima Ljubljanske konferencije – kako je bilo i zamišljeno, ali može se pretpostaviti da su neke formulacije bile razrađenije, konkretiziranije. Zabranom rasprave o ovim pitanjima zadan je udarac i južnoslavenskoj ideji u Istri i na Kvarnerskim otocima – iako su ljubljanske »Novice« završile svoj izvještaj s tabora s optimističkim »Živila Jugoslavija«[326] – ali samo ako tu južnoslavensku ideju shvatimo u smislu htijenja nekadašnjih iliraca i tadašnjih štrosmajeraca u Istri, tj. u obliku njezine hrvatske nacionalne varijante koja je tražila okupljanje svih snaga ugroženih od germanstva, mađarstva i romanstva. Naime, baš u to doba Starčevićeva pravaška oštra kroatistička nacionalna ideja intenzivno prodire u Istru i na Kvarnerske otoke,[327] a Dinko se Vitezić već 1877. god. mora javno opravdavati zbog toga što se u bečkom Carevinskom vijeću naziva slavenskim a ne hrvatskim zastupnikom iz Istre.[328] Dakako, suradnja među Hrvatima i Slovencima u Istri sve je uža, ima akcija i na južnoslavenskom planu, suradnja hrvatskih predstavnika Istre s ostalim slavenskim predstavnicima u Monarhiji je intenzivna – ali sve je to odsad vođeno i provođeno na drukčijim preciznijim hrvatskim osnovama.[329]

2. *O pojedinim govorima*

Talijanaško-talijanski vladajući krugovi nastavljali su i dalje s akcijama na okrupnjavanju općina – u kojima su zatim oni imali svu vlast – sve dok sami Hrvati nisu uspjeli svojom brojčanom većinom baš u tim općinama preuzeti rukovodeća tijela u svoje ruke; tada su njihovi protivnici krenuli u akciju da te iste općine, koje su sami stvorili, razbiju u manje upravno-administrativne jedinice.[330] Isto je tako ostao dalje otvoren i problem centraliziranja upravno-administrativnog poslovanja sva tri područja na sjevernom Jadranu – Trsta, Goričke (s Gradiškom) i Istre (s Kvarnerskim otocima) koja su činili Austrijsko

Primorje. Vladajući talijanaško-talijanski slojevi nisu se odricali ove zamisli, iako se ona nije ostvarila za postojanja Monarhije. No, već i sama činjenica da je na taboru bio zabranjen govor protiv centraliziranja – ukazuje ne samo na moć zainteresiranih, koji su vjerojatno tu temu uspjeli izbaciti iz dnevnog reda tabora, već dozvoljava i pretpostavku da su se s tom idejom možda bavili i viši austrijsko-njemački organi vlasti. Da su ta nastojanja bila dosta intenzivna, govori i ponovna intervencija »Naše sloge« od 16. studenoga još iste godine:

»*(O sjedinjenju Istre i Goričkoga s Trstom)* naši su sušiedi Talijani počeli opet pisati u svojih novinah. Mi smo već jedan put rekli, da se ta stvar i nas tiče, pa što i kako o njoj mislimo. A sad im evo ozbiljno kažemo, ako se neprojdu toga bezumnog rovarenja, da ćemo mi nastojati svimi mogućimi silami, da se sdružimo budi s Hrvatskom, budi s Slovenijom, jer neka znaju, da mi nismo nikako voljni, utonuti u talijansko more. Za sada toliko.«

Kako se vidi – članak je vrlo kratak, ali i vrlo precizan, otvoren, odlučan; to je konačan odgovor. Određenu mu težinu daje i podatak da je pretiskan odmah, još istog mjeseca, i u zagrebačkom »Obzoru«.[331]

3. *Odjeci*

Jelušićeva intervencija na taboru i objavljivanje njegova govora u dva glavna tadašnja glasila hrvatskog pokreta na obali Jadranskog mora – u tršćanskoj »Našoj slogi« i zadarskom »Narodnom listu« – ukazuje na vrlo veliko značenje potrebe slobodnog korištenja materinskog jezika ogromne većine stanovništva Istre i Kvarnerskih otoka – Hrvata i Slovenaca – u školskom i javnom životu općenito. Ali, neposrednih praktičnih koristi nije bilo. Tako je, npr., dvije godine kasnije na podnesak poreznog ureda u Pazinu, pisanog u talijanskom jeziku, župni ured u Žminju odgovorio na hrvatskom; pazinski porezni ured odbio je primiti taj odgovor – iako je on bio molitelj! – s motivacijom da je pisan na srpskom jeziku.[332] No, pojedine ustanove pokazivale su dovoljno poznavanja hrvatskog jezika kad se radilo o probicima vladajućih, kao npr. kad je bilo u pitanju odbijanje molbi pojedinih manjih općina da ne budu udružene u veće administrativno-upravne cjeline:

»Tom je najme prigodom zemaljski odbor pokazao, da i on, kad hoće, razumije hrvatski, jer valja znati, da su te prošnje bile skroz hrvatski pisane, pa je ipak umio na nje odgovoriti, da se nemogu uslišati. Rekosmo, da zna hrvatski, kad hoće, jer kad mu neide u račun, nezna nego talijanski. Tako je u nekomu grdoselskomu siromahu povratio hrvatsku prošnju, jer je u njoj prosio nekakvu milost, izpričavši se, da je nerazumije!« – piše »Naša sloga« 16. studenog 1871. godine.

U istom broju »Naše sloge« (od 1. srpnja, str. 55) što objavljuje dio Jelušićeva govora nalazi se i članak u kojem je riječ o natječaju raspisanom u vladinom listu »Osservatore Triestino«, prema kojem kotarsko školsko vijeće u Pazinu traži učitelje za Pićan, Lindar, Novake, Gologoricu, Sušnjevicu, Boljun, Sv. Petar u Šumi i Kringu; u natječaju je precizirano da je u svim tim mjestima

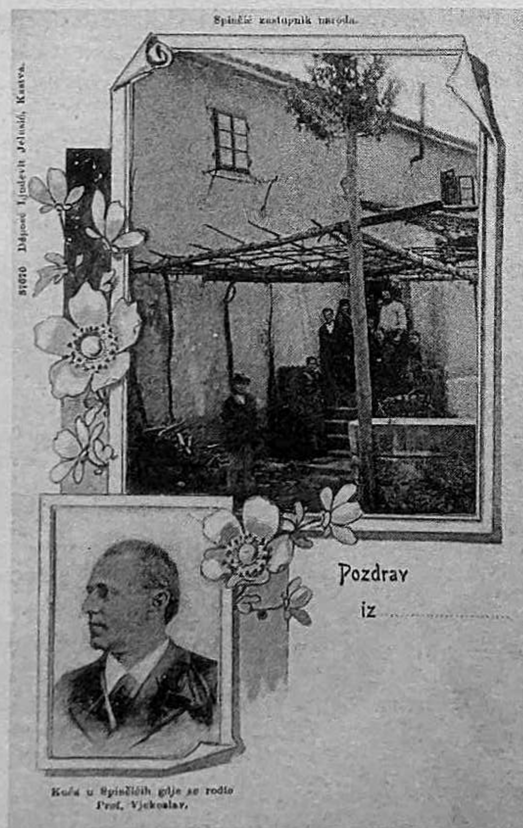
nastavni jezik talijanski. Nisu mnogo koristile ni intervencije Franje Račkoga početkom 1871. god. kod novog ministra nastave cislajtanijskog dijela Monarhije Josipa Jirečeka; s obzirom na to da je Jireček bio češki literarni povjesnik, Rački je očekivao od njega da svoj položaj iskoristi »bar za uvedenje jezika u škole slovenske i češke«.[333] Čak su i svoj prvi dijalog u »Našoj slogi« – 16. kolovoza 1871. – danas već legendarni Franina i Jurina posvetili nastavnom jeziku u školi. Jedini hrvatski zastupnik u Carevinskom vijeću od 1873. do 1891. god. iz ovih krajeva – dr. Dinko Vitezić – pisao je 1885. god. o »politici koja se u Istri provadja« u razdoblju njegova protekla dva izborna mandata (1873-1885):

»Ova politika je takva, da se zanemaruje i zabacuje sve ono što je hrvatsko, pak bilo to i proti koristi države. Po toj politiki pomagalo se je ustrajati i ustrajalo se je talijanske škole; po njoj zavelo se je uz njemački, talijanski jezik u sve urede i sav javni život. Po toj politiki na ruku se je išlo Talijanom ili Talijomanom pri izborih, tako da su oni jedini odlučujući faktor u zemlji. Činovnici s tudjih zemljah k nam poslani ili su se sdružili s Talijani te s njimi zajedno rade, ili bi htjeli germanstvo u Istri širiti. Tu se netraži, da faktična većina bude snažno i prosvjetljena, da se može država u čas opasnosti na nju nasloniti, nego se hoće, da bude mehko podnožje Nijemcu i Talijanu.«[334]

"Kastavski trolist"
M. Mandić – M. Laginja – Vj. Spinčić

Ocjena

Rodna kuća prof. Vj. Spinčića u Spinčićima

VI. OCJENA

1. *Pomorsko pitanje*

Tabor na Sv. Mihovilu imao je od pet predviđenih tema čak dvije iz oblasti privrednih problema. I to govori o saznanju organizatora da se politička, kulturna i prosvjetna pitanja ne daju odvojiti od svakidašnjih gospodarskih prilika, točnije – neprilika, da se neka apstraktna pitanja još tada – pa makar ih stavili i na prvo mjesto zbog njihova značenja – ne daju raspraviti ako nisu vezana i uz osnove svakidašnjeg života Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka.

Nagliji razvoj Trsta, tadašnje Rijeke i Pule u drugoj polovini XIX. st. povukao je za sobom brži razvoj kapitalističkih odnosa i u drugim, manjim gradskim središtima – uglavnom talijanaško-talijanskim, a onda donekle i na selu – gotovo u cjelini hrvatskom. Propast domaće brodogradnje i brodarstva na jedra uzrokovala je totalni financijski slom cijelih područja na istočnoj obali Jadrana. Pojedini nosioci kapitala propadaju, drugi – vještiji – prebacuju se u veće centre (najčešće u Trst), a treći – najsnalažljiviji – spašavaju se jednostavnije: ulažu preostali kapital u lokalni privredni život i najčešće ga brzo oplođuju – lihvarenjem. Ova je posljednja grupa uglavnom iz talijanaško-talijanskog dijela stanovništva i ubrzano još jače sebi podvrgava hrvatsko selo.[335] Propadanje i propast brodarstva na jedra temeljito su opustošili sve krajeve na istočnoj obali Jadrana;[336] iz sjevernih primorskih hrvatskih krajeva iseljava se[337] u Trst i druge veće gradove, a osobito u Ameriku, sve veći broj pomoraca (samo iz jednog jedinog mjesta, iz Kostrene Sv. Barbare u tzv. Hrvatskom primorju, zaposlilo se u Argentini čak tridesetak kapetana, i to u – željezničkim kompanijama u svojstvu činovnika).[338] Istodobno, nestalo je konkurencije hrvatskoga kapitala austrijskom i mađarskom; u tim teškim trenucima nema državne pomoći i zaštite hrvatskim privrednicima i mornarima; sve češće se umjesto hrvatskih novaca javlja veliki strani kapital, vezan – od vremena Nagodbe – osobito uz Beč ili Peštu. Država se oglušuje na bezbrojne apele, molbe, zahtjeve, konkretne prijedloge domaćih brodara, ne obazire se ni na zaključke i rezolucije njihovih konferencija, a ako i provodi neke mjere, onda one stižu kasno ili su nedostatne.[339]

Vitezić je u Carevinskom vijeću od 1873. do 1891. god. ulagao mnogo vremena i napora kako bi ukazao na teškoće ili izborio što povoljnije uvjete za opstanak postojeće pomorske privrede, za što bezbolniji prelazak s drveta

na željezo i s jedra na paru, za što povoljniji dalji razvoj brodarstva i brodogradnje. God. 1888. u bečkom je parlamentu veoma podrobno obrazložio sve ove nedaće, pa je u objektivne razloge propasti jedrenjaka svrstao konkurenciju parobroda, željeznice i Sueskog kanala, te sustav obrambenih carina, a u posebne – pomanjkanje premija osiguravajućih društava, pomorskog zakonika i ministarstva pomorstva, zatim visoke konzularne pristojbe i porez, veličinu jedrenjaka, materijal iz kojeg se brodovi grade, loše luke. Svi su ti uzroci u 70-im i 80-im godinama u njegovu izbornom području osobito djelovali na propast pomorske privrede temeljene na jedrenjacima, iako god. »1871. bijaše trgovačka mornarica u najbujnijem cvietu, na najvišem vrhuncu. Te godine imala je 581 jedrenjačah, koje su nosile 280.000 bačavah. Tako je trajalo jošte par sliedećih godinah«.[340]

Utoliko je, dakle, uočljivija briga organizatora tabora na Sv. Mihovilu da baš u doba kada je austrijska mornarica na vrhuncu svoje snage istaknu one probleme koji će idućih godina temeljito potresti ove krajeve; treba istaknuti da su oni te probleme već tada predvidjeli i znali da će do njih uskoro doći. No, nije bilo usvojeno ništa od onoga što je Derenčin na taboru tražio i predlagao kako bi se nedaće u bliskoj budućnosti mogle spremno dočekati. Doduše, dvije godine nakon tabora potvrđen je carski reskript iz 1851., kojim je u carinskom području Dalmacije i Kvarnerskih otoka oslobođena uvozne carine roba namijenjena brodogradilištima; god. 1883. oslobođeni su te carine i dohodarine od prihoda plovidbe samo parobrodi sagrađeni u nas.[341] Tek 1893. donesen je zakon o subvencioniranju domaćeg brodarstva i brodogradnje, u kojem se, pored ostalog, našlo i premiranje novosagrađenih brodova,[342] što je Derenčin tražio pred više od dva decenija. Ali, bilo je kasno; to je već doba kada je propast hrvatskog brodarstva i brodogradnje te hrvatskog kapitala bila potpuna, kada korisne inicijative samih domaćih brodara, koje su bile u skladu sa suvremenim uvjetima pomorskog privređivanja, više nisu mogle dati rezultata i kada su već bila nadvladana preživjela shvaćanja, među njima i shvaćanje o starim načinima udruživanja brodarskih snaga.[343]

2. *»Porto franco«*

Jedina konkretnija stvar koju je prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka – na temelju održanih govora – uspio ostvariti, barem na prvoj stepenici, bio je zahtjev iz Marottijeva govora. Zapravo, taj zahtjev gotovo da i nije mogao propasti – barem što se tiče Istarskog sabora, koji se prvi morao o njemu izjasniti: u ovome najvišem pokrajinskom organu već je u dva navrata bio prihvaćen sličan zahtjev što su ga podnosila dva Marottijeva prethodnika iz izbornog kotara Volosko-Podgrad,[344] ali su ga, po svemu sudeći, više instance odbile. Iz citiranog pisma Ivana Spinčića (uputio ga je bio Vjekoslavu Spinčiću 20. travnja) može se naslutiti da je Marotti bio uvjeren kako će njegov zahtjev biti prihvaćen – ali iz toga teksta nije jasno tko bi ga mogao

prihvatiti: Istarski sabor ili središnja vlada, ili netko treći. Spinčić, naime, izričito naglašava da »za ostale stvari mozebit štogod, ale bojim se da malo ale nikakve koristi« – misleći pod ostalim stvarima zahtjeve iz drugih taborskih tema.[345] Tako se i zbilo: Marotti je – kako je već rečeno – gotovo doslovce svoj taborski govor ponovio na talijanskom jeziku u Saboru već ujesen iste godine: 10. listopada 1871.[346] Tom prigodom Marotti je – kako je naglašeno – izrecitirao i citiranu pjesmu na hrvatskom jeziku, pa je najviše po tome i ostao zabilježen u povijesti Hrvata Istre: prvi je – koliko se do sada zna – na hrvatskom jeziku izrekao nekoliko riječi u Istarskom saboru;[347] da je te stihove Marotti, zapravo, najprije govorio na taboru na Sv. Mihovilu, a zatim tek u Saboru, nije se znalo – koliko je meni poznato – sve dok nisam god. 1971. objavio izvorni tekst njegova govora.[348]

Marottijev prijedlog – kao zastupnika vanjskih općina izbornog kotara Voloskog – Podgrada – odmah su u Saboru podržala dva zastupnika gradova, trgovišta i industrijskih mjesta: Henrik de Clesius (predstavnik Voloskog, Kastva, Lovrana i Mošćenica), koji je – kako sam spomenuo – već 1868. god. podnio Saboru sličan zahtjev, i Ivan Antun Flego (predstavnik Motovuna, Buja, Oprtlja i Vižinade), koji je svojedobno podržao slične prijedloge Klinkowströma i Clesiusa, te Ivan Grubiša, zastupnik vanjskih općina Kopra, Pirana i Buzeta. Marottijev je prijedlog Istarski sabor odmah jednoglasno prihvatio, te je zaključeno da se taj zahtjev pošalje centralnoj vladi.[349]

Da li je ovaj zahtjev bio i prihvaćen – to je treći put što je istican – ne znam zasad, ali činjenica jest da je već i sâm Trst tada prestajao biti izuzetno važno tržišno središte u smislu nekadašnje merkantilističke politike, pa je slobodna carinska zona postajala sve suvišnija; o ukidanju Trsta i Rijeke kao slobodnih luka već se raspravljalo početkom 70-ih godina,[350] no, najprije – god. 1879. povlašteni položaj gubi Istra, a dvanaest godina kasnije i tadašnja Rijeka kao i Trst uključeni su u carinsko područje (ostaje im samo mala slobodna zona u luci).[351]

3. *Financijski prihod tabora*

Uza sve do sada rečeno – tabor je ipak imao konkretnih, velikih rezultata, njegove posljedice bile su neposredne i posredne, tajne i javne. Ako već i ne bi bio dao ničeg korisnog – trebalo bi istaknuti da je ovaj skup, što se tiče materijalnih rezultata, imao pozitivan financijski saldo! Dobiveni novac upotrijebljen je u dvojake svrhe – dobrotvorne i društvene.

Vinko Rubeša kaže da se dio preostalih novčanih sredstava s tabora upotrijebio kao polog da bi osnovne škole u Kastvu i Rukavcu mogle postati »besmrtnim članovima književnog družtva 'Sv. Jerolima' u Zagrebu.« Drugi je dio novca organizator tabora – »Čitalnica« – iskoristio za kupnju namještaja za jednu čitaoničku sobu – »kao uspomena na tabor«, a uvezivane su i knjige koje je »Čitalnica« imala.[352] No, iako bi se učlanjivanje škola u zagrebačko književno udruženje moglo smatrati i dobrotvornim, ipak postoji podatak

prema kojem je dio sredstava najvjerojatnije iskorišten i za stipendiranje studenata, u jednom poznatom slučaju ni više ni manje nego samog – Matka Laginje! Naime, Laginja je tada studirao u Zagrebu, na Pravoslovnoj akademiji.[353] On se uvijek nalazio u materijalnoj oskudici, pa mu je dobro došla pomoć iz Kastva, koju je primio između 13. listopada i 3. studenog 1871. godine. Ta pomoć najvjerojatnije je bila iz dijela taborskog prihoda – za koji Laginja kaže da je ukupno iznosio oko 100 forinti. Inače, Laginja je imao veoma negativno mišljenje o pojedinim članovima taborskog odbora – kako sam već rekao, pogotovo o etičkoj i moralnoj strani njihova karaktera, pa se utoliko više iznenadio novcu koji su mu poslali. Ipak, svoj sud o zlouporabi narodnog povjerenja od strane pojedinih tadašnjih kastavskih prvaka – nije promijenio.[354]

O njima je loše mislio i Laginjin prijatelj Vjekoslav Spinčić.[355] Štoviše, on je veoma oštar u kritici onoga što se zbivalo u Kastvu u vremenu od održavanja tabora pa do početaka sljedeće, 1872. godine. On, pored ostaloga, piše Vinku Zamliću, također mladome kastavskome svećeniku:[356] »(...) Pismo pak nije toliko za me, nije čudo što meni ništa nepiše, al čudim se, veoma se čudim što niko ništa nejavlja našemu narodnomu vestniku (premda ne najboljem; moramo čekati da dorastemo, pa da rušimo što nije pravo!) 'Našoj Slogi'. Iz toli razglašenâ radi narodnosti Kastva, nejma dušice, koja bi kad kad o čem budi obavestila. Pa što velju o čem budi. Radi se tu ob obćini, radi se tu o pučanstvu, koje bi valjalo podučiti, koje bi kasnije moglo drugim uzorom biti.

II. tabor 1911. godine

Ali hoće ono drugim uzorom biti, koje uzimlje učitelje u glavnu školu, koji nebijahu sposobni za trivijalnu školu. Neka bude druge obćine njim za uzor, neka se narodnjaci kastavski uče narodnosti od narodnjakov drugih mestac, odaljenih, neznatnih mestac, zabitnih. Propada taborovanje, propada čitaonica, propada narodni jezik u uredih, kad se o narodnom boljku ne misli. Ta tabor, ta čitaonice, narodni jezik morali bi biti sredstva, kojim se dobro postiže, ona sama za se nisu nikakva dobra. Nu u Kastvu nije ništa bolje, dapače svaki dan gore odkada se je tobož narodnost probudila. Pak kako će se narodna svest buditi, kad bi ju hteli zbuditi ljudi... Neću dalje. Predugo sam zašao. Hteo sam se setiti dužnosti, koju imaš napram obćini u kojoj jesi, napram narodu medju kojim jesi, koji te hrani. Nesmeš se brinuti samo za duše jim izključiv posvema telo, jer budi osvedočen da učiniš li mu štogodj dobra vremena bit će mu i na prid vekovitu (...)«.[357] Naravno, Spinčića je – kao i Laginju – ponio buntovni duh koji je svojstven mladome čovjeku; i Laginja i Spinčić bili su, poput svih mladih ljudi, nestrpljivi, željni brzih promjena, s konkretnim sadržajima, naravno – u korist svoga ugroženog naroda. Povijesni je proces išao svojim tokom, a u okviru njega svoje će zapaženo mjesto naći i Vjekoslav Spinčić.

4. *Pokušaji širenja taborskog pokreta*

Bez obzira na Laginjino mišljenje – tabor je uspio, iako se o svim predviđenim, pripremljenim i zamišljenim temama nije raspravljalo. I ovako održana masovna skupština naroda pod Kastvom dala je odmah naslutiti da će imati dalekosežnije posljedice u cislajtanijskoj pokrajini Istri. No, kako je održavana u neposrednoj blizini translajtanijskog dijela Monarhije, prema Grobniščini koja je pripadala Banskoj Hrvatskoj, sasvim blizu mađarske Rijeke, skupština je imala određeno značenje i za ovaj grad i za njegovu širu okolicu: »Iz srca se radujemo, što se, kao i prigodom saborskog izbora u primorju, tako i prigodom prvoga tabora u hrvatskoj Istri, pokazalo, da upliv magjarske Rieke jest ravan ništici na hrvatsko pučanstvo, koje ju sa svih stranah okružuje« – pisao je sisački »Branik« u izvješću s tabora.[358] Međutim, kako se vidi iz taborskih tema, kastavski je narodni sabor trebao razmotriti ili je razmotrio i probleme koji su zanimali sve Hrvate i Slovence na jadranskoj obali, a istodobno i stanovništvo u unutrašnjosti Hrvatske i Slovenije, te drugih južnoslavenskih krajeva. Sva su ta pitanja bila ne samo zanimljiva već i od vitalnog značenja za te krajeve u tolikoj mjeri da su osim Kastavaca trebali na taboru sudjelovati govornici iz područja koje se pruža od Trsta (Nakić) preko Kopra (Ravnik) i Rijeke (Derenčin) sve do Makarske (Pavlinović). Očito je da se taj vid rada s masama – skupštinski pokret pod imenom tabora – trebao proširiti i na druga hrvatska područja, da je taborski pokret trebao zahvatiti i Dalmaciju: »Sad, dakle, braćo Hrvati po Istri i Dalmaciji, kad evo znate, što su tabori, gledajte se njimi okoristiti, što prije to bolje« – piše tršćanska »Naša sloga« 16. travnja 1871. u ovećem informativnom članku »Što su to tabori«. A sljedeće godine isti list donosi vijest pod naslovom »Tabor u Dalmaciji«, u

kojoj stoji da rodoljubi u Boki kotorskoj rade na pripremama za održavanje prvog tabora u Dalmaciji, te da talijomani već rade protiv njega.[359]

Ne znam da li je taj prvi tabor u Dalmaciji i održan, a ako i jeste, sumnjam da je održan pod tim imenom. Taborski je pokret u tome razdoblju bio već pri kraju: kastavski je skup bio predzadnji. Još je bio dozvoljen samo taboru u Buhljama kod Grabštajna 6. kolovoza 1871., a i taj možda samo »zaradi spretno formuliranega programa, ko ni omenjal Zedinjeno Slovenijo«.[360] Već je deset dana prije održavanja kastavskog tabora »Slovenski narod« pisao u uvodniku: »Menda smo dotaborovali!...«, a onda je upozorio: »Ko smo brali, da so na Češkem prepovedani vsi spomladanski tabori, stavili smo to med iznajbe... časnikarjev... Motili smo se...« Ovaj je list upravo na temelju cenzure koja je provedena nad kastavskim taborom i nad taborom u Lescama u Gorenjskoj (trebao je biti održan 29. svibnja, a na njemu se očekivao velik broj »gostov iz Hrvatske in Slavonije«, te bi se bilo »z leškim taborom začelo jugoslavensko zedinjenje vršiti«) zaključio da »se bode taborovanje dosledno prepovedalo, ker je vlada na Dunaji to zapovedala.«[361] To se dogodilo i s taborom u Renčama kod Gorice, koji je bio predviđen za 11. lipnja 1871. godine, a imao je prve dvije točke iste kao i tabor u Rubešima; zabrana je bila popraćena obrazloženjem da su programske točke »posebno prikladne za netenje sovraštva v deželi živečih narodov«,[362] odnosno da »utegnejo točke dnevnega reda sejati sovraštvo med narodom, bivajočima v deželi«. Zabranjeno je bilo i održavanje tabora u Šmarju kod Jelšah, Šmartnom kod Slovenskog Gradca, kod Novog Mesta i u Gorenjskoj; godine 1872. nije uspio ponovni pokušaj da budu održani tabori u Lescama u Gorenjskoj i Renčama u Goričkoj.[363]

Taborski je pokret iz kraja 50-ih i početaka 70-ih godina došao svome kraju.

5. *Suradnja Hrvata i Slovenaca*

Tabor na Sv. Mihovilu u Rubešima pod Kastvom bio je ne samo prvi pokušaj da preko svoje prve točke dnevnoga reda konkretizira pred širokom, masovnom publikom zaključke Ljubljanske konferencije o potrebi suradnje ugroženih Južnih Slavena u Monarhiji i van nje već je bio i konkretan odraz suradnje između Hrvata i Slovenaca i u okviru same Istre i van nje.

Dok u izvještaju s tabora sisački »Branik« govori da se prihvaća Jelušićev zahtjev »da se hrvatski jezik ima uvesti u škole i urede hrvatske Istre«, dotle je tršćanska »Naša sloga« na kraju Jelušićeva govora – objavljivala ga je u nastavcima – precizno zaključila: »Na to bi jednoglasno primljen predlog, da se naš materinski jezik uvede u škole i pisarnice u svih onih krajevih Istre, gdje se govori hrvatski il slovenski.«[364]

Ali, nije samo taj govor branio i zahtijevao prava i Hrvata i Slovenaca; Marotti je bio zastupnik hrvatsko-slovenskog izbornog kotara Volosko-Podgrad, a Derenčinova je intencija u cjelini bila uperena u pravcu stvaranja odbrambenog fronta za nastupajuće teške dane i za hrvatsko i slovensko

pomorstvo. No, ne samo teme i njihov sadržaj već je i cjelokupni taj skup bio plod zajedničkog rada i Hrvata i Slovenaca – inicijatori i rukovodioci bili su tako ispremiješani da je očito kako je ovaj prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka zaista imao hrvatsko-slovenski značaj, iako golema većina skupštinara na njemu nisu bili Slovenci.

Uska suradnja u borbi s premoćnim nemškutarsko-njemačkim, talijanaško-talijanskim i ungareško-mađarskim protivnikom bila je neophodna ako se htjelo opstati, kako u nacionalnom tako i u gospodarskom i kulturnom pogledu. Ljubljanske su »Novice« zato s pravom istakle u izvještaju s tabora: »Sedaj so videli dušmani naši, Lahoni i Mahjaroni, da po naših žilah, teče krv slavjanska, da smo sinovi verni domovini, i da nam je sveta dolžnost raditi za blagov našega tužnega naroda!«[365] Tabor je dao snažan podstrek postojećoj hrvatsko-slovenskoj suradnji, koja je već istog desetljeća dovela i do konkretnih rezultata; na primjer, političko društvo za Slovence u Trstu »Edinost« već je 1878. god. proširilo svoju djelatnost i na Hrvate i Slovence u Istri, a u njemu su intenzivno djelovali i Hrvati.[366]

6. *Značenje tabora*

Suvremenici su se čvrsto nadali da će njihovi zahtjevi ipak biti prihvaćeni – s takvim snažnim utiskom oni su ostavljali poprište tabora na Sv. Mihovilu: »tabor je pasao i ča pitali u njemu se ufamo da čemo zadobiti. kako rekao ernesto šundić u svojem nauku koga je delao puku, stojimo trdi i držimo se koražni kako kada smo hitili našega starega kapitana u lokvu« – pisao je Kuzma Spinčić Vjekoslavu Spinčiću četiri dana nakon tabora.[367] No, rezolucije koje su donesene na ovom i drugim istarskim taborima, odnosno političkim skupovima – od Rubeša dalje – »Hipno nisu bile ispunjene, ali su koristile u toliko, u koliko se je s njima narod osvješćivao, te je ispunjenje onoga, što je sada, a i u drugim zgodama zahtijevao, malo pomalo postigao« – kaže Vjekoslav Spinčić 1924. godine. Ipak, i to je dio njihova velikog značenja.

Osim toga, tabor pod Kastvom već je i sâm po sebi bio zaista veliki pothvat. Već je i sama organizacija skupa – onako velikog po broju ljudi (»na Sv. Mihovilu sa crkvicom toga sveca, sabralo se je hiljade i hiljade naroda iz Kastavske, Veprinačke, Volosko-Opatijske, Lovranske, Mošćeničke i Bersečke općine, pa iz Rijeke, Jelšana, i Trnovo-Bistrice«)[368] iz drugih područja Istre i s Kvarnerskih otoka, iz tzv. Hrvatskog primorja, iz slovenskih zemalja – zahtijevala i spremne i spretne ljude; kao dokaz da je hrvatski politički pokret imao tada takve ljude, služi već i samo održavanje tabora.

Tisuće »taborita« razišlo se svojim domovima s uvjerenjem da moraju biti »trdi« i »koražni« – kako je zabilježio Kuzma Spinčić, puni povjerenja u sebe i svoje snage. Slušali su na taboru o vlasti, o neposrednim nosiocima vlasti, koji su se u konkretnoj istarsko-otočkoj situaciji najčešće identificirali s nosiocima gospodarske moći, spominjao se čak i vladar u onome smislu kako ga je i »Naša sloga« spominjala; taj momenat u »Sloginim« tekstovima ovako je komen-

tirala Mirjana Gross 1970. godine: »Taj car, koji se u njihovim predodžbama nalazio visoko gore do samoga gospodina Boga, počeo je dobivati novi ljudski oblik. Ako je car spreman da dijeli svoju vlast s narodom, tj. s njima, onda je, uz ostalo, i to dokaz da oni nisu samo radne životinje, onda njihova bijeda i ropstvo nisu prirodno stanje i mogu se odstraniti. Seljaci su bili poticani da gledaju na sebe kao suvereni narod, koji ima pravo da živi boljim životom i da se za nj bori, ukratko, da sam odluči o svom položaju. Počeli su shvaćati da stanje svakog pojedinca ovisi o općem stupnju hrvatskoga naroda kojega su članovi. Želja za lakšim životom postepeno se stapala s nacionalnim osjećajem«.[369] Samo, »Slogine« riječi godinama nisu stizale odjednom do takvog mnoštva ljudi kao riječi govornika pod Kastvom. A to je djelovalo mnogostruko, ono što se čulo i saznalo na taboru – šireno je dalje. Sljedećih nekoliko godina, osobito u izbornim borbama za ulazak više hrvatskih predstavnika u Istarski sabor u Poreču i god. 1873. na prvim neposrednim izborima za Carevinsko vijeće, postignuto je prilično mnogo uspjeha.

Rad u Istarskom saboru, rad na odgoju novih generacija – ne više samo svećenika koji su do sada vodili hrvatski pokret, već i laičke inteligencije, rad preko prvih čitaonica, izdavanje prve periodike na materinskom jeziku, priređivanje prvoga, masovnog političkog skupa – sve je to pokazivalo da se početna faza u organiziranju hrvatskoga političkog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima primicala kraju. Borba protiv nasrtaja talijanaško-talijanskih vladajućih slojeva više nije bila ni pojedinačna ni stihijska.[370]

GRAĐA

Prva stranica rukopisa Marottijeva govora na I. taboru kod Kastva

II. GRAĐA

Tok priprema i sama organizacija priprema tabora kod Kastva, tijek njegova održavanja i taborski odjeci mogu se dobro vidjeti u desetak priloga koje objavljujem na stranicama što slijede; ovdje su i dva od tri govora održana tom prilikom (Frana Marottija i Ernesta Jelušića; nisam do sada uspio pronaći i govor Marijana Derenčina). O samom taboru sam našao malo podataka u našoj literaturi, a još manje izvornog materijala. Međutim, onodobna novinska građa ima za nas danas izvorno značenje, pa sam zato odabrao i tekstove iz tršćanske *Naše Sloge* i zadarskog *Narodnog Lista,* dva glavna novinska glasila Hrvata druge polovine 19. i početka 20. st. u najsjevernijem dijelu Hrvatskog primorja i u južnoj Hrvatskoj; uvrstio sam tekstove i iz *Zatočnika* odnosno Branika, organa narodnjaka u banskoj Hrvatskoj, koji je – silom prilika – morao izlaziti u Vojnoj krajini, u Sisku. Neki su od tih novinskih članaka potpisani s inicijalima I.L., odnosno Ivan L.; možda je taj nepoznati dopisnik Kastavac Ivan Lučić. Objavljujem i Lučićev kraći tekst u kojem objašnjava što su to tabori, a podrobnije podatke o taborima donosi i poseban članak u *Našoj Slogi*. Koristio sam tekstove i iz ljubljanskih *Novica,* te iz tršćanskog *Primorca*. Među priloge sam uvrstio i dvije vijesti iz *Naše Sloge* o prvom slovenskom taboru u Istri, u Kubedu, jer je njihov sadržaj sigurno utjecao na Kastavce da i oni porade na održavanju svog tabora; o otvorenom poticaju iz Kubeda govori i dio iz izvještaja koparskog poglavara Codermaza. Objavljujem i dva teksta koja govore o pokušajima vladajućih talijanskih slojeva da združe istarsko, goričko i tršćansko područje u jednu, čvršću administrativnu i upravnu cjelinu, kako bi još jače učvrstili svoj dominirajući položaj, o tome je bilo govora i na taboru kod Kastva. Neke sam tekstove uzeo iz danas već rijetke knjižice Vinka Rubeše, objavljene 1892. godine u Trstu u povodu dvadeset pete obljetnice osnivanja čitaonice u Kastvu. U Spinčićevoj rukopisnoj ostavštini koja se čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu našao sam izvorni tekst govora Frana Marottija i njegovo popratno pismo Vjekoslavu Spinčiću, kao i listove koje su Spinčiću u Goricu (gdje se nalazio na školovanju) pisali Anselmo Jelušić (iz Beča), Ivan Spinčić (iz Trsta), Franjo Ravnik (iz Kopra), Vinko Zamlić (iz Trsta), Kuzma Spinčić (iz Kastva) i Matko Laginja (iz Zagreba). Iz odlomka Laginjinog pisma vidi se da je Spinčić od novca koji je preostao od tabora dobio izvjesnu sumu kao pomoć za studij u Zagrebu što ga ipak nije navelo da promijeni svoj vrlo negativni sud o rukovodiocima tabora i najuglednijim Kastavcima toga doba.

Da bi čitatelji dobili ne samo što cjelovitiji uvid u povijesna zbivanja Hrvata u doba kada je održan prvi hrvatski tabor u Istri već i u razdoblje sve do vremena kada je održan i drugi tabor kod Kastva (godine 1911), donosim tekstove iz *Riečkog Novog Lista* Frana Supila. Naime, ovaj je list poklonio neobično veliku pažnju drugom taboru kod Kastva – koji je održavan uoči izbora za bečki parlament – čak mnogo više nego i sama *Naša Sloga*, organ hrvatskog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima. Supilov je list istodobno dao i svojevrsni sažetak uspjeha i neuspjeha hrvatskog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima u razdoblju između dva tabora, a ukazao je i na ogroman odjek do kojeg je u hrvatskim zemljama početkom 20. st. došlo prilikom proslave obljetnice održavanja prvog tabora Hrvata u Istri i na Kvarnerskim otocima. Na kraju donosim vijest iz emigrantske zagrebačke *Istre*, u povodu 60-godišnjice tabora – svojevrsni dokument vremena kada Istra još uvijek nije slobodna, kada se nalazi pod fašističkom talijanskom okupacijom.

Sve što je u građi potcrtano te istaknuto spacionirano, kurzivom, velikim slovima itd. – naglašeno je i u izvorniku.

1.

Vijest u »Našoj Slogi« o prvom taboru Slovenaca u Istri, u Kubedu

(KAKO ČITAMO U NOVICAH) i u *Slov. Narodu*, bit će na 7 Augusta u Kubedu u Istri narodni Tabor ili ročišće.[371] Kad promislimo da su takova ročišća najbolja škola, gdje se narod uči spoznavati sama sebe kao takodjer svoja prava i svoje dužnosti naprama države i naprama pokrajine, u kojoj živi, nemožemo se nego narodovati onoj rodoljubivoj gospodi, koja su na tu misao došla, te željiti, da im se što veći broj naroda javi.

Sign. Naša Sloga, I, 5, Trst, 1. kolovoza 1870, str. 21.

2.

Vijest o prijedlogu da tabor bude održan kod Kastva (u izvještaju koparskog kotarskog glavara Kodermaza, Kopar, 10.VIII. 1870.)

Spoznaja, ki sem jih dobil o vtisih tabora pri Kubedu med italijanskim prebivalstvom, so me prepričala, kolikor je to lahko odvisno od mene, naj se za prireditev še kakšnega tabora v okraju ne izda dovoljenja. Ob zaključku omenjenega tabora je pozval dr. Lavrič[372] istrske Slovane, da bi še v tem letu priredil tabor v Kastvu ali v Pazinu. S sprecejšnjo gotovostjo lahko predvidevam, da bi imela objava tabora v Pazinu za posledico ljudske shode na italijanski strani, katerih posledic nikakor ne bi mogli predvidevati. Slovenskega gibanja v Istri, ki so ga izzvali duhovniki s Kranjskega, ki so tu v službi in ki ga samo ti omogočajo, ne smemo podcenjevati, kajti lahko bi razdražilo italijansko prebivalstvo k ostrim represalijam. Bil bi že skrajni čas prepričati slovensko duhovščino o potrebi, da pomiri svoja nacionalna čuvstva. Njegova ekselenca gospod škof v Trstu,[373] če bi bil seznanjen o ponašanju duhovnikov, ne bi smel dopustiti, da njegova duhovščina opravlja popoldansko službo božjo že dopoldne, da lahko pohiti na tabor.

Sign. Janez Kramar, Prvi tabor v Istri, Koper 1970, str. 62.

3.

Vijest u »Našoj Slogi« o prvom taboru Slovenaca u Istri, u Kubedu

(PIŠU NAM IZ ISTRE), da se je na narodnom sastanku ili taboru u Kubedu na 7 avgusta skupilo u najboljem redu od četiri do pet tisućah ljudi, kao takodjer da su bile od naroda primljene sve po odboru predložene točke ili punti. Ote točke jesu: 1. Kako se imaju vladati istarski Slaveni, da postignu svoja narodna prava ili pravice; 2. Da se uvede naš jezik u škole, sudnice i ostale pisarnice; 3. Da se sniže il barem da se više nepovišuju dosadašnji danci ili davki; 4. Da se u Koparskom okružju ili kotaru utemelji jedna glavna slovanska škola. Ove točke su bile i nam poslane, ali kasno, pak ih nismo mogli natisnuti u našem posljednjem listu. Ovim se je sastankom i ovimi zaključci zavrtilo narodno kolo i u našoj Istri, pak se nadamo, da ćemo odsad unapred doživiti i više takovih sastanakah u našoj domovini. Napred, rode, mudro i ozbiljno!

Sign. Naša Sloga, I, 6, Trst, 16. kolovoza 1870, str. 25.

4.

O pokušajima vladajućih slojeva da udruže istarsko, tršćansko i goričko područje u jednu upravnu i administrativnu cjelinu s jednim Saborom i da na taj način učvrste svoj položaj

IZ GORICE. (I. L. e x t i n c t u s.)[374] Poviriv malo u naše časopisje talijansko, bane mi u oči u »Cittadinu« br. 7. spis pod naslovom: »Sull'unione della città di Trieste, dell'Istria e del Goriziano, in una provincia sola«. (O svezi grada Trsta, Istre sa Goričkom u jeditu provinciju.) Kratak sadržaj pisma ili spisa jest sliedeći: Probudiv se želje u minicipijah istarskih, radi blagostanja i napredka, sdružiti Istru i Goricu s gradom Trstom u vez politički i administrativni.

Kako danas stvari stoje, vez je neobhodno potrebit. Potežkoću tom koraku mogu se lasno prevladati, osobito s političke strane, pošto je to obće mnenje i želja pravih i čestitih patriotah. Tim veće potežkoće nastale bi glede grada Trsta, pošto združi se ovaj s Goričkom i Istrom, njegovi bi se historičko pravo povriedilo, a sa svim tim za blagostanje i napredak ovih posestrimah, Trst je pripravan i svoje historičko pravo na žrtvenik patriotizma prinieti. Pošto bi se uživotvorila ova idea, tri ove posestrine imale bi mjesto triuh jedan jediti sabor. Nije dvojbe, da bi taj sabor uz liberalnost bio i progresivniji, no su posebni sabori sada. Liberalan, očevidno je, da bi u većini bio, ako svrnemo okom na sabor porečki i tršćanski, ta tu je većina liberalacah. Žalosno je pako, što se stvar nema tako u saboru u goričkom, a tomu, veli pisac, ništa nije krivo, van slavenska propaganda. O Istri nema dvojbe, da izbori izpadnu in senso progresistah ergo in senso nostro. Na koncu, veli, da se o toj stvari neumorno radi, te netreba ino, van saslušati mnenje njekih čestitih publicista, i eto nas doma.

A ja na sve to velim: »parturiunt montes et nascitur riduculus mus«. O izvoru ote silne idee »in natura nedužne«, glasalo se pred njesto godinah osobito u kolo goričkih taliomanah, čak i na antitaboru šempcaskom bijaše predložena i od djece Garibaldijeve unanime proklamirana, al malo za tim, pošto se je djeci krv umirila i ohladila, povehnu ta idea kano proljetna ljubica izpod mraka ili sniega. Sad je opet promoljena, jer kad se čovjek utaplja, slamke se laća.

Da se nije istarski i gorički Slovin iz sna probudio, nikada se nebi sanjalo o toj idei. Dok su istarski i gorički Slovinci san snivali, dotle i Talijani mirovali, misleć si, to su naše roblje, dajmo im mira, ostavimo ih spati. Bilo je tako, ali se stvar inače zbude, Slovin se probudi i zahtieva svoje, zahtieva hrane. Toga se je Talijan preplašio te želeći ponešto srce umiriti, prozva to narodno zahtievanje fanatizmom i propagandom rusizma.

Još veći strah porodi se danas u Talijanah, gdje no niknu, raste i cvate, pa će i uzploditi idea zajednice južnih Slavenah, koja im je grozna kano smrt. Stogu ju njih se porodi idea veza Trsta s Istrom i Goričkom. U toj struci, veli pisac, lasan je posao! Vjera i Bog nije.

Što se tiče Istre, crpi otu lasnost iz porečkoga spravišta,[375] koji je ogromnom većinom talijomanskoga duha. Jeste zbilja, nu zašto? Jedno, što narod još dobro nije progledao, drugi, što i čestitih muževa do sad nema dostatno, koji se već danas radjaju i odgajaju dapače i preporadjaju, uvidiv, da ne samo duh talijomanski nepomaže Istri, već da je njoj zator. Radjaju se i odgajaju muževi, a medju to će i narod bolje progledati i spravište će porečko postati saborom istarskoga puka. Izim toga će dvie trećine Istranah u kolo južnih Slovenah, stoga bi valjalo, da stranka koli hrvatska toli slovenska u Istri na kongrese šalju zastupnike čestite muževe, a iznad takvih su A. Rubeša iz Kastva i F. Ravnik, rodom Slovenac, profesor u Kopru, da tim uvide tako zvani progresisti, da nije put do njihove idee tako lasan, kako si ga predstavljaju.

A kako će proći Talijan u Goričkom, svjedokom jim budi »Tabori«.[376] I isti pisac sam navadja, da će biti najveća zaprjeka.

Što mu drago mislio i radio Trst, Istra i Gorička nisu »il lembo d'Italia« kako običaju reći Talijonomani, a njihova mazzinievska propaganda, vrlo pohvalna i korisna u samoj Italiji, ako se prenese medju nas, biti će prokleta i bezuspješna.

Talijomanski progresiste za nas pripravljaju zator, a mi ćemo i bez njih raditi o napredku svomu, koji je jedino osiguran u slogi i jedinstvu s ostalom našom braćom Hrvati i Slovenci.

Sign. Zatočnik, III, 9, Sisak, 12. siječnja 1871, str. 2-3.

5.

Poziv članovima kastavske čitaonice na sastanak radi osnivanja taborskog odbora

(PRVI HRVATSKI TABOR U KASTVU). Odbor čitaonice kastavske[377] razaslao je sliedeći poziv: Čitaonica kastavska uljudno pozivlje svu. p. n. gospodu članove, da se na 9 marča t. g. u 3 sata popoldne sastanu u čitaoničkoj dvorani, da izaberu odbor *Tabora,* koji će se održati mjeseca Maja 1871, i da ustanove dotični program.

Odbor.

Sign. Naša Sloga, II, 5, Trst, 1. ožujka 1871, str. 19.

6.

Predviđeni dnevni red tabora

Polag gornjeg poziva sastalo se dne 9. marča množtvo čitaoničara i drugih rodoljuba u čitaoničkim prostorijama.

Tajnik čitaonice[378] raztumači uzrok sastanka. Zadobiv rieč profesor Župan, predloži za program sliedeće točke:

I. Protest proti sdruženja Istre, Goričke sa Trstom u jednu političku svezu.

Govorit će dr. Nakić iz Trsta, a z njim Franjo Steidle.

II. O sdruženju Jugoslavjana (na temelju ljubljanske konference).[379] Govorit će Anton Rubeša i Ravnik.

III. Uvedenje narodnjeg jezika u učione i urede. Govorit će Ernest Jelušić i Antun Spinčić.

IV. Razvitak pomorstva u krajevih Primorja u obće a napose Liburnije.[380]

Govorit će Mijo Pavlinović iz Makarske i dr. Marijan Derenčin iz Rieke.

V. Slobodna luka kao što je po cieloj Istri, neka bude i u inih krajevih Istre.

Govorit će Franjo Marotti.

Sve točke bijahu jednoglasno usvojene.

U odbor imenovana bijahu sliedeća lica:

Franjo Steidle, Anton Rubeša, Franjo Marotti, Ernest Jelušić, Franjo Kraljić, Franjo Sever i Jakov Velikonja.[381] Ovaj odbor ima zatražiti dozvolu taborisanja u nadležne oblasti.

Obdržavanje tabora utanačeno bijaše za 21. maja 1871. na brežiću kod sv. Mihovila, nedaleko Kastva grada.[382] Početi će na tri sata po podne.

Odbor izdao je proglas na narod, da u što većem broju dodje na taborovanje.[383]

Dne 10. marča sastane se odbor za tabor, da se izabere centralni odbor.

Predsjednikom bje izabran Franjo Steidle, perovodjom Franjo Sever, a blagajnikom Anton Rubeša.

Na istoj sjednici bijahu izabrani i vanjski odbornici.[384]

Proglas za tabor ima se objelodaniti u svim novinama, koje čitaonica drži i ako ikako moguće u »Politik«.

Ujedno bijaše odlučeno, da se govornike promjeni, e da se ne kaže, da je to popovski tabor. U II. točki mjesto Ravnika, govorit će prof. Župan, a u III. izpušta se govornika A. Spinčića.

Ima se naručiti u Beču spomen-medalje sa naslovom: »Tabor u Kastvu 21. svibnja 1871.« na jednoj strani, a na drugoj motto čitaonice i neumrloga Tomana.[385] »Složimo se!« – Ove medalje dieliti ima se bezplatno odbornicima, a ostale po navadi puku prodavati.

Sign. *Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892, str. 15-17.*

7.

Fran Ravnik piše o taboru Vjekoslavu Spinčiću

(. . .)

Mnogo vremena prošlo v vječnost od zadnjega našega sastanka u Kastvu, Spinčićih i Zvonečaj. I još onda velmi malo se vidjesmo a ljeh u tricah porazgovorismo. Ja iz Liburnije ne odnesoh srca zadovoljnâ i umirenâ. Nadjoh samo žeravice pepelom posute, nu vatre razgorene, plamena praskajuća ne nadjoh, premda obrêtoh u Vas bogoslovih iskrene netitelje, prave blagovjesnike domo– i rodoljublja. Nu čega onda ne bi, bude vremenom.

Nada nepokolebiva, uzdanje sinovlje je baš smok krhkog nam života. Prošli tjedan osnovaše u Kastvu gradu »Tabor«. Nastojat nam je sada, da ga

prigotovimo sjajnâ, nam i našoj stvari dostojnâ. Razgovori budu velmi važni, o čemu si veće obavješćen. Meni dopisâ Stajdle:[386] da bude sabora: I. »protest protiv sdruženja Istre, Goričke s Trstom«; II. »potvrdjenje programa Ljubljanskoga za Jugoslaviju«. – Tačke dvije veoma važne osim ostalih triuh, kojih ne znadem. Tko bude govornikom takodjer ne znadem. Doć ću ja na Tabor svakako, da me i hljeba liše. Nabirat ću doneske novčane, samo da bude sve veličastno. Znadem, da Tabor u sv. Mihovilu neće mnogo koristiti Istri, ali svakako bude najvažniji, što dosad taborovasmo, jerbo ogrljet hoće dvoju rodnu braću: zatirane Slovence i prezirane Hrvate. A to *nam* dosta.

(. . .)

Sign. *Iz pisma F. Ravnika V. Spinčiću, Kopar, polovina ožujka 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 18.*

8.

Poziv na tabor u Kastvu koji je objavljen u ljubljanskim »Novicama«

KLIC NA TABOR V KASTVI

H r v a t s k i i n s l o v e n s k i m i l i b r a t j e !

Namenili smo v Kastvi dne 21. maja t. g. napraviti »tabor«, zato Vam vsem polagamo na srce, da s svojo nazočnostjo povišate sijajnost tega dne.

Bratje hrvatske, posebno Vi, dragi Istrani in prebivalci nekdaj daleč sloveče Liburnije! čitali in čuli ste o taborih, kakor je sedanja leta na dan poklicala bratinska nam Slovenija. – Naš tabor pa naj bode prvi na h r v a t s k e m zemljišču, in to prav v pokrajini i s t e r s k i,[387] kjer si podajata Hrvata in Slovenec bratovsko roko. Naš tabor naj bodi med Hrvati in Slovenci zavest, da so sinovi jedne iste matere drage, jedne iste širje domovine!

V. srcu te širje domovine ti ležiš, o Liburnija! s svojim radnim prebivalstvom; na tvoje obale šumeče vdarja morje jadransko, pripovedajoče ti o slavi tvojih pradedov, ki so bili gospodarji morju, koje bi ti sedaj radi, s silo odvzeli. Tvoje ime in tvoja moč, o narod! vozila se je nekdaj v tvojih brodovih po tvojem jadranskem morju!

»Vže močen na morju
Liburnjan je bil
Ko Rimljan se barke
Je tesat' učil.«

To od nekdaj t v o j e morje, o narod! živeči na primorskih obalah in po vseh zemljah na našem jugu, kjer zvoni jezik slavjanski! To t v o j e morje

mora zopet s tvojimi brodovi napolniti se, da na novo oživi tvoja trgovina in blagostanje tvoje.

Da, o narod! Od slovenske strani gleda na – te »Snežnik«; v pokrajini isterski diže se ti gora »Učka«; na strani hrvatski pa beli se zreči na tebe stari »Velebit«.

Te gore videle so slavu praotcev tvojih; čule so zvoneči glas jezika njim krasnega in čuvale gorostasne stražarice – njihovo narodnost in prava.

Naj tedaj tudi sedaj pridejo bratje nam Slovenci od jedne, a od druge strani Hrvatski nam pobratimi, da se združimo, složimo in da si roko in srce podamo za večno, sveto vez.

Tudi Snežnik, gora Učka in Velebit radostno bodo zopet gledali na svoje sinove hrvatske in slovenske, ki se, kakor nekdaj dedovi njim, zbirajo na »taboru« u Kastavščini, braneči tu, v srcu slavjanskog juga, svojo narodnost in svoja prava, pleteči nove vezi sloge in ljubavi med Hrvati in Slovenci.

Tako bode se faktično počel izveršavati ljubljanski program, sestavljen od najodličnejših domorodcev hrvatskih in slovenskih meseca decembra 1870. 1.[388]

Šumi o morje! Zaslišaj in precvetaj na novo o Liburnija! ker v tvoji sredi zidamo si poslopje prihodnje nam sreče! Živeli Hrvati! Živeli Slovenci! Živila isterska pokrajina!

S r e d i š n j i o d b o r t a b o r j a:

France S t e i d l e, predsednik; Anton R u b e š a, France M a r o t t i, Ernest J e l u š i ć, France K r a l j i ć, France S e v e r, Jakob V e l i k o n j a.

Sign. Novice, XXIX, 13, Ljubljana, 29. ožujka 1871, str. 100, i Primorec 7, Trst, 2. travnja 1871, str. 49-50 (1-2).

POZDRAV IZ KASTVA

9.

Predviđeni dnevni red tabora

(TABOR U KASTVU) što će se držati 21. Maja tek. g. razpravljat će, po izdanom programu, sliedeća pitanja: 1. Protest proti sdruženju Istre i Gorice sa Trstom u jednu političku svezu; 2. Sdruženje Jugoslavenah; 3. Uvedenje narodnog jezika u učione i urede; 4. Razvitak pomorstva u Primorju u obće, a u Liburniji napose; 5. Pravo slobodne luke neka se protegne i na one krajeve Istre, gdje ga još neima. Odbor se nada mnogobrojnom narodu iz bliza i daleka.

Sign. Naša Sloga, II, 7, Trst, 1. travnja 1871, str. 28.

10.

Anselmo Jelušić piše o taboru Vjekoslavu Spinčiću

(. . .)

Kastav jošter nije umro i uhvam da neće tako berzo, sada tabor hoće štogod udelati što nije do sada Čitaonica. Uhvam da hoće koja tisuća prisustvovati kod tabora (. . .)

Sign. Iz pisma A. Jelušića V. Spinčiću, Beč, 14. travnja 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 15.

11.

Dio proglasa Središnjeg taborskog odbora

TABOR U KASTVU.

Dobili smo iz Kastva prekrasan poziv, kojim središnji Odbor pozivlje narod u tabor, što će se ondje držati. Ali buduć da je predugačak, a naš list premalen, tako ga nemožemo štampati nego u izvadku. Taj poziv glasi po prilici ovako:

Braćo jednokrvna!

Da pokažemo svietu, kako nam slavenska krv domoljubno srdce grije, namislili smo mi Kastavci napraviti dne 21 Maja tek. godine tabor, to jest,

sastati se pod milim nebom, pa odkriti visokoj vladi naše želje i potrebe te izjaviti, da se u svojoj istarskoj domovini nemislimo odreći nikomu za volju svojih budi starih, budi novih pravicah.

Toga radi pozivamo vas,[389] braćo Liburnjani i vas ostala braćo Istrani s prieko Učke i sa kvarnerskih Otokah, što u većem broju u ovo naše kolo. Što nas bude onaj dan više na sastanku, to će imati veću moć i silu naši zaključki. Ugledajmo se u našu braću Slovence, koji se u takvoj prigodi na tisuća i tisuća skupe, iz bliza i daleka.

Pa kako će naš tabor biti na granici (konfinu) gdje se Hrvat i Slovenac kako no slievaju u jedno tielo i jednu dušu: tako pozivamo na ovaj sastanak i braću Slovence i našu rodjenu braću Hrvate.

Srdce čovjeku igra od radosti, kad pomisli, kako će biti veličanstveno viditi toliku braću, gdje su se sastala, da se pogovore i dogovore o svojoj sadašnjoj i budućoj sreći. Sa slovenske će strane na nas gledati bieli Sniežnik, sa istarske strma Učka, s hrvatske sivi Velebić, a s juga sinje slavensko More i naši kvarnerski Otoci. Pa kako su ovo već od vajkada svjedoci naše tuge i nevolje, dao Bog da budu odsad unapred našeg napredka i sveobćeg blagostanja.

Dojdite nam dakle, braćo, sa svih stranah, iz bliza i daleka, da se poljubimo, izgrlimo, sdružimo i složimo te da si jedan drugomu podamo bratinsku desnicu svete i nerazrešive sveze. Živila Istra! Živili Hrvati! Živili Slovenci!

Središnji Odbor.[390]

Sign. Naša Sloga, II, 8, Trst, 16. travnja 1871, str. 30.

12.

Dio proglasa Središnjeg taborskog odbora

Kad je ono ruka neprijateljah naših uzhtjela, da po nas zamahne, da nas u škripac namamiv uvede, podigoše glas braća naša na Goričkom, a ugledav se i mi u nje, viknusmo: Na noge Istriani! Na noge!

Neprijatelji naši, nas stanujućih na granicah Jugoslavije, uvidiv naše težnje, na noge se digoše, te kano vuci žedni i lačni hoće da slože Istru i Goričku sa Trstom u jedan vez politički, da nam tim lasnije grob izkopaju u koji njihova najveća želja nas zagrnuti. Mi uvidiv pogibelj preteću, nit časka nečasimo, već se mahom digosmo, da tomu za nas smrtonosnom programu već razvoj života utamanimo.

Složili se muževi Liburnije, pa posavjetovav se, odlučili taborovati dne 21. maja u Kastvu, tom narodnom gnjezdu stare Liburnije...

Sign. Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892, str. 15.

13.

Kastavac Ivan Lučić o taborima

Učimo se o Čehah, kako valja puk dovesti do prosvete.

Da je današnje taborovanje koristno osobito za prosti puk o tom neće nitko dvojiti. Tabor je narodna skupština pod vedrim nebom, gdě je narodu dozvoljeno svoje misli i želje otkrivati, te ove pred visoku vladu predstavljati, da ova olahkoti težko breme, kojim su narodi napertjeni. Taborovanje je i put pravi, koji pelje jednega kmeta k' cilju spoznanja, što, odkle i kakav mora biti, uz što i zašto i do čega mu stalo kano sinu domovine, majke i dèrzavljanu dèrzave. Glede taborovanja se Čehi izmed svijuh Slavěnah odlikuju.[391]

Sign. Rukopis. I. Lučića, Državni arhiv Hrvatske, rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 36/1.

14.

Članak iz »Naše Sloge«, u kojem pisac objašnjava čitateljima što su to tabori

ŠTO SU TABORI ?

Polag XII. članka temeljnih carevine zakonah od 21 decembra 1867,[392] svim austrijskim državljanom pripada pravo, družiti se, kupiti se i sastajati, gdje ih volja, kako ih volja i koliko ih na broju volja, samo ako to započetnici, prema zakonu od 15 novembra 1867, jave tri dana prije nadležnoj c. k. oblasti ter izjave, o čem se misle dogovarati.

Tih pravicah neima narod nego u slobodnoj zemlji, gdje se štuje čovječje dostojanstvo, pak se za nedvojbeno drži, da se na takvih sastancih neće ništa nedostojnâ i nepoštenâ, ni reći ni učiniti.

Englezi tim skupščinam vele *Miting*, naša braća Česi prozvali su ih *Tabori*, a mi bi im najljepše rekli *Pučki Sastanci*. Jer u tabor se kupi vojska, kad hoće neprijatelja da odbije, il nanj navali; a u tih se sastancih nevojuje, nego umnom besjedom i mudrim govorom.

Nego neka nitko nemisli, da je to za nas Slavene novo tobože pravo. Zakonom od 21 decembra nam se nije nego povratilo ono, što je u nas bio davni običaj narodni. U stara vremena naš narod, što bi god činio, učinio bi na takovih sastancih. Na taj je način birao svoje bane, župane i kralje. Na taj je način navješćivao vojsku i mirio se i pogadjao sa svojimi susjedî. Jer što se svega naroda tiče, pravedno je da se o tom vas narod na dogovor pozove. Nu u kašnja vremena nije to bilo moguće. Zato je ušlo već od vajkada u običaj,

birati zastupnike i slati jih u sveobće pučke sastanke. I na taj su način postali naši tako zvani dandanašnji sabori.

Tabori dakle nisu drugo nego starinski sabori. Nu razlika izmedju dandanašnjega tabora i sabora jest ta, da sabor čini zakone, a tabor da neima toga prava. Tabor nemože nego izjaviti želje naroda i na taj način biti od velike pomoći saboru i samoj vladi.

U Engleskoj i sjevernoj Americi narod se skupi na dogovor, kadgod želi, da se kakov novi zakon učini, ili stari opozove, il popravi i prenaredi. Na taboru govore redom jedan za drugim već odredjeni za to govornici, pa kad su razložili i obrazložili, što su mislili reći, pitaju narod, da li pristaje na njihov predlog. I običaj je, da oni, koji pristaju, dignu na to ruku. Isto tako dignu ruku, kad se na početku tabora izbire taboru starešina iliti predsjednik, koji se ima starati za red u govorenju i glasovanju, pa zato su mu svi dužni posluh i pokornost. Na taboru dakle narod negovori ništa, nego mučeć sluša taborske govornike, pa na poziv, budi starešine (predsjednika), budi samoga govornika, glasuje na gore rečeni način. Medju tim je svakomu slobodno govornika pitati za razjašnjenje njegova govora. I tada stoji u započetnicih' tabora, da taborski zaključki dojdu zakonitim putem i vladi do znanja.

Kod svakoga tabora prva i najvažnija stvar jest množina svieta, jer što više naroda pristane na koj predlog, to ima zaključak veću moć i silu toli u očima vlade, koli u očima protivne stranke. Zato je navada, da se narod, iz bliza i daleka, što u većem broju sgrne na pučke sastanke, da pod milim nebom jasno i odvažno odkrije svoje tuge i nevolje, pa izjavi svoje želje.

Drugo, što mora kod svakoga tabora vladati, jest mirno i ozbiljno ponašanje. Zato i vlada, da se štogod nedostojnâ nereče, il nedogodi, odpravi u tabor svojega povjerenika (komesara), koj u toj prigodi ima pravo tabor i razpustiti, a narodu neostaje onda drugo, nego vladinu se povjereniku mirno pokoriti. No narod, koj poštuje sebe i svoja prava, poštuje takodjer vladu i same svoje protivnike, pak mu se nije toga bojati. Neima nevaljalijeg načina, tko želi doći do svojih pravicah, što je bučenje i razpušćeno sajmovanje. Nakićena vikača niti tko štuje, nit se ga tko boji; dočim triezna i potiha rieč svakoga za srdce ulovi. Baš na takovih se sastancih vidi, koliko je vriedan koj puk, zato se tu i vlada što može ljepše, da se na nikakav način neosramoti. A to tim više, što se odmah putem novinah svaka stvar na daleko razazna, pa ne samo liepo, nego i ružno na taboru ponašanje. Blažen narod koj se zna proslaviti u malih stvarih, jer ga neće minuti slava ni u velikih!

To su eto tabori po svojoj starini, to po svojoj sadašnjosti; to naprama zakonu i vladi, to naprama narodu i javnosti. Narod, koj se zna u zgodno vrieme poslužiti ovim pravom, nemože da najposlje nedojde do svojih pravicah; jer se tim búdi narodna sviest, a sviestnû se narodu mora po volji učiniti.

Sad dakle, braćo Hrvati po Istri i Dalmaciji, kad evo znate, što su tabori, gledajte se njimi okoristiti, što prije to bolje.[393]

Sign. Naša Sloga, II, 8, Trst, 16. travnja 1871, str. 30-31.

15.

Pripreme za tabor

Dne 20. aprila iste godine sastane se opet centralni odbor.

Medju ostalim odluči, da se ima učiniti tribuna na briegu kod sv. M i h o v i l a za govornike, onda jedan slavoluk na »K r i ž i š ć e h«, a drugi kod »S p i n č i ć e v e g a k a l a«. Svaki slavoluk riesiti će dvie narodne zastave i grbovi istarski, hrvatski i slovenski.

Glede priprave i očišćenja mjesta imade se umoliti bližnje župane, da bi oni na to nagovorili svoje ljude.

Za to će skrbiti Antun Rubeša, odbornik i glavar kastavski.

Sign. Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892, str. 17.

16.

Ivan Spinčić piše o taboru Vjekoslavu Spinčiću

(. . .) Vidio sam ovde sobotu Maroticha Franeta i on mij govoril dosta od Tabora, navlastito dobro bi bilo da nam daju porto franco kako i ostaloj Istri, buduch da i mi smo zdruseni s Istrum i snjum terpimo sve tezavi, a za ostale stvari mozebit štogod, ale bojimse da malo ale nikakva koristi.[394] (. . .)

Sign. Iz pisma I. Spinčića V. Spinčiću, Trst, 20. travnja 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 16.

17.

Vlasti su dozvolile održavanje tabora, ali nisu prihvatile sve točke predloženog dnevnog reda

(PUČKI SASTANAK U KASTVU) je dozvoljen, al nije dozvoljeno govoriti na njem, ni proti sdruženju Istre, Trsta i Gorice, ni za duševno sdruženje južnih Slavenah. Nu tomu sastanku preostaje i bez tih dviuh točkah još dosta toga, da ovrši svoju narodnu dužnost; pak se tvrdo nadamo, da će se prvi hrvatski tabor odlikovati, ne samo liepim redom, nego i brojem silnâ svieta sa svih stranah iz Istre i Primorja. Neka nam dadu naš jezik, pak smo se spasili siko i tako!

Sign. Naša Sloga, II, 10, Trst, 16. svibnja 1871, str. 43-44.

18.

Taborski odbor o odluci vlasti

9. maja sastane se opet taborski odbor. Sa žalošću primi na znanje viest, što je visoka vlada nakon višekratnog urgiranja, zabacila prve dvie točke. S druge strane primi odbor radostnu viest, što se bar dozvolilo držati tabor.

U novinama ima se odbor opravdati radi okrnjena programa. Ujedno ima se pojedinim novinama i njekojim rodoljubima brzojavno naznaniti, da je došla dozvola za tabor. Pozvati će se sviet na taborovanje posebnim plakatima.

Sign. *Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892, str. 18.*

19.

Brzojav ljubljanskim »Novicama«

Telegram »Novicam«

K a s t a v s k i t a b o r 21. maja dovoljen, – 1. in 2. točka programa prepovedani.

Odbor

Sign. Novice, XXIX, 19., Ljubljana, 10. svibnja 1871, str. 154.

20.

Vinko Zamlić piše o taboru Vjekoslavu Spinčiću

(. . .)

Ovih sam dana čitao, da je tabor u Kastvu dovoljen, nu 1. i 2. točka programa, da su izbrisane. Našoj Sl. još nije nitko ništa dojavio, a potlam će se ljutiti ako se ništa o taboru ne uzpiše. Budeli, ne budeli, dobro bi reć dve reči o taboru. *B.*[395] misli da bi bolje da se odgodi do bolje zgode, a i ja se slažem u tom sasvim s njegovim mnenjem.

(. . .)

Sign. *Iz pisma V. Zamlića V. Spinčiću, Trst, 15. svibnja 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 21.*

Vinko Zamlić

21.

Dio govora predsjednika Središnjeg taborskog odbora Franja Steidlea na taboru

Po dopušćenju namjesničtva ili governa iz Trsta[396] sakupili smo se danas pod vedrim nebom muži kastavski, s milimi, bližnjimi vašimi susjedi iz Primorja i Istre. Narav, ta najmilija nam mati, veseli se nad nami i svoje je oči na nas obratila, da se danas s nami veseli. Sunce, taj najveći za Bogom dobrotvorac pozdravlja nas i raduje nam se. A i ja, muževi, imajući čest otvoriti tabor, pozdravljam vas kao braću i prijatelje.

Došli smo na ovaj brieg ovdje,[397] da taborujemo, da naše želje i potrebe odkrijemo presvjetlom i premilostivomu našemu cesaru Franu Josipu, koga dobri Bog neka poživi na mnogo i mnogo godina. Živio!

Puk se odazva urnebesnim: Živio!

Muževi! Naš premilostivi cesar dozvolio je svojim narodom taborovanje, da čuje njihove potrebe i nevolje, pa da im onda pomogne, da jedan put svi zadovoljni i mirni budu.

I mi nješto trebujemo i mi nješto želimo, pak baš radi toga smo se sakupili, da prosimo našega premilostivoga cesara:

I. da se našemu narodu piše, dopisuje i sudi u našem domaćem jeziku;

II. da stvari na bolje okrenu, što se tiče našega i iz vana i iz nutra bogatoga mora; i

III. da ono, što ciela Istra uživa, da bi i mi uživali, t. j. slobodnu luku (porto franco).

Ovo ćemo prositi sa čvrstim ufanjem.

Ja te, narode mili, opet pozdravljam i uzimam slobodu, predložiti ti predsjednika, za vrieme, dok se ovdje pogovarati i sa »da« ili »ne« potvrdili budemo, koje te njekoja gospoda govoriti, koja su kod puka i za puk bili i unapred će biti.

Zatim poduči govornik puk, kako se ima vladati kroz cielo vrieme. Tada bude izabran predsjednikom tabora Antun R u b e š a, obć. glavar i pokrajinski zastupnik.

Sign. Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892, str. 19-20.

22.

Govor Ernesta Jelušića na taboru

KASTAVSKI TABOR

Evo po prilici* govora, što ga je na kastavskom taboru držao g. E. Jelušić, glede uvedenja našega materinskoga jezika u školi i ured:

Braćo!

U našoj Istri živu dva naroda jedan kraj drugoga, Talijani najme i Slaveni. Talijani živu ponajviše kraj mora, u tako zvanoj benetačkoj Istri, a Slaveni malo podalje od mora, naseljeni po poljanah i brežuljcih istarskih. Talijana ima jedna, a Slavenah dvie trećine. Dakle u Istri žive još jedan put toliko Slavenah, koliko naših susjedah Talijanah.[398] Vi ćete se najbrže začuditi, što vam spominjem stvar, koju svaki od vas zna. Ali tu neima čudu mjesta, jer ako se mi Slaveni i nalazimo u Istri u većini, ipak smo tu, kao da nas neima. Jer ajte u istarske urede iliti uficije carske i obćinske, da vidite, u kojem se tu jeziku govori i piše; ajte u istarske škole niže i više, da čujete, u kojem se jeziku prieko Učke i naša slavenska djetca uče: pa što ćete naići, što viditi, što čuti? To najme, da u svoj Istri, ni u školi ni u uredu, neima nigdje našemu jeziku ni slijeda ni traga, nego da je u školi i uredu sve talijanski i samo talijanski, kao da su svi Istrani sami čisti Talijani![399]

Braćo, to se već neda trpiti, jer je to: 1. proti izobraženosti i napredka i tim proti sreći i blagostanju našemu; 2. proti naravi i našemu narodnomu

* Vriedni g. govornik piše, da ga je poizgladio i popunio. Ured.

obstanku i tim proti čovječanskomu dostojanstvu; 3. proti pravdi i pravici i tim proti čovječnosti; 4. proti zakonu i tim proti slobodi.

Što kad dokažem, nedvojim ni najmanje, da ćete svi listom pristati na moj prijedlog, da se najme iz ovog tabora svečano prosvjeduje proti toj nakazi, pa zamoli visoka vlada, da zakonitim putem odstrani sve, štogod stoji na putu našemu materinskomu jeziku, da se uvede u školu i ured u onih stranah Istre, gdje se govori hrvatski il slovenski, ter da se tako već jednom i kod nas ravnopravnosti zadovolji i narodnoj slobodi vrata otvore.

Ernest Jelušić

1. Rekao sam prije svega, da je to proti izobraženosti. A tako i jest, jer u čem stoji izobraženost iliti civilizacija, što ju drugom besjedom i napredak zovu, pa za kojom dan danas sve teži, grli i hliepi, kako žedan za napitkom hladne vode? U čem dakle stoji izobraženost? Izobraženost stoji u poznavanju istine iliti u znanju s jedne strane, a s druge u postupanju u svem i svačem po pravilih istine i znanja. – Kako svaki vidi, ja ovdje negovorim o istinah vrhunaravskih, koje nas samo vjera uči, nego o istinah naravskih, koje se daju i samim razumom doseći. Ali tko će, da pravo pojmi, što je izobraženost, mora i vrhunaravske istine ovamo brojiti, jer bi bez njih naše srdce ostalo pusto i tim naša izobraženost nepodpuna. – Izobraženost dakle stoji u svjetlosti uma, u poštenju srdca i u svetosti muke i truda. I to je eto pravi i jedini izvor sreće i blagostanja, ne samo za pojedinca čovjeka, nego za cielu obitelj i za vaskoliki narod.

A sad, da vas ja pitam, gdje se uči pojedinac, gdje obitelj, gdje cio narod, poznavati istinu iliti one istinite naravske stvari, koje su mu neobhodno potrebne, da može liepo i sretno živiti na ovom svietu? Braćo, svi izobraženi narodi, Niemci, Francezi, Englezi, pa i sami Talijani na to pitanje odgovaraju,

da se čovjek tih potrebitih mu istinah nemože naučiti nego, budi u školi budi izvan škole, iz knjige. Zato se kod njih i troši toliko na škole, zato se i štampaju tolike knjige i tolike novine, da neima sela, koje nebi imalo svoju školu, da neima kuće, u kojoj se nebi našlo na bremena svakojakih knjigah i svakojakih novinah. Pa u kakvom su jeziku te škole, u kakvom te knjige i te novine? Njemačke u Njemačkoj, franceske u Franceskoj, engleske u Engleskoj, a najposlje talijanske u Talijanskoj. A za što to? Za to, jer svi ti narodi vele, da se nijedan narod neda izobraziti, nego u svojem materinskom jeziku, nego kroz svoju narodnu školu i kroz svoju narodnu knjigu. Pa ako je to istina za sve ostale svieta narode, zar da nije i za nas Slavene u Istri?

Jest, braćo, i za nas je to sveta i nepobitna istina, ni mi se nemožemo izobraziti, nego na temelju svojih narodnih školah i putem svojeg materinskog jezika.

Tim, tko nas u Istri na sudu i u školi muči talijanskim jezikom mrzko grieši proti izobraženosti i napredku, mrzko grieši proti sreći i blagostanju našemu. Jest, proti sreći i blagostanju našemu, jer nam skida iz rukuh knjigu, koja uči narod živiti. Knjiga te, narode, uči, kako imaš orati, kopati i sijati; knjiga te uči, kako i kad imaš spravljati, da što više i bolje spraviš i prirediš; knjiga te uči, kako imaš svoju stoku iliti blago nastojati da ju umnožiš i što ljepše uzgojiš; knjiga te uči, kad imaš prodati, a kad kupiti; knjiga te uči, kako ćeš manje potrošiti, a više prišteditii iliti prišparati; knjiga te uči, kako ćeš se zdrav održati, a bolestan izliečiti; knjiga te uči, kako ćeš djetcu odgojiti i ljepše i koristnije svoje obiteljske stvari obaviti; knjiga te napokon uči poznavati tvoje pravice i tvoje dužnosti naprama narodu i domovini, naprama caru i državi. Bez knjige čovjek tumara kao sliepac u tmini il kao metulj bez glave; bez knjige jest narod u svem i svačem u nazadku i svagdje i od svakoga prevaren, zapostavljen i završen. Tko nam dakle krati knjigu, krati nam život. Neka se nereče, da nam se, mjesto naših, daju u ruke talijanske knjige; jer knjige, kojih vas narod nerazumije, nisu koristne cielomu narodu, nego samo onim pojedincem, koji je razumiju. Te se možebit čeka, dokle se svi talijanski naučimo, pa da se onda izobrazimo i pomognemo? – Recite dakle, nije li to proti izobraženosti i napredku i tim proti sreći i blagostanju našemu?

2. Ali to je izviše i proti naravi i narodnomu obstanku, i tim proti čovječanskomu dostojanstvu.

Proti naravi jest sve, što je god proti naravskim zakonom svieta. A koji jest glede naroda čovječanskoga naravski zakon svieta? Taj najme, da je vas narod čovječanski podieljen na plemena, od kojih svako govori svojim osobitim jezikom; pa koliko ima plemenah, toliko ima po naravskom zakonu i jezikah na svietu. Po naravskom dakle zakonu svieta govorimo mi, kao narod, hrvatski, a ne ni njemački, ni franceski, ni engleski, pa ni talijanski. Znajte pako, da zakon naravski jest toliko, koliko zakon božji. Što je dakle proti ma bilo čijemu narodnomu jeziku, jest proti naravi, to jest, proti naravskomu svieta zakonu, iliti proti zakonu božjemu.

Nego, znate li, braćo, kamo to ide i na što to cilja, kad nam se djetca u školi, mjesto u hrvatskom, uče i muče u talijanskom jeziku? Ali, vaša je duša plemenita, pošteno vaše srdce, nedužna i nevina vaša ćud; pa vi toga neznate,

vi toga neslutite, vi niste kadri ni pomisliti, što se tim kani postići. Ali čujte, pak se sgrozite! Braćo, to neide na drugo, nego da nas iztriebe sa lica zemlje, nego da nas izkoriene u svojoj domovini, nego da nas kroz talijanske škole i kroz uzvisivanje talijanskog jezika skončaju i unište u cieloj Istri! A to im je već pošlo podobro za rukom, jer ima u Istri ljudih i cielih obiteljih iliti familijah, koje nose naše hrvatsko ime, a neznaju već ni pisnuti hrvatski. S druge strane ima silna množina pojedinacah i cielih obiteljih, koje se srame svojega slavenskoga porekla, pak samo ako znaju koju pustu rieč talijansku, neće više ni da govore hrvatski. Pa ako li bude to išlo tako napred, eno nas, gdje smo se najdalje za koje koljeno pretvorili svi u žive čiste Talijane. Nije li to dakle, braćo, proti našemu narodnomu u Istri obstanku?

Jest, proti našemu obstanku, i upravo radi toga proti čovječanskomu dostojanstvu. Jer, gdje ti čovječje dostojanstvo, kad se nastoji, da ti se potomstvo zatare i trag utrne kao niemoj živini? Gdje ti je čovječje dostojanstvo, kad se nedrži za vriedno, da ti se ni tvoje rodjeno diete odgoji u tvojem jeziku, kako da ti i negovoriš kao ljudi? Gdje ti je čovječje dostojanstvo, kad te navlaš drže u tmini i u sljepilu, da ne vidiš, što i kako rade drugi ljudi, pa da i ti nezaželiš bolje sreće i liepše budućnosti za se i za svoju djetcu? Gdje ti je čovječje dostojanstvo, kad ti na dasku kraj puta, kad na uredna, il na kućna vrata pribiju pismo, da će te oglobiti (multati), da će te pod zatvor metnuti, il čak da će ti se zemlja prodati; a ti, kako nerazumiješ jezika, neznaš siromah, što se proti tvojoj koži kuje, ni za što ni od koga to se radi? Gdje ti je čovječje dostojanstvo, kad se proti tebi primaju u zapisnik (protokol) svakojaka svjedočanstva, pak ti se nude da je podpiši, a ti jadan neznaš ni što je govorilo, ni što je pisalo? Gdje ti je čovječje dostojanstvo, kad te sude i osudjuju, a nitko ti jezika nezna, kao da si neumno stvorenje, koje vode na koljišće.[400] Gdje ti je čovječje dostojanstvo...?

Ali, braćo, mene je već sram ovako napred poradi čovječjeg imena, koje nosim i kojim se ponosim. Ah to je tlačenje, to je gaženje, ne pako poštovanje čovječjeg dostojanstva; jer evo što hoće i što zahtieva od ljudih čovječje dostojanstvo! Čovječje dostojanstvo zahtieva, da se s ljudi ljudski postupa, da se štuje i poštuje na njih lice i obličje božje, da im se nekrati što su i kakvi su po naravskom zakonu božjem, da im se neotimlju i neotudjuju djetca na nikakav na svietu način, pa ni putem tudjeg jezika; čovječje dostojanstvo zahtieva, da se širi i promiče svjetlo božje i sve što te je kadro oplemeniti, usavršiti i usrećiti; čovječje dostojanstvo zahtieva, da se svakomu očito kaže, što ga čeka i za što ga čeka; čovječje dostojanstvo zahtieva, da se svaka rieč i svaki čovječji znak smatra i gleda kao uzdisaj neumrle čovječje duše, a najposlje da se nikomu ni vlasom nekrene, dokle se nije kroz živo i vierno glasilo njegovo duše, to jest kroz njegov materinski jezik, stupilo u najskrovitije dubine njegove srdca i njegove sviesti. – Tako se eto ponašaju ljudi naprama ljudem, tako se eto cieni i poštuje visoko čovječje dostojanstvo!

3. Nego to je, braćo, nadalje proti pravdi i pravici, i tim proti čovječnosti. Da dokažem, što tvrdim, ja netrebam nego spomenuti trud i muku, što se iz našega takodjer džepa siplje u državne, pokrajinske i obćinske blagajne iliti kase. Ni država, ni pokrajina, ni obćina nebi mogle obstojati, a da im

državljani, pokrajinci i obćinari nepritieču, u pomoć, odredjenom već u tu svrhu štibrom, dankom ili nametom. Pa kako je svaki od nas dužan skrbiti za se i za svoju domovinu, tako je dužan i plaćati danak (kontribucion) od onoga, što mu je Bog dao. Narod plaća, a ustanovljene za to oblasti troše na što treba i kako treba. Iz toga se novca nabavlja oružje i uzdržuje vojska za obranu carstva izvan, a za poredak i mir iznutra. Iz toga se novca plaćaju državni činovnici (impiegati), kojih je dužnost bditi nad ovršivanjem zakona i nastojati, da u državi pravda i pravica vladaju. Iz toga se novca, napsoljedku, izvan mnogih drugih stvarih, troši na sve carske više i niže škole, u kojih se uče i pripravljaju mladići, da budu jednom podpora i ures domovini i narodu, iz kôga su potekli. Toliko o novcu, što se nosi u carske blagajne. Novac pako, što teče u blagajne pokrajinske i obćinske, i taj se troši što na ceste i puteve, što na promicanje poljodjelstva i obrta, a najposlje na domaće činovničtvo i na pučke obćinske škole. Evo, kako se dakle liepo i koristno troše novci, što je svaki od nas dužan, polag svojeg premoženja, ustupiti carstvu, pokrajini i svojoj obćini, ako obćina neima drugih dohodakah, da smaže obćinske troškove.

Sad nastaje pitanje, imamo li mi istarski Slaveni, kao narod, sve te koristi od novacah, što ljeto za ljetom nosimo u carske, pokrajinske i obćinske blagajne?

Braćo, meni je muka, ali moram istinu kazati, pa reći, da neimamo, a naime od onih koji se troše na činovničstvo i na naše više i niže, carske i obćinske škole. Jer i činovnici i škole kao da nisu i za nas u Istri, nego jedino za naše susjede Talijane, čim se u naših sudnicah negovori i nepiše, a u naših školah neuči i nepredava nego talijanski pa talijanski.[101] Mi se trudimo i mučimo, a našega truda i naše muke neuživamo! Pa je li to pravedno, je li pravično? Nije ni pravedno ni pravično, jer pravda i pravica zahtievaju da se svakomu pojedinom čovjeku, pa i cielomu narodu, dade za njegove novce ono, što ga ide. A nam, ne samo da se neda što nas ide, nego se izviše i naša muka troši na talijansko činovničtvo i na talijanske istarske škole. I tim, to ne samo da je proti pravdi i pravici, nego je u isto vrieme i proti čovječnosti, jer se narod metje na muke, kojih nije zaslužio. U stara su vremena jedni radili, a drugi uživali; jedni robovali, a drugi gospodarili. Ali ono su bila vremena tmine i surovosti, za koja vele naši susjedi, da su jih već davno preživili; a ova naša su tobože vremena svjetla i ugladjenosti, gdje svaki živi o svojem trudu i o svojoj muki. A mi evo kao još i danas robujemo. Pa nisu li to muke?

Ali, tko da opiše našu gorku muku, kad promisli, ne samo da mi od tih novacah neimamo svih onih koristih, što ih imaju naši susjedi Talijani, nego dapače da se najveć puti troše na našu škodu i sramotu? Da nespominjem neprilikah talijanskog pisarenja i sudjenja, bit će dosta, ako navedem za dokaz talijanske istarske škole. Jer, ako kad i kad i koje naše diete zaluta u te škole, ono već nije naše nego tudje, čim mu talijanska škola zasliepi pamet i otruje srdce tako, da već po našu ni nemisli ni nećuti, nego se dapače izvrgne u naše najljuće neprijateljče. Takvih primjerah ima žalibože bez kraja i konca u našoj Istri. Ah, ako ima koje na svietu muka, to je sigurno muka nad sve muke, kad je narod prisiljen svojim krvavim žuljem iz svoje rodjene djetce

odgajati ljutice zmije, što će ga jednom izdati i grditi, grizti i goniti! Pa ako nije ovo nečovječno, što je već ikada na svietu?

Nego čujem, gdje mi netko veli da narod zato ništa nezna, pa da nećuti poradi toga ni muke, ni veselja. Ali taj izgovor nevalja, jer kad bi to i bila istina, kako nije, to nebi tim bilo nego toliko mrže i odurnije, koliko je mrže i odurnije sliepâ u jamu strmoglaviti i lahkovierna na vjeri prevariti. Nevalja ni to, da se onim, koji uče, na taj način do kruha, do časti i do blagostanja pomogne; jer za dvojicu il trojicu, što kroz tudji jezik steku svoju sreću, vas ostali narod čami u tmini i nevolji. S druge strane, nije li ružno, da nemože biti ružnije, trgovati s jezikom i s narodnošću, kao da je to nekakva glavnica iliti kapital? Nadalje, nevalja ni onaj prigovor, da mi neimamo knjigah za svoju potrebu; jer se naša braća u Hrvatskoj, u Dalmaciji i u kneževini Srbiji već podobro griju na svojem suncu, pak se kraj njih možemo i mi grijati. A na posljedku, još manje valja ona luda riec, da je Istra talijanska zemlja, pa da se u Istri moraju Slaveni Talijanom pokoriti, jer gdje se ja na svojem trudim i mučim, tu sam ja gospodar, tu imam i ja svoja prava, pak nisam dužan pred nikim na koljena padati, nego pred jedinim Bogom!

I tako sam dokazao, da je to proti pravdi i pravici, i tim proti čovječnosti.

4. No neka, ali to je, braćo, naposljetku i proti zakonu, i tim proti slobodi. Da ne uzmognete bolje razumjeti, moram prije svega reći, da zakon nije drugo nego kazalo, što i kako može il mora netko raditi u stanovitih okolnostih. Izvan naravskih, o kojih sam već govorio, ima i tako zvanih pisanih zakonah, na kojih počiva mir i pokoj državah i narodah. Naravskih je zakonah početnik Bog, u koliko je početnik svjetskoga obstanka i reda, a pisanih su početnici ljudi. (Ima i pisanih zakonah božjih, a to su objavljeni zakoni božji, ali o tih ja ovdje negovorim). Pisani ljudski zakoni su tim svetiji, čim više odgovaraju čovječanskomu dostojanstvu i onoj visokoj svrhi, za koju čovjek živi na ovom svietu. Na svoju narodnost i na svoj materinski jezik ima sveto i nepovredivo pravo svaki narod već po naravskom zakonu, ili, da bolje rečem, po svojoj plemenitoj svrhi, koja ga duži, da napreduje i da se usavrši. Tim, ni glede jezika ni glede narodnosti nebi baš trebalo nikakvih pisanih zakonah, nego bi jedino valjalo, da se vrši i točno izpunjuje zakon naravski. Ali, kako se je od nas u Austriji taj zakon od vajkada nemilice gazio, a narodi se proti toj nepravdi neprestance grozno tužili: tako su se prije četiri godine danah austrijski zastupnici i zakonodavci u bečkom parlamentu u tom složili, da ga i pismeno uzakone te svjetloj kruni za potvrdu predlože. I eto, na taj je način postao poznati članak XIX temeljnih carevine zakonah, okol kojega se vrti vas moj današnji govor. Pa što veli taj članak?[102]

Taj članak veli, da svi austrijski narodi imaju jednaka prava, pa da svakomu od njih pripada i nepovredivo pravo čuvati i gojiti svoju narodnost i svoj materinski jezik. Taj članak veli, da je na temelju ravnopravnosti svim austrijskim narodom pripoznat i zajamčen iliti osiguran od države materinski im jezik u školah, u pisarnicah i u svakoj drugoj prigodi javnog života. Taj članak veli, gdje u zemlji žive više narodah, da tu moraju biti škole tako uredjene, da se svaki od tih narodah uzmogne izobraziti u svojem jeziku, a da jedan nije dužan učiti jezik drugoga. Taj dakle članak veli, da u Austriji neima

razlike med Niemcem, Talijanom i Slavenom, nego kako smo svi jednaki glede dužnostih, da smo jednaki i glede pravicah. Taj dakle članak veli, da su dužni svi carski i obćinski činovnici iliti plaćenici govoriti i pisati u onom jeziku, kojim govori narod gdje služe i plaću potežu. Taj dakle članak naposljetku veli, da su obstojeće oblasti toli državne, koli pokrajinske i obćinske dužne jednako skrbiti za izobraženje svega kolikoga puka, to jest, da moraju otvoriti toliko nižih i viših školah, koliko jih treba za svaki pojedini narod, bio on veći il manji, u njegovom materinskom jeziku. To vam je eto zakon, što su ga austrijski zastupnici učinili, a car vlastoručno podpisao i potvrdio!

Nije li dakle proti zakonu, kad se kod nas u Istri čini razlika med Slavenom i Talijanom? Nije li proti zakonu, kad u naših pisarnicah i u naših školah, bilo nižih bilo viših, neima nigdje ni traga ni glasa našemu jeziku, izvan ovo nešto ov kraj Učke? Nije li proti zakonu, kad se na Talijane troši i razsiplje, a na nas nigdje ništa, kao da i mi neuzdržavamo ovo carstvo svojim trudom i svojom mukom, kao da ga i mi nebranimo svojom krvlju i svojim životim po moru i po kopnu? Pa još će se naći, tko će reći, da živimo u slobodnoj zemlji! Ajde da vidimo i to.

Ja neću, da vam ovdje sborim o slobodi u pravom smislu iliti pomenu te rieči, jer bi mi se već i onako predugačak govor još i više otegnuo. Dosta će biti, ako rečem, da se u obće slobodna zemlja zove ona, gdje nevladaju ničije naredbe, nego jedino zakon, između vladara i naroda skrojen i ustanovljen. Ali eno, iz svega što sam dosad rekao, vi ste se potpuno osvjedočili, da kod nas u Istri glede narodnosti i jezika nevlada zakon, nego li stare vladine naredbe, il pusta samovolja naših susjedah Talijanah, što iz sabornice i obćinskih viećnicah zemljom gospodare. Nije li to dakle proti slobodi? Jest, jer što god je proti zakonu, jest proti prava; a što je proti pravu, jest i proti slobodi. Gdje se dakle, kao kod nas, krati narodu proti naravskomu i pisanomu zakonu njegov jezik i njegova narodnost, tu neima slobode, pa makar se još više o njoj pisalo i govorilo!

Zaključimo dakle, pa recimo, da je to, ne samo proti izobraženosti i napredku, i tim proti sreći i blagostanju našemu: ne samo proti naravi i našemu narodnomu obstanku, i tim proti čovječanskomu dostojanstvu; ne samo proti pravdi i pravici, i tim proti čovječnosti; nego, na koncu, kako ste evo vidjeli, i proti zakonu, i tim proti slobodi.

Takva nam se eto nepravda čini u ovoj našoj istarskoj domovini; nepravda, koju sad i vi jasno vidite, duboko ćutite, te na nju težko mrzite; nepravda, kojoj bi vi, kako vidim želili više nego išto poznati griešnog krivca. Hoćete dakle, da vam kažem, tko je svemu tomu kriv? Braćo, svemu tomu smo krivi mi pa mi i nitko drugi! Mi možemo kriviti i ovoga i onoga, al najviše moramo kriviti sami sebe. Jest, najviše moramo kriviti našu lienost i našu nemarnost, što u sabor i obćinska zastupstva nešaljemo svojih ljudih, što neišćemo svojih pravicah, što zavržujemo i zaništujemo sami sebe, što nećutimo i nepoštujemo kao drugi narodi svojega čovječanskoga i narodnoga dostojanstva. Pa, hoćemo li do vieka takvi biti? Hoćemo li i na dalje na taj način sami proti sebi griešiti? Ne, ne, braćo, nego probudimo se već jednom i mi; odlučimo da se već

nećemo dati od nikoga gaziti; počnimo već kada tada misliti sami za sebe; pa viknimo iz ovog tabora, da hoćemo u Istri da i mi živimo kao narod!

(Na to bi jednoglasno primljen predlog, da se naš materinski jezik uvede u škole i pisarnice u svih onih krajevih Istre, gdje se govori hrvatski il slovenski).[403]

Sign. *Naša Sloga, II, 11, Trst, 1. lipnja 1871, str. 46-47, 12, 16. lipnja, str. 50, 13, 1. srpnja, str. 54, i 14, 16. srpnja, str. 57-58; Narodni List X, 45, Zadar, 7. lipnja 1871, str. 1-2, 51, 28. lipnja, str. 2, 54, 8. srpnja, str. 1, i 58, 22. srpnja, str. 1-2.*

23.

List Frana Marottija Vjekoslavu Spinčiću, uz koji mu Marotti šalje rukopis svog govora držanog na taboru

u Kastvu 26-5-71

Dragi Priatelu Lois![404]

Evoti moj govor dali jatiga nesaliem daga kritikate kakoj pisam, već daga rasglasite okolo i prepisete, jere ja zelim i bih rada da Tabor derzan ne isće časti nase već korist *puka*.

Dakle ja nimam lazno Molimvas svih skupa činite *rodu glas,* ja nisam niti pristavil niti ostavil već evoti besida po beside kako sam govoril, i moje govorenje biase uzeto posve puku zadovolj

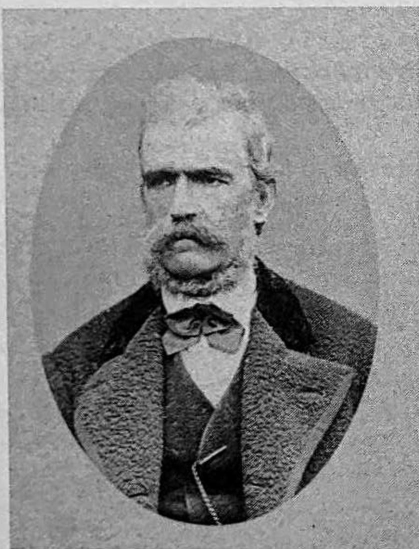
Lipi pozdrav svima

nimam vrimena

Bog vas zivi

Marotti

Sign. Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 23.

Franjo Marotti

24.

Govor Frana Marottija na taboru

Govor derzan na Taboru Kastvu na 21. Maja 1871. od Frana Marotta od Spinčić, u 3toj Točki radi slobode Luka (porto Franco)[405]

Braćo! Serdce mi od radosti igra sto dozivih ovaj narodni veliki i slavni dan, ali u isto vrime dusa me boli kad pogledam na ovu sada tuznu a nekada slavnu Liburniju, i promislim njezino tuzno i zalosno stanje u kojemse nalazi; mnogo ti mi braćo! imademo ran, koje valja da istićemo izlečiti.

Dali najveća rana koja nas do dno duse muči i davi jest ova nesrećna Harmiča, kojom jesmo od svih stranah zatvoreni dase nemozemo nikud nikamor ganuti; da snjom namje zatvorena, Rieka, More, Istra, i Terst, od kud oćes mili Brate dati sto dojde, gdje da kupis, komu da prodas, sekim da općis, kadtije po svuda za tobom finanza.

Nu poglete mila Braćo! Eno nam stara majka Učka, eno kako suze roni kad pogleda pod svoje krela i vidi tuznu i zalosnu Kastavsćinu, i Kotar novoga Grada posve prezmilosti finanzom okruzen.

Braćo! danas, danas, valja da u ime puka Kastavskoga i Novoga Grada, podignem svoj glas protiva ovoj nesrećnoj i nam pogubnoj zapertije i dase izjavim za slobodu Luka (.porto franco.) koja valja da bude i unas kakonoje i u Istre preko Učke, i na Quarnerskih Otočih, za koje nadvajam sledeće rasloge.

Godine 1861. uprav danas 10 godin, zadobi Istra i quarnerski otoči svoju slobodu Luka (.porto franco.) od nasoga premiloštivoga Čara! ter bijase tada harmiča dignuta i na nasu najveću nesreću prenesena na ovu stran Učke, te nam ta otrovna Šmija protese svoju prugu (.Kordun.) do danasnoga dneva od Voloskoga tiamo do Zavle blizu Tersta, i tako ostasmo kruto prevezani Kastavči i Novi Grad od strane Rieke, Mora, Istre, i Tersta.

Braćo! stagodare pametni ljudi čine, to mora nekakor pametan uzrok imati: Ali u ovem poslu sto ja vise mislim to manje vidim; zasto Istra i naši susedi prosti od finanze, a mi (zatvoreni – precrtano, P. S.) Kastavči i Novi Grad zatvoreni? Ja bi to onda razumio, kad bimi spadali pod Lublianu, Hervatsko, oli pod koju drugu Čarsku pokrajinu, ali mili Bosse mi jesmo isto Istrani indi zdrava pamet toga nemoze dokučiti.

Dakle godine 1861. Istra za quarnerskemi Otoči zadobi Slobodu Luka (.porto franko.)

Stoje to Istra za quarnerskemi Otoči? i sto zauzimlje Istra za quarnerskemi Otoči, u političkom i aministrativnom.

Istra u političkom i aministrativnom (za uzi – precrtano, P. S.) zauzimlje svu Istru jedne i druge strane Učke, Liburniju Novi Grad i Quarnerski Otoči, od Rieke tjam do Tersta, te sve ovo čini jednu pokrajinu, i jedno politično telo, koje i mi jednako branimo, i jednako uzderzivamo, kako sva ostala Istra i Otoči; imamo jedan skupni sabor u Poreču, i saljemo tamo jednako nase zastupnike (.Deputate.) i jih jednako plaćamo – Tamo u Poreču imamo stolni pokrajni odbor. (.Giunta.) i svi skupa ga plaćamo, – tamo jest skupna nasa pokrajna Blagajna (Cassa) kamo idu nasi zilji i nasi Novči, i najzada tamo u Poreču namse kroje Zakoni, pod kojemi valja da pokorni stojimo; Mi jednako snimi bremena nosimo, i uprav zato bismo morali jednaka prava uzivati, koje i sva ostala nasa Braća Istra uziva.

Ali zali Bosse! Istra i Otoči prosti i otvoreni a mi Kastavči i Novi Grad posvema zatvoreni niti mozemo kako rekoh svojom milom braćom i susedi općiti; mi smo udi jednoga tiela; stanovniči jedne pokrajine, i dieča jedne Majke Istre pa oni siti a mi gladni, oni slobodni, a mi suzni korduna nemile

finanze – Ajme gdje je Liubav, gdje Zakon, gdje praviča; mili Bosse ko bi to mogao podnositi danas ti ne podpiras. –

Sada dakle akoseje imala Istra za Otoči resiti korduna finanze a zasto se nije sva Istra resila tojest i kastavscina i Novi Grad? da pače valja da tu očito recem da ako seje Godine 1861. Istra i Otoči resila i podala Sloboda Luka (.porto franco.) tim 100. i 100. puta prije seje morala kastavzem i Novomu Gradu podeliti i zato dokazati nije treba velike razloge, i po zraku jih loviti već tuje zadosti da poredimo Istru za kastavćinum i novem Gradom.

Istra ako prem nije mnogo bogata, ali ipak ima lipo stanje i dobro uzderzanje, jere Istra ima lipe polja, siroke njive, krasne sinokose, guste sume, plodovite glavice, Ulja, Vina, i Plemenito More! Kadi nasproti, ajme sram meje reći o braćo gospodo inostranči, dali duznost me sili nasa tuzna Liburnija a ossobito Kastavćina, imade zuhko stanje a siromasko uzderzanje, nu gdje su njoj polja, gdje njive, gdje sinokose, sume i plodovite glavice i:t:d:; nase njive jesu sami dolčići, velike kakono mali Lončići! nije mi drugo već da za vapim za svim glasom pesam Liburnije.

O Liburnije krasno ime, dali u tebise trudni kruh jede. Nemam polja nemam konja ni vola, u samom kamenu i grote zivet moram. Plug, i verganj, teska Motika, i ruke moje; Voz i kola trudne noge, i tuzna pleća moja. Za tri do 4. Miseča na svojem imetku komać si hrane pridelam, a ostaleh 8. olli 9. Miseča moram ići po svetu kano Čela; da si pribavim zivez sebe i za svoju Čeliad, ovako ovako, se tuzi pomeni siromaski kmet Liburnije.[406]

Braćo! evo vam jednoga dogadjaja:

Biase (dve – precrtano, P.S.) pred dvih godinah dve sestre, jedna se ozeni iz slobode Luka na ovu zavezanu stranu, a druga se uda na onu odvezanu. Jednogti dana zastanuse sestre na Rieki: Sestra stanujuća u slobodnoj luči kupi jednu Majiču svom malom od 1 godine djetetu. Zapita ju Sestra sto to kupuješ Šestro? Ta Bogati, nevidis da će biti ovo momu djetetu Majiča? Odgovori: Znam Mila mi Sestro. Znam; i ja bih isto ucinila za moje djete; koje je isto toliko staro kao sto tvoje, ali zali Bosse! nesmim radi Harmiče i nemile finanze. Odgovori druga Sestra. Lahkoti zato Sestro, kupi samo pa zamotaj i sakrij oko sebe. Sestra se zahvali za naputak a i tako ucini, te se rastadose. Sestra stanujuća u slobodnoj Luki metne kupljenu Majiču u svoju kosariču, a ona druga Sestra smota i sakri oko sebe da joj finanza nenadje. Dosavsi kući ona stanujuća zgora korduna finanče, nadje djete plačuć od zime stisnega tiseć, muči, muči milo mi djete moje Majka tije kupila Majiču kojom ti hoćeć tvoje mekahno tjelo od krute zime sakriti. Muči milo mi djete moje, misleć tuzna Majka kao sto daju djete staro od 1ne godine razumi, to nastavliajuć odvija se da istegne kupljenu Majiču, ali Ajme mije poputu siju je izgubila; zavapi tuzna majka. Ajme meni Sinko drago djete moje! tuzna Majka ti izgubi majiču po putu. Sto li ti to bilo milo mi djete, da tvoja tetka moja Sestra prosto na glavi u kosariči nosi djetetu sto joj drago a ja tvoja majka moram sakrivati, a i ktome do kuće izgubiti. Ajme! Drago djete moje jesili ti djete moje prokleto ili ja Majka tvoja. Mili Bosse! sto smo mi drago djete moje zakrivili, a sto tvoja

tetka a moja Sestra dobra ucinila da ona sve prosto nosi i od svega prosta, a mi a mi jadni suzni od svega? Mili Bosse! Jadna Majka tuzise sama proti sebi i svom djetetu proklinajuć.

Zato mila braćo! kastavska i novograjska! dignimose na noge hitimose pred nasog Milog Čara od krijmomu nase tuzne rane; sila nas goni, Bog nam budi u pomoć zivit nemozemo, i tako danas resi od ljute Šmije, i do deli Slobodu Luka (.porto franco.) koja namje bila dodeljena josće godine 1861. skupno Zistrom, te da tako lakše zivemo obće znasom braćom Istrom, Terstom, Riekom, i Morom; u to Ime predlazem Vama Mila Braćo! dase odmah podigne do samog Milog nasog Čara! dotična molbenica za slobodu Luka (.porto franco.) koju smo već do sada prosili alle B a d a v a.

Sadse pako okrećem k tebi o Mili Čare Franjo Osip! molimte cuvaj i brani kmeta, kmet je stabar čielog svieta, svak se njega fata, svak od njega pomoć čeka, nasa ljubav jest do tebe velika mi bi rado tebi pomoći, ali vidis da smo sami siromasi, ipak ti čversto obećujemo da zate oćemo do zadnje kapa kervi proliti. Uto ime braćo mila pozdravimo nasog Milog Čara F: J: tro kratim Zivio F:J. Zivio F: J: Zivio F: J:

Boga Zivio

Sign. *Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo 23/1.*

25.

Izvještaj o taboru u ljubljanskim »Novicama«

Kastav 21. maja. – V kljub vsemu temu da nekim je bila pot zaprečena priti na naš t a b o r, smo hvala Bogu, okoli 10.000 duš sijajno danes taborovali. Vreme je bilo lepo i vse se je izšlo v najlepšem redu; govornici izvršili so svoje naloge izvrstno, njihovi govori so bili navdušeno i njihovi predlogi jednoglasno sprejeti. Na večer je v našej narodnej čitalnici bila zabava, narodu, pri kojej so nas jako dobro zabavljali svirači narodni iz Markoušine. V ime »Soče« nas je osobno pozdravil gospodin Viktor Dolenec[407] s kratkim i krepkim govorom. Sokol ljubljanski zastopala je vrla trojica članov; brzojavnih pozdravov došlo nam je iz severa i juga Slavije 17, kojim se je narod z gromovitim živio – klici zahvalil. – Sedaj so videli dušmani naši, Lahoni i Mahjaroni, da po naših žilah teče kerv slavjanska, da smo sinovi verni domovini, i da nam je sveta dolžnost raditi za blagov našega tužnega naroda! Živila Jugoslavija.

Sign. Novice, XXIX, 21, Ljubljana, 24. svibnja 1871, str. 167.

26.

Izvještaj o taboru u sisačkom »Braniku«

U KASTVU, 22. svibnja. Eppur si muove! Kod Kastva taborovalo je 21. svibnja do 8000 ljudi pored zapriekah, kojimi se sa raznih strana nastojalo osujetiti rodoljubivo poduzeće njekojih odličnih kastavskih gradjanah.

Najsilnija agitacija proti taboru imala je svoj izvor u susjednom nam gradu Rieci. Magjarski guverner grof Zichy[408] i magjarski veliki župan Medunić,[409] uložili su uredovnu svoju vlast, da nebude taboritah iz Rieke i riečke županije.

Kotarske vlasti pozivale su brzojavom otmjenije žitelje po vanjskih kotarih, te im očitovale, da nije dopušteno ići na tabor.

Oružnici su zaustavljali putnike, a bilo je njih više skupa, silom ili priečili nastaviti put.

Zaista sloboda pod banom Bedekovićem![410]

Guverner riečki šiljao je svoje emisare, kojim bijaše zadaća strahovati pučanstvo pripoviedajući, da je tabor namienjen njenoj propasti, da će na taboru biti razlupanih glavah, da će vojska intervenirati.

Iz srca se radujemo, što se, kao i prigodom saborskog izbora u primorju, tako i prigodom prvoga tabora u hrvatskoj Istri, pokazalo, da upliv magjarske Rieke jest ravan ništici na hrvatsko pučanstvo, koje ju sa svih stranah okružuje.

Mi znamo, da je hrvatski tabor u Istri baš pod nosom grofa Zichya dogadjaj, koji je podoban uništiti mladom grofiću sladke misli o majar tengerre,

i zato opraštamo mu, što se u svojoj nervoznosti zaboravio na toliko, da je gosp. Meduniću zapovijedio – dakako svojim načinom – da proti učestvovanju županijskoga života shodne mjere poprimi.

Hrvati u Istri živili su dosta u političkom mrtvilu.

Tabor 21. svibnja bilježi početak njihova narodnog preporodjenja.

Istra do Raše vode skroz te skroz je hrvatsko. Talijanski živalj nije bastardovao ono pučanstvo, već ga samo pomoću austrijanske vlade pretvorio u indiferentnu masu. U toj masi počima sada kuhati »Naša Sloga«, list koji izlazi u Trstu, i ima na hiljadu čitateljah u Istri, Tabor 21. svibnja uroditi će žudjenim plodom, budu li naša braća u Kraljevini hrvatskoj pokret podupirali.

Svi predlozi, učinjeni po taborskih govornicih, bijahu jednodušno primljeni.

Na predlog popa Jelušića, ravnatelja kastavske škole, i nakon podnesenoga njegova govora zaključi tabor:

»da se hrvatski jezik ima uvesti u škole i urede hrvatske Istre«.[411]

O razvitku pomorstva govorio je dr. Derenčin iz Rieke. Stupiv na tribunu, nakićenu hrvatskimi trobojnicami, bje pozdravljen burnim »živio«, a kad reče: »Braćo od boga vam zdravlje, o od brata Hrvata pozdravlje!« zaori i opet gromoviti »živio«. Govornik nabroji i razloži što popularnije sredstva, kojimi bi se razvitak pomorstva ojamčio, te predloži sliedeće neprestanim klikovanjem i dizanjem hiljadah i hiljadah rukuh primljene rezolucije:

1. Obstojeći obrambeni zakon zaprieka je razvitku našega pomorstva i ima se prema pomorskimi interesom primorja zakonitim putem preinačiti.
2. Podpuna amnestija za vojničke bjegunce cieloga primorja ima se od svietle krune prositi uz izraz neuzkolebive viernosti.
3. Brodarska družtva imadu se ustrojavati.
4. Novo sagradjeni brodovi neka se bar za 5 godinah oslobode poreza.
5. Neka se, saslušav strukovnjake i praktične pomorce, ustroje osim nautičkih posebne mornarske škole.

Treći je govornik bio posjednik iz Spinčićih g. Maretti,[412] koji je predložio da se slobodna luka protegne na cielo primorje, predlog, koji bijaše jednodušno primljen.

Gos. Maretti[413] zasvjedočio je svojim govorom, da pozna potrebe puka i da razumije k srcu mu govoriti.

Ni najmanji se nered dogodio nije, a govornike slušao je puk, kao da je u crkvi, prekinuv kad i kad grobnu tišinu sa gromovitim »živio«.

Od strane političke oblasti prisustvovao je kotarski kapetan Fegetz našemu jeziku viešt, te njegovo uljudno ponašanje pribavilo mu obće štovanje. Četiri, rekoh samo četiri oružnika zastupali su prema 8000 ljudih redarstvenu silu. Ako s ovom silom sravnimo aparat vojske i oružmeštra, kojim se naša vlada služi pred 70 izbornikah u Crikvenici, to nam je zaviknuti: Freiheit wie in Cislajtanien! Mi odavde pratimo pozornim okom tok hrvatskih izborah, te od njihovoga se uspjeha,[414] od probudjenoga narodnoga duha u Kraljevini Hrvat-

skoj, nadamo podpori u našem nastojanju oko preporodjenja krasnoga naroda u Istri. – Nesmijem zaključiti ovaj dopis a da nenapomenem zasluge, koje su stekli za priredjenje tabora gg. Steidle, Rubeša kastavski glavar izabran predsjednikom tabora, Maretti,[415] Jelušić i drugi. Živili!

Sign. Branik, I, 53, Sisak 27. svibnja 1871, str. 2-3.

27.

Izvještaj o taboru u tršćanskoj »Našoj Slogi«

U Kastvu 24 Svibnja

Naš se je pučki sastanak obavio što sjajnije i u najljepšem redu na urečeni dan i po proglašenom programu. Za starešinu tabora, po predlogu obćinskog tajnika, g. F. Štajdla, što je tabor otvorio, bio je jednoglasno izabran g. A. Rubeša, kastavski glavar i pokrajinski zastupnik. Na taboru su govorili: g. E. Jelušić, školski ravnatelj, o uvedenju narodnog jezika u školu i ured, na temelju XIX. članka osnovnih carevine zakonah; zatim g. M. Dr. Derenčin, o razvoju iliti razvitku našeg pomorstva, a najposlie g. F. Marot, posjednik i pokrajinski zastupnik, o financijskoj zaprtiji, kojoj je još jednako podvržena ova stran Istre. Sva tri predloga bijahu jedno glasno primljena.

U tabor se sgrnulo pod mnogobrojnim narodnimi zastavami sila svieta sa svih stranah, po jednom računu prieko 8, a po drugom čak 10 tisućah dušah, akoprem su se raznosili svakojaki lažljivi glasi, da se narod zasliepi i ustraši. Tako se je trubilo, da će tabor Kastavšćinu upropastiti, da će naprtiti narodu veću štibru, a Kastavci da će svi redom morati u vojnike itd. itd.! Pa, kako je već navada, našlo se i takvih tupakah, koji su tim glasom povjerovali, pa odvraćali narod, da se projde tabora i njegovih zaključakah. Te su glasine, kako se čuje, ponajviše raznašali nekoji riečki Ungarezi[416] i naši susjedi, nekoji kratkovidci voloski i lovranski.[417] Što se tiče riečkih smutljivacah, vas sviet zna da je to njihova stara zabava, kroz koju su se za vrieme Cseha[418] toli proslavili, pak da nisu mogli ni ovom prigodom raditi, nego po svojoj opakoj ćudi, koja mrzi na sve, što nosi slavensko ime. Zato su i vraćali natrag, kako se čuje, sa riečkog mosta mnogi narod, koji se bio uputio iz hrvatskog Primorja, da dojde Kastavcem u pohode. Ali, ako misle riečke bezposlice na taj način razdružiti braću od braće, onda neka znaju, da su se u njih ljuto prevarile Italija i Ungarija, pak da jih neće zapasti nagrada, kojoj se nadaju u toj protislavenskoj službi. Siloviti duh narodnosti, što je pokrenuo slavenskim plemenom, preći će i prieko drugih zaprekah, nekmo li prieko riječkih Ungarezah i njihovih zaštitnikah. Nu, ako i razumijemo od strane nekoličine Riečanah tomu protivljenju i progonjenju svega, što nije ungarezko ili talijansko, nerazumijemo mu do duše od strane Vološćakah i Lovranacah, jer barem oni nisu ni Talijani ni Ungarezi. Il misle i oni, da je tolika čast u zrak pljuvati, da ti na obraz pada: a baš tako čini, tko se god dandanašnji otimlje duhu naroda, iz

kojega je potekao? Nego vrieme lieči svaku ranu na zdravû tielu, pak će ako Bog da izliečiti i ovu.[419]

Vi već valjda znate, da se je proti našemu taboru i po novinah pisalo, i to, kako me uvjeravaju, od ovud u dvoje tršćanske; onda, neznam već odkud, u neke pulske; najposlje iz Istre u neke zadarske. Nekoji se od tih dopisnikah čudom čudi, kako su mogli Kastavci doći na tu misal, da drže na istarskom zemljišću pučki sastanak, kad je Istra talijanska. Nam je još dobro u pameti, da je prije desetak godinah bila toj gospodi i Dalmacija skroz i skroz talijanska, a sad se evo nemogu razabrati od narodnoga duha, što je zadahnuo tu dičnu kraljevinu.[420] To će se, ako Bog da, prije il kasnije dogoditi i u Istri, pak ćemo sa svim tim mirno živiti jedni kraj drugih, Talijani i Slaveni; jer mi nesvojamo što je u Istri talijansko, nego samo išćemo što je u njoj hrvatsko i slovensko.

Naposljedku valja da vam javim, koliko su nekoji prije sastanka bili proti taboru,[421] da su se preobratili, pak da su sada svih drugih mislih. Došlo je djelo na vidjelo, pak svi spoznavaju, da su im taborski govori u mnogih stvarih oči otvorili. Što jih je najdublje u srdce dirnulo, jest Derenčinov predlog, da se zamoli naš premilostivi car, neka pomiluje one mladiće, koji su poradi soldatije probiežali, a glede novačenja (leve) neka se promieni zakon tako, kako neće škoditi ni ovomu siromašnomu narodu, ni razvoju našeg pomorstva. Iz raznih krajevah došlo je na narod u taboru sakupljen 18 brzojavnih pozdravah, kao iz Praga, Zagreba, Karlovca, Gradca, Ljubljane itd. itd. Odpozdrav svima, a srdačna hvala svoj onoj braći, koja su nas onaj dan pohodila.[422]

Sign. Naša Sloga, II, 11, Trst, 1. lipnja 1871, str. 46.

28.

Izvještaj o taboru u zadarskom »Narodnom Listu«

IZ KASTVA, 26. svibnja.

Zatutnjiše topovi iz tvrdje, ili, bolje rekuć, iz taborišta ovog rimskog, i preplašili se dušmani naši, Madjarončad i Lašâd. A kako i ne? prvi prieči put narodu onkraj Rieke na naš Tabor, a Lašad svoj jed razgaljuje po novinah, misleći valjda time, da ćemo mi graničari Adrije svoje oštro oružje položiti i bez obrane pustiti se, košto dosad i napred, tlačiti. Za klete laži *Pensiera, Dalmate, Bilancie, Presse* i *Cittadina*[423] nas je najmanje strah, a još manje mar, a nit terorizma madjaronskoga se ne plašimo, pa kad bi ovaj zadnji proti nama što kadar bio, odzvanja mu. Slavni nam Jelačić umre naš ban,[424] Rauch se zabanio, al mu odbanilo u blatu, Bedeković banuje,[425] al mu banstvo zdravo umire,[426] a da i Coroninu uzhtielo se banovanja, al Hrvat viknu »Coronini van, Hrvat neka bude ban«, a on nit je dvie noći u banskoj palači prespao.[427] Više su viekovâ naši bani banovali, oni će i sada banovati; tako hoće Bog, božja pravica i narod; a ovi tri jesu nešto više od Madjara. Grozilo

nam se, mila braćo dalmatinska, svačim, odasvuda, al se Slavjan od vajkada neplaši; a kamoli da se Hrvat, taj stari Leonida, preplaši, koji Krvlju Franakâ, Obrâ, Niemacâ, Mongolâ, Madjarâ i Turakâ svoje plodno polje, plodnim učini; u nas straha nema, kako junačtva ima, osobito kad se radi o spasu pravâ mile nam majke domovine.

Prosit spravni, ono što nam po Bogu i po prirodi ide, kad nam se dalo nebi, znali zahtievati, a neka nas, očuvaj Bože, nitko nedraži, prem smo mi, kako nam švaba Herder kaže, odvajkada, narod dobroćudan.[428]

Da mi živemo i da živiti jednom za se hoćemo, ukazasmo usilnikom i zlobnikom pri našem taboru, na 21. t. m.

Tabor naš, braćo dalmatinci, bio sjajan a bit će i plodan. Zora zaodienu Triglav, Velebit i Učku, vile se probudile, udarile na pjesmu i predvodile troju braću, da u Kastav vrvi i da tamo slavi dan svete sveze, ljubavi i bratstva. Sunašce, taj za Bogom nam najveći dobrotvorac, nasmiju nam se, pozdravi nas milimi žarkimi traci.

U to kolo sakupilo nas do 10.000 hiljadâ junakâ, izmed kojih nalazilo se i lijepi broj prvaka jugoslavenskih, braće iz Hrvatske i Slovenije. Predsjednik odbora, F. Heidle,[429] pozdravi krepko goste i narod.

O I točki najme: O uvedenju našega jezika u urede i učione, čestito je govorio E. Jelušić, naš školski ravnatelj, od prilike ovako: Svaki narod jednu majku i jedan jezik ima. Istrani, Slovani! sve su naše učione i uredi u rukuh tudjih. Krivda narod, a zašto to? jer, narode driemlješ: probudi se i usmrti krivdu. Škole, to milje i ovilje čovječanstva, urede, gdi ti se pravica dieli, zahtievaj da su u tvojem jeziku; to bo ti zajamčuje § 19 carevinskih zakona.[430]

O II točki, najme o pomorstvu, govorio je dr. M. Derenčin, taj silni branioc hrvatskih pravica u Primorju, po prilici ovako: More ti, narode, to silno bogatstvo pred očima. Tvoja su tla krši, dakle neplodna, a ti toga radi na more. Mlad tamo, malo se kad vraćaš; pa zašto? plašiš se vojaštine i tamnice. Moli cara amnestiu za bjegunce. Uz to je za te pretežak i za tvoja tla zakon vojaštva, moli cara za izmjenu zakona za tvoje Primorje. Škola pomorskih nema, nek se za nje brini vlada. Nek se umanji štibra na brodove, osobito kad počimlje nam na novom brodu: pak čemu štibre bar 3 godine za novi brod. Kad se ova za 10 neplaća za novi stan? Uživotvori, narode, zadruge brodarske.

O III točki, najme o slobodnoj luci, govorio je dr. Maroti, naš zastupnik na saboru, posestnik i kmet, ovako u kratko: Kamen ti, narode, pred očima. Nemaš polja, šume nit senokošâ; jedina ti peščica zemlje med krši; u tu ne može ralo, van jedina motika i trudne ruke. Silne muke, malo muke, glad pred kućom, a ti u hrvatske i madjarske šume te na more. Više te tamo no uz otca, majku, ženu, djecu, brata i sestricu. Mučiš se, trudiš se, novac služiš; al došav kući nemoš il se bojiš novac za potrebna trošiti, pošto si verigami finance zadavljen; pa i ako što kupiš, to tako skrito kući nosiš, kao da si na križu ukrao. Silne su to neprilike, moli cara da ti podieli slobodnu luku.

Pozdravi zatim, u ime braće Goričanâ, taborite vieran sin Slovenije V. Dolenec, urednik »Soče«.[431]

Govori bili su jednoglasno i urnebesno »Živio« pozdravljeni, da pa i potokom suza od miline.

Zahvali se taboritom predsjednik tabora, naš zastupnik A. Rubeša; i narod se mirno razide.

Čitah u »Cittadinu« nekakav brzojav, koji si valjda on sam spleo, da je najme cieli tabor bio fiaško; ja mu neznam što, no da mu kažem »Oh beata simplicitas!« Nije to tako, Laščad; – vjerujte, nije.

Pozdravâ došlo liepi vienac, sa ciele Slavije, a i meni će se pozdraviti vas Dalmatince: »Živili« Napred!

IVAN L.[432]

Sign. Narodni List, X, 43, Zadar, 27. svibnja 1871, str. 2.

29.

Kuzma Spinčić piše o taboru Vjekoslavu Spinčiću

(. . .) i si prosio da ti od pisat za tabor. tabor je pasao i ča pitali u njemu se ufamo da čemo zadobiti. kako rekao arnesto šundić[433] u svojem nauku koga je delao puku, stojimo trdi i držimo se koražni kako kada smo hitili našega starega kapitana u lokvu.[434] (. . .)

Sign. Iz pisma K. Spinčića, V. Spinčiću, Kastav, 26. svibnja 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 24.

30.

O novčanom pribodu s tabora

Čisti dohodak tabora razdielio se u dobrotvorne i družtvene svrhe. Jednim dielom upisalo se pučku učionu u Kastvu i Rukavcu bezsmrtnim članovima književnog družtva »Sv. Jerolima« u Zagrebu, a drugi diel upotrebio se za nabavu posoblja za jednu sobu u čitaonici, kao uspomena na tabor i uvezati družtvene knjige.

Sign. Vinko Rubeša, Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri). Trst 1892. str. 21.

31.

Matko Laginja piše Vjekoslavu Spinčiću o rukovodiocima i novčanom pribodu tabora

Dragi prijatelju! Već je odgovor na tvoju korespondenciju napisan bio i raztrgag ga. Veliš mi tamo o štipendiju; a ja nisam štio da bi konkurs bio otvoren; pače molio sam g. Strka[435] da mi javi, ako bi to Osservatore donio. Molim Tebe javi mi ti kada bude oglašeno. A što veliš da će se za me zauzeti naši zastupnici, to me ne uzhićuje; da g. Rubeša što takova učini, ja bi to primio za pokajanje nad griesi na Klanjskoj obćini[436] počinjenimi. Upravo da nezaboravim. Pozdravi popa Jelušića i reci mu da ga molim neka mi javi kud su upotrebili onih 100 for. što ostalo od tabora (jer se govorilo da jih daju Štefanu koj je Kastavac i potreban) i ako nisu upotrebili neka mi javi što kane s' njimi; *inače je moja patriotična dužnost*[437] pismenu interpelaciju postaviti u javnost, jer ima u onom odboru ljudih, kojim ja nebi groša povjerio. Ako se pak počnemo kosmat neka znade da »vsakoje kraljevstvo, što vojujet prot sebie propasti budet«.–

(. . .)

Sign. Iz pisma M. Laginje V. Spinčiću, Zagreb, 13. listopada 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 50.

32.

Matko Laginja obavještava Vjekoslava Spinčića da je primio novčanu pomoć iz Kastva (najvjerojatnije iz priboda tabora) i daje svoj sud o rukovodiocima tabora

Sladki moj prijatelju!

Odmah u večer Ti odgovaram na zadnji (današnji) list. Kad bih ti stao iz daleka izvodit hvale za novu ljubav, koju si mi izkazao, tvoje izkreno srce bi mi zamjerilo; reći ću Ti samo toliko da su mi oni novci došli kao iz neba poslani; da se radujem što opažam od Tvoje strane prijateljstvo, koje većih žrtavâ Tebe sada stojat nemože; da se ufam te ćemo tako dalje iduć spremni biti jedan drugomu od velike pomoći biti, i kad nas dužnost rodoljubja pozovemo, da joj se poklonimo u ime naroda i domovine – onda će moja ruka tvoju i tvoja moju obuhvatiti. Ja snivam o velikih dogadjajih, koji nemogu biti plod fantazije gole, jer je ona utišana; ona tinja pod prahom, i pepelom ognja nevoljâ mojih.

Veseli se ovom danu, kad mi budemo svoju mogli reći i očekuj ga u duhu spasenje Tvoga roda. – Ono što si mi ti u predzadnjem listu pisao, o nakani Kastavacâ, pisao si kao istinu i ja to uzeo za istinu; akoprem mi nije u dušu išlo, da bi Rubeša, Steidle et consortes što tako plemenito učinili, kao što je pomoć siromaha učenika. A nisam Boga mi pomislio, da bi meni to učinit, prije nego si mi Ti pisao. Tako ostadosmo prevareni; na čast jim bilo!!!

Mata Laginju će Bog i dobri ljudi pomoć, a oni težko da u svom puku steknu liepo povjerenje koje su mogli imati, pa ga opačinami izgubili i još snuju o njekakvom Taboru. To je meni žao, što nam mladjim pred svietom oči zatvaraju. Vidiš neoprostivu perfidiju. Uveli hrvatski jezik u ured, pa jih sviet držao za svoju čeljad; a oni Vam popili Lisinu, a nam sve, jer po ugovoru, koji su oni podpisali što Klanjci više šuma davaju Frankoviću tomu više dužni ostaju. Strahoviti omier!!!

Vjekoslav Spinčić

Ti ljudi zaodieli se kožom patriotizma, pak u toj koži proštituirajuć narodnost i pošteno ime hrvatsko koliko su zla počinili.

Osveta brate, osveta Bog će nas uništiti, ako jim se neosvetimo.

Kada našim Narodnoliberalcem predbaciš kako je Strossmayer u Beču i Pesti trgovao s' Hrvatskom onda oni reku, da on priznaje pogriešku, pak se kaje.[438] Tako se može i o Rubeši reći, al ja togu nikad neprimam. Tko je na čelu obćine, naroda, države taj neka pazi što radi; to mu je sav posao. Što ti koristi kajati se u stare dane što si mlad kurvario. Ništa! jer tielo oćuti naravne posljedice neuredna života, a kajanje je samo učinak onih boli koje trpiš. Isto tako se narav (recimo ovdje Bog) osveti u moralnih činih a kajanje je učinak

te osvete, koje će stanovitim ljudem tim veće biti, čim jim narod više spodlaba. Tako je. Svakoga krivca neka nadje zasluženа kazna.

(. . .)

Sign. Iz pisma M. Laginje V. Spinčiću, Zagreb, 3. studenog 1871, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 52.

33.

O ponovnim pokušajima vladajućih da sjedinjenjem Istre, Gorice i Trsta zadrže dominirajući položaj

(O SJEDINJENJU ISTRE I GORIČKOGA S TRSTOM)

naši su sušiedi Talijani počeli opet pisati u svojih novinah. Mi smo već jedan put rekli, da se ta stvar i nas tiče, pa što i kako o njoj mislimo. A sad im evo ozbiljno kažemo, ako se neprojdu toga bezumnog rovarenja, da ćemo mi nastojati svimi mogućimi silami, da se sdružimo, budi s Hrvatskom, budi s Slovenijom, jer neka znaju, da mi nismo nikako voljni, utonuti u talijansko more. Za sada toliko.

Sign. Naša Sloga, II, 22, Trst, 16. studenog 1871, str. 3, i Obzor, 1, 94, Zagreb, 21. studenog 1871, str. 3.

34.

Vjekoslav Spinčić piše Vinku Zamliću o potrebi aktivnijeg rada, o propadanju taborovanja, itd.

(. . .) Pak nije toliko za me, nije čudo što meni ništa nepišeš, al čudim se, veoma se čudim što niko ništa ne javlja našemu narodnomu vestniku (premda ne najboljem; moramo čekati da dorastemo, pak da rušimo što nije pravo!) »Našoj Slogi«. Iz toli razglašenâ radi narodnosti Kastva, nejma dušice, koja bi kad o čemu budi obavestila. Pa što velju o čem budi. Radi se tu o obćini, radi se tu o pučanstvu, koje bi valjalo podučiti, koje bi kasnije moglo drugim uzorom biti. Ali hoće ono drugim uzorom biti, koje uzimlje učitelje u glavnu školu, koji nebijahu sposobni za trivialnu školu. Neka budu druge obćine njim za uzor, neka se narodnjaci kastavski uče narodnosti od narodnjakov drugih mestac, odaljenih, neznatnih mestac, zabitnih. Propada taborovanje, propada čitaonica, propada narodni jezik u uredih, kad se o narodnom bolju ne misli. Ta tabor, ta čitaonica, narodni jezik morala bi biti sredstva, kojim se dobro postiže, ona sama za se nisu nikakva dobra. Nu u Kastvu nije ništa

bolje, dapače svaki dan gore odkada se je tobož narodnost probudila. Pak kako će se narodna svest buditi, kad bi ju hteli zbuditi ljudi... (. . .).

Sign. Iz pisma Vjekoslava Spinčića V. Zamliću, Trst, 1. veljače 1872, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1871, pismo br. 13.

35.

Vjekoslav Spinčić ističe značenje tabora, promatrajući prilike u Češkoj

(. . .) A tabori! U jedan dan, u jedno po podne imao se je čuti glas iz miliun grla. Nù ne dopustiše, s tim pako sebi ništa ne pomogoše. Sa svimi zabranami narod ne prestaje ono misliti što je do sada mislio, misao mu ne mogu zabraniti, a nije dugo vreme da se bude i na njihove misli i na njihove želje pozornost obraćala, akoprem se i do sad obraća nu zato kako jih zatrt a ne zato kako jim zadovoljit.

Sign. Iz pisma V. Spinčića V. Zamliću, Prag, veljača 1873, Državni arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, k. 63, sv. 1873, pismo br. 2.

36.

Vijest u tršćanskoj »Našoj Slozi« u povodu 25-godišnjice tabora

Dvadesetpetgodišnjica.[439] Dne 21. t. mj. prošlo je 25 godina, što bijaše obdržavan prvi tabor u Istri, i to kod Sv. Mihovila izpod Kastva-grada. Bilo je to dne 21. maja 1871. Možda više o tom u budućih brojevih, ako nam bude dopuštao prostor.

Sign. Naša Sloga, XXVII, 22. Trst, 28. svibnja 1896, str. 3. rubrika: »Različite viesti« (treća)

37.

»Uspomene na prvi tabor u Kastvu« u tršćanskoj »Našoj Slozi« (u povodu 25. obljetnice)

Uspomene na prvi tabor u Istri. Javili smo u zadnjem broju, da je prošlo dne 21. maja 1896. upravo 25 godina, što bijaše sazvan kod Sv. Mihovila izpod Kastva prvi tabor u Istri.

Na taboru sakupilo se tada – kako nas popis istoga obaviešćuje – 8-10 hiljada duša; taboru je predsjedao tadašnji kastavski načelnik g. Antun Rubeša, koji bijaše predsjednikom jednoglasno izabran na predlog g. Frana Steidla, tadašnjeg obćinskog tajnika u Kastvu, a danas gradskog viećnika u rodoljubnom Sisku.

Na taboru govorili su nakon pozdrava predsjednikova:

1. gosp. Ernest Jelušić, ravnatelj pučke škole u Kastvu »*o uvedenju narodnog jezika u školu i ured na temelju XIX članka državnih temeljnih zakona*.«

2. g. dr. Marijan Derenčin, odvjetnik na Rieci »*o razvoju iliti razvitku našeg pomorstva*«; i

3. g. Frane Maroti, posjednik i zemaljski zastupnik »*o financijalnoj zaprtiji, kojoj je još jednako podvržena ova stran Istre*.«

Svaki od govornika stavio je u smislu govora resoluciju, te bijahu sve jednoglasno prihvaćene.

Od trojice govornika je danas na životu jedini g. dr. Marijan Derenčin, kr. umirovljeni odjelni predstojnik i odvjetnik u Zagrebu. Preminuo je koju godinu kasnije i predsjednik tabora, obćeštovani kastavski načelnik i bivši zemaljski zastupnik gospodin Antun Rubeša.

Izmedju onih, koji su riečju i činom sazov i obdržavanje tabora zagovarali i promicali i koje već odavna uživa crna zemljica, spominjemo blagopokojne naše rodoljubke gg. dra. Frana Bachmana, Jakova Volčića,[440] Ivana Lučića, Vjekoslava Vlaha, itd. itd.

Kao što se naši narodni protivnici zubi i nokti protive svakomu našemu narodnomu napredku, tako se uzprotiviše tajno i javno i proti obdržavanju onoga tabora, Spletkarili su na sve moguće načine proti taboru i proti pojedinim odlučujućim osobam, ali sve spletke ostadoše bezuspješne. Kronika nam spominje i spletkare na Voloskom i Lovranu, koji su već tada narod varali i sliepili tim, da će tabor Kastavšćinu upropastiti, da će naprtiti narodu veću štibru a Kastavci da će svi redom u vojnike itd. itd. Od svega toga nije se ništa dogodilo. Stare su to ali uviek nove spletke naših narodnih protivnika.

Sign. Naša Sloga, XXVII, 23, Trst, 4. srpnja 1896, str. 2, rubrika »Različite viesti« (šesta)

38.

Članak iz Supilova »Riečkog Novog Lista« u kome pisac govori o pripremama za II. hrvatski tabor kod Kastva, a osvrće se i na prvi

SPOMEN-SVEČANOST NA 1. HRVATSKI TABOR U ISTRI

U broju »Riečkog Novog Lista« od 13. t. mj. bijaše uvršten raspored svečanosti, što se priredjuje u nedjelju dne 21. t. m. na brežuljku sv. Mihovila

ispod Kastva u proslavu 40 godišnjice obdržavanja I. hrvatskog tabora u Istri. Ne će škoditi, ako navedem još jednom pojedine točke toga programa:

U jutro u 10 sati sv. misa u crkvici sv. Mihovila, u 11 sati odkriće spomen-ploče na I. hrvatski tabor u Istri. Po podne u 3 sata obdržavanje drugog hrvatskog tabora u Istri, na kojem će govoriti o prvom hrvatskom taboru, obdržavanom 21. 5. 1871. na istom mjestu, o napredku istarskih Hrvata i Slovenaca na političkom, prosvjetnom i gospodarskom polju od godine 1871. do danas, te o sadanjem stanju Hrvata i Slovenaca u Istri. Povesti će se takodjer rieč o predstojećim izborima za carevinsko vieće.[441] Iza tabora obdržavati će se pučka svečanost uz glazbu i ples.

Kod te svečanosti biti će priskrbljeno ne samo za zabavu, nego takodjer i za okriepu, jer se je svečanostni odbor pobrinuo, da se prigodom obdržavanja te spomen slave bude na brežuljku sv. Mihovila točila dobra domaća kapljica i vrtilo na ražnju nad 100 tovnih janjaca.

Očekivati je dakle, da će na tu svečanost doći naš narod ne samo sa svih strana Istre, nego takodjer iz susjedne Kranjske i Hrvatskog Primorja.

Kod I. hrvatskog tabora obdržavanog kako gori spomenuto 21. 5. 1871. prisustvovalo je po kazivanju očevidaca do 10.000 naroda. Sada je ovaj kraj ko što i cijela Istra mnogo napučeniji, nego bijaše prije 40 godina, naš je narod u Istri sada mnogo sviestniji nego bijaše prije 40 godina, pak je za to opravdana nada, da će dojduću nedjelju doći k sv. Mihovilu daleko više od 10.000 naroda.

Kad se u novinama počelo pisati o ovoj svečanosti, stao se čifutski »Piccolo« u Trstu rugati našemu narodu, spočitavajuć mu, da sav rad hrvatskog i slovenskog naroda u Istri u ovim posljednjim 40 godinama sastojaše u neprekidnim, isprazním prosvjedima i da nije u ničem napredovao. Prije 40 godina da je na I. taboru prosvjedovao, a i sada da će na II. taboru samo prosvjedovati. Dakle da se sada nakon 40 godina nalazi na istom stepenu, na kojem se je nalazio prije 40 godina.

Čifutski »Piccolo« i njegov člankopisac S. se kruto varaju.

Hrvatski i slovenski narod u Istri, i ako nije u 40 godina postignuo svih ideala, podpunu ravnopravnost sa talijanskom narodnošću u Istri, koja mu je u državnom temeljnom zakoniku zajamčena, ipak je orijaškim krokom prokrčio bliže tomu cilju. Prije 40 godina nije naš narod u Istri bio sviestan svoje narodnosti, nije imao u svemu možda 4 ili 5 pučkih škola, a da se ne govori niti o srednjim školama. Bio je gospodarstveno sputan u težkim lancima gospodarske ovisnosti od talijanske signorije u Istri, koja ga je kao vampir isisavala živeć samo od krvavih žuljeva istarskoga kmeta. O hrvatskom ili slovenskom jeziku u uredima bilo državnim, bilo autonomnim nije bilo niti spomena. Sve su istarske obćine izim možda Kastva i Veprinca bile u rukama istarskih Talijana, odnosno hrvatskih renegata.[442] U saboru ne bijaše niti jedan Hrvat ili Slovenac.[443] U carskom Beču nisu niti sanjali, da u Istri postoji hrvatski ili slovenski narod. A sada imademo hvala ustrajnom radu naših prvoboritelja, požrtvovnosti i žilavosti našeg naroda nad 100 hrvatskih odnosno slovenskih škola u Istri, od kojih smo svaku izvojštili utocima i

pritužbama na upravnom sudištu, premda bi ih sve bili morali Talijani po zakonu dati na prvi zahtjev. Nismo doduše izvojštili još svih škola, jer nama ih Talijani još uviek krate, ali su se ipak u zadnje vrieme morali obvezati, da će nama u 5 godina te manjkajuće škole otvoriti.[444]

Naš se je narod u Istri osviestio, pa znade, da pripada slavnomu, ako i mukotrpnomu hrvatskomu narodu.

Gospodarstveno se je pridigo, pak vidimo širom Istre razne posujilnice, gospodarska društva, narodne trgovine i ine inštitucije,[445] koje su malo po malo istrgnule naš narod u Istri iz pandža talijanskih vampira. Kod sudova i drugih c. kr. oblasti izvojštili smo našemu jeziku doličnu poštu, a i na političkomu polju smo u ovo zadnje vrieme od 40 godina po nešto napredovali, jer je naš narod boreć se neprestano za svoje pravo, prisilio Talijane na kompromisni zakon od 17. 5. 1908., u kojem je našemu narodu zajamčeno sudjelovanje u upravi pokrajine.[446]

Kakav je napredak hrvatskog i slovenskog naroda u Istri na političkom polju, to su Talijani najbolje oćutili uvedenjem obćeg izbornog prava za izbore u carevinsko vieće. Kod prvih izbora, koji su se po tom novom redu obavili, stjerali su istarski Hrvati i Slovenci istarske Talijane u takav tjesnac, da bi bili u istom bez pomoći takozvane internacijonalne socijalne demokracije ugušili se. Valjda im je još u pameti 14. maja 1907.[447] Pa dok mi ovu godinu polazimo u izbornu borbu za zastupnike u carevinsko vieće u napried sviestni pobjede u svim trim našim izbornim kotarima, dotle se istarskim Talijanima tresu gaće od straha za svaki njihov izborni kotar u Istri. Gdje je dakle nazadak, kod nas ili kod istarskih Talijana? A tek na kulturnom polju! Postigli smo, da nam je vlada morala ustanoviti u Pazinu gimnaziju, koja vrlo dobro uspjeva.[448] Ustanovili smo isključivo svojim sredstvima nižu realnu gimnaziju u Voloskom-Opatiji.[449] Broj naših analfabeta spao je na minimum, dočim je

kod Talijana broj analfabeta još percentualno povisio se. U kratko, i ako nismo u ovih 40 godina postigli sve, što smo željeli, ipak možemo mirnom dušom kazati, da smo daleko više napredovali nego istarski Talijani.

Dakle gospodine S. i ti tršćanski čifutski »Piccolo« jezik za zube!

A Vi istarski Hrvati i Slovenci pohrlite svi 21. 5. 1911. na II. tabor, koji će se obdržavati na brežuljku sv. Mihovila ispod Kastva ne samo da prosvjedujete proti tomu, što nepravdom Talijani hoće još uviek da zapoviedaju u Istri, nego i zato, da čujete iz ustiju vaših narodnih zastupnika, što se je do sada u Istri za narod radilo i što će se unapried raditi. Do vidova dakle u nedjelju kod Sv. Mihovila!

Sign. Riečki Novi List, V, 117, Rijeka, 18. svibnja 1911, str. 1.

39.

Pripreme za proslavu prvog hrvatskog tabora u Istri i na Kvarnerskim otocima odjeknule su 1911. godine i u Zagrebu

PRVI HRVATSKI »TABOR« U ISTRI. Na domaku nam 21. svibnja. Taj dan mora, da podsjeti svakog poštenog Hrvata na dan 21. svibnja 1871. – dan, koji je crna historija našega istarskog naroda zabilježila neizbrisivim slovima u anale svoje kobne ere prošlosti. Do pred ovaj dan snivo je naš narod u Istri duboki san potištenog pravednika. Snivo je san kobnih sanja iznemogao pod teškim jarmom nepravda latinske kulture. Na 21. svibnja bit će 40 godina, što o tom bijednom narodu brižna mu majka Uška gora na podnožju svome u Kastvu-gradu porodi čedo – »prvi hrv. Tabor«, koje ga iznemoglim, ali svjesnim hrvatskim glasom probudi i navjesti mu sunce slobode i skorog spasa. Četrdeset je dakle godina, što je Istran-Hrvat prvi puta pokušao da pridigne glavu ispod nemilih pandža kletog mletačkog lava. Ovog je sretnog dana pokazao nemilom zatorniku svome »kulturnom« Talijanu, da je on odgojen hrvatskim mlijekom, da je vjerno, prvo i hrvatsko dijete hrvatske majke. Pokazao je i zaorio jednoglasno, da njegovim žilama kola hrvatska krv – krv slobode i pravde, a ne robstva, tmine i neznanja. Pokazao je da znade, da mu onkraj Učke i Velebita žive istokrvna braća, – pokazao je, da se tamo negdje vije barjak braće mu Hrvata i Slavena – pokazao je, da ga tamo nešto vuče – jer sve mu tamo što on svojim zove.

Cijela hrvatska Istra sprema se, da taj veliki dan sprovede u što svečanijoj slavi, da podsjeti mladi naraštaj, da i oni budu što im oci biše. No, da slavi tog, po sve Hrvate velikog dana, ne ostane samo u Istri, već da dopre i u Hrvatsku, to će dne 21. o. mj. »Klub hrv. i slov. akad. Istrana u Zagrebu« održati svečanu akademiju u prostorijama glazbenog zavoda u Zagrebu i to od 11 sati u jutro.

Kod te svečane akademije krasnoslovit će naša vrla umjetnica Marija Ružička Strozzi prolog sastavljen od našeg omiljenog književnika i pjesnika

Katalinića-Jeretova. Izmedju ostalih biranih točaka umjetnog programa spomenuti nam, da će predavati naš narodni zastupnik i odvjetnik dr. Gjuro Červar o važnosti tog velikog dana, te tako upoznati braću Hrvate naše priestolnice sa važnim momentom naše istarske prošlosti.

O samoj akademiji i njezinom uspjehu ćemo drugom zgodom.

Sign. Riečki Novi List, V, 111, Rijeka 11. svibnja 1911, str. 1.

40.

Dio poziva u Supilovu »Riečkom Novom Listu« na proslavu prvog hrvatskog tabora u Istri i na Kvarnerskim otocima (1911. godine)

NA TABOR! Danas u 3 s. po podne bit će u Sv. Miholju pod Kastvom oglašeni narodni tabor, kao pomen na 40-godišnjicu prvog narodnog tabora u Istri, koji se je tamo držao, u dičnoj Kastavštini predvodnici i buditeljici hrvatskog naroda u Istri. Na ovome taboru govorit će mnogi istarski rodoljubi, medju prvima njihov prvak nar. zast. prof. Vjekoslav Spinčić, pa nar. zast. dr. Poščić, načelnik Jelušić[150] i drugi. Bit će jedna narodna slava probudjene hrvatske sviesti.

Upozorujemo riečke Hrvate, da i oni pohrle na ovu svečanost, jer to su nam najbliži susjedi, s kojim nas tolike sveze i tradicije vežu i prama čijem radu narodnom toliko simpatije gojimo. Daleko nije, sveze za doći su mnogobrojne: može se željeznicom u 12,56 u Matulje, ili parobrodima do Opatije a odonud tramvajem, a može se liepom šetnjom i pješice od Kantride. I za povratak ima raznih kombinacija. Ne treba ni isticati, da će braći Istranima ovaj posjet biti vanredno mio, a našoj stvari će biti od koristi.

Sign. Riečki Novi List, V, 120, Rijeka, 21. svibnja 1911, str. 2.

41.

HRV. SOKOL KANTRIDA-ZAMET. Sva ona braća, koja posjeduju sokolsku odoru, pozivaju se ovime, da se danas u 2 sata po podne sakupe u Sokolani, gdje će se pričekati bratsko pjev. i tamb. družtvo »Sloga«, te zajedno krenuti pod barjakom na proslavu II. hrv. tabora u Istri, na brežuljak sv. Mihovila. – Zdravo! – Vodja.

Sign. I s t o, 119, 20. svibnja, str. 21.

42.

HRVATSKO PJEVAČKO DRUŠTVO »LOVOR« u Opatiji pozivlje članove pjevače, da u nedjelju dne 21. t. mj. za stalno dodju u 1 i pol sata poslie podne u »Narodni Dom« u Voloskom, od kuda ići će se korporativno k Sv. Mihovilu na II. veliki pučki Tabor. – Odbor.

Sign. I s t o.

43.

RUKAVČANI! SVI NA TABOR! Pišu nam iz Rukavca: U našoj se crkvi nalazi zastava, koju bijaše za I. tabor g. 1871. nabavio blagopokojni rodoljub kapelan Josip Janc, te pod kojom su naši djedovi i oci stupali na brežuljak sv. Mihovila. Skupite se i sada pod našu milu trobojnicu, pak pohrlite u nedjelju i na II. tabor – na to narodno slavlje. – x.

Sign. I s t o.

44.

ČITAONIČARIMA U SRDOČIMA. Javljamo članovima i prijateljima hrvatske pučke čitaonice u Srdočima, da ćemo u nedjelju dne 21. t. mj. korporativno pod hrvatskom trobojnicom u 2 sata poslie podne krenuti iz prostorija hrvatske čitaonice na proslavu četrdesetgodišnjice tabora na brežuljak Sv. Mihovila u Rubešima. Umoljava se sve članove, da se nefaljeno odazovu našem pozivu. – Odbor hrv. pučke čitaonice u Srdočima.

Sign. I s t o.

45.

KLUB XIII. VOLOSKO. Poznato je, da će se dne 21. tek. mj. proslaviti na brežuljku sv. Mihovila izpod Kastva četrdesetgodišnjica I. hrv. tabora u Istri i da će se toj proslavi sudjelovati sva narodna družtva iz bližnje okolice, pa se stoga pozivlju svi članovi da korporativno prisustvuju toj za nas velikoj svečanosti. Sastanak u 1 1/2 sati po p. u »Narodnom Domu«. Odlazak sa ostalimi družtvi u 2 sata. – Odbor.

Sign. I s t o.

46.

PODRUŽNICA NARODNE RADNIČKE ORGANIZACIJE U VOLOSKOM-OPATIJI pozivlje cielo narodno radničtvo da u što većem broju sudjeluje kod narodne svečanosti u Sv. Mihovilu, te da protestira proti nepravednom postupku Talijana u Istri. – Odbor.

Sign. *I s t o.*

47.

»SLOGA« U ZAMETU. Pozivljem ovime svu gg. članove i prijatelje, da se u čim većem broju odazovu u nedjelju na drugi hrv. tabor u Istri, obdržavajući se kod Sv. Mihovila. Odlazak u 2 sata po podne iz družtvenih prostorija. – Predsjednik.

Sign. *I s t o.*

48.

Članak iz Supilova »Riečkog Novog Lista«, u kojem se opširno govori o I. i II. taboru kod Kastva

DRUGI HRVATSKI TABOR POD KASTVOM-GRADOM

Juče smo imali liepi dan i riedka, velika spomen-svečanost na I. hrvatski tabor u Istri, koja je bila prošle nedjelje odgodjena,[451] mogla se je juče nesmetano obaviti. U našoj Kastavštini pravile su se velike pripreme, da ta proslava izpadne što dostojnije – i ona je zaista bila veličajna, jer je u njoj s oduševljenjem sudjelovao ogroman broj istarskih Hrvata, tako da se ta proslava pretvorila u sjajnu manifestaciju hrvatske sviesti u Istri.

Predjimo na opis proslave: U jutro u 10 sati služila se je u crkvi Sv. Mihovila sv. misa, a u 11 sati bilo je odkriće kamene ploče, postavljene na brežuljku Sv. Mihovila, na spomen I. hrv. tabora.[452] Tom činu, kao i sv. misi, prisustvovalo je mnogo ljudi iz Kastavštine, a ta je bila juče okićena hrvatskim trobojkama. Ali, sve je željno očekivalo, da dodju u 3 sata poslie podne – doba, kad se je imao obdržavati II. hrvatski tabor, da se čuje na njem govore istarskih prvaka o prvom hrvatskom taboru obdržavanom 21. svibnja 1871. na istom mjestu, o napredku istarskih Hrvata i Slovenaca na političkom, prosvjetnom i gospodarskom polju od godine 1871. do danas, te o sadanjem stanju Hrvata i Slovenaca u Istri.

Na ulazu na brežuljak Sv. Mihovila bio je podignut liepi slavoluk od zelenila, zastava i grbova, a na samom brežuljku, počeo se je narod kupiti već oko 2 sata po podne. Čim se je više približavalo doba za otvorenje skupštine, to je sve više pridolazilo naroda, tako da se je oko 3.30 po p. našlo na okupu oko 10.000 Hrvata, iz Kastavštine, Voloskoga, Rieke-Sušaka i drugih obližnjih mjesta. Rukavčani su došli pod barjakom, koji se je vijao na I. taboru g. 1871. Došla su i sokolska društva iz Kastva, Zameta i Voloskog, kastavska »Čitaonica«, »Narodnjak« iz Jušići, »Javor« iz Mihotići, »Halubjan« iz Sv. Mateja, »Čitaonica« iz Srdoči, »Udruga Sv. Mihovila«, »Slogaši« iz Rieke, lovranska omladina pod hrv. zastavom itd. Velimo: bilo je to more Hrvata, svi okićeni prsiju sa hrv. vrpcom i spomen-kolajnom na ovaj II. hrv. tabor pod Kastav-gradom, a vedrih lica, na kojim se odrazivao narodni ponos i sviest.

Oko 3.30 po podne uspeše se istarski prvaci na tribinu, a gosp. dr. Ivan P o š č i ć[453] kao predsjednik odbora za proslavu četrdesetgodišnjice prvog hrv. tabora otvori skupštinu. Sjeća se onog dogadjaja iz starorimske povijesti, kad se je plebs, da dokrajči zulum patricija, izselio na Mons Sacer i prisilio vlastodržce, da mu dade prava, koja ga idu – pa nalazi u tom izseljenju sličnosti u I. hrv. taboru. Eto tako smo se i mi sastali, da pokažemo, kako u nas ima volje i snage, da izvojštimo podpunu jednakopravnost Hrvata i Slovenaca sa Talijanima u Istri. Podieljuje rieč Kazimiru Jelušiću.

Gosp. K a z i m i r J e l u š i ć:[454] Kada sam pred 40 godina na ovom brežuljku prisustvovao glasovitom kastavskom taboru, nisam ni u snu pomislio, da će me zadaća zapasti da vam prigodom 40-godišnjice o njem spominjem.

Dopustiti ćete mi, prije nego predjem na sam tabor, da se osvrnem nekoliko na doba pred istim.

Kako svjedoče stare knjige i pisma, služio se naš narod u Istri u starije doba svog materinskog hrvatskog jezika posvuda, ta poznat je razvod istrijanski,[455] štatut grada Kastva od god. 1400., veprinački od god. 1507., vrbnički itd.,[456] sve hrvatski glagoljicom pisani zakoni. Svjedoče o tome stari zapisnici kastavske općine sve do konca 18. stoljeća, u koliko ih nije propadajuća gospoštija god. 1845. izgorjeti dala;[457] svjedoče stara mošćenička, barbanska i druga pisma, u koliko sačuvana do današnjeg doba.

Početkom 19. stoljeća nadošlo je talijanskih činovnika i u obćinu kastavsku, koji su malo po malo uveli talijanštinu u urede i školu, a nastojali su uvesti i u crkve, čega ali nisu postigli, jer se je narod novotariji u crkvi živo opirao. Zavladala je talijanština i kod našeg naroda u Istri u uredima i školama – u ono malo što ih je onda bilo – tako, da su istarski zastupnici god. 1848. prigodom podieljenja ustava zahtievali od vlade, da bude ciela Istra osim Podgradskog sudbenog kotara proglašena talijanskom i da se priznade za urede, škole i crkvu samo talijanski jezik. Proti tomu uz druge podigla se ciela Kastavština i dne 3. januara 1848. podnesla ministarstvu protest podpisan od 689 kuće-gospodara kastavskih, zahtievajuć da bude jezik suda, škole i crkve u cieloj Liburniji proglašen jedino hrvatski. God. 1849. zahtievalo je zastupstvo kastavsko od vlade, da se obćinski zakon za Istru izdade u hrvatskom jeziku, koga žalibože ni danas nakon prošlih 60 godina nemamo.[458]

Za doba apsolutizma sve do god. 1860. uvelo se u škole i u urede uz talijanski jezik takodjer njemački tako,[459] da obstoji još danas u obć. uredu u Kastvu njemačkih pisarnih zapisnika sjednica obć. zastupstva, a moguće koji stariji ovdje sjećat će se drevnog osla, koga su morali ponašati iz škole učenici, koji su medju sobom najmanju hrvatsku rieč progovorili i to sve dotle, dok nisu drugog svog kolegu u tom tobožnjem griehu ulovili.[460]

God. 1860. došao je u Kastav za nadučitelja pok. svećenik Franjo Ravnik, koji je uveo kod podučavanja takodjer materinski jezik hrvatski. Isti je u velike uznastojao, da marljivi kastavski učenici podju u hrv. gimnazij na Rieku, da time i naš narod u Istri dobije svoje inteligencije.[461] U istu svrhu šiljao je blagopokojni naš biskup Dobrila na svoj trošak mladež iz srednje Istre u kastavsku pučku školu,[462] koju su polazili i iz susjednih obćina i sami nekoji Talijani.

Iza Ravnika došao je svećenik Franjo Blažić, a za njim god. 1864. blagopokojni Ernest Jelušić za ravnatelja škole, pod kojim je kastavska pučka škola, ta jedina tako rekuć u ono doba redovita hrvatska pučka škola u Istri osobito napredovala. Drugud po Istri žrtvovali se naši narodni svećenici i podučavali sirotu Istrana u njegovom materinskom jeziku, te uzgojili po kojega za srednje i više škole. Tako je i pok. Jenijo Kumičić[463] prošao ispite kastavske škole[464] za moći polaziti gimnazij na Rieci. Naši više ili manje učeniji ljudi, uzgojeni tudjom školom, razgovarali su medju sobom većinom talijanskim jezikom; mladež pjevala je nesmetano talijanske garibaldinske pjesme i sramila se naših starih narodnih pjesama. Hvatalo se to i seljaka, pa je i on pozdravljao sa »Bonjorno« i »Bonašera« misleć tako je bolje – gospodski. Ako je koji pozdravio protivnika sa »dobro jutro« ili »dobar večer«, odvratio mu »poji ga, ako ti je dobar«.

A kako je bilo kod izbora poslanika u sabor? Kazati ću vam samo jedan primjer: God. 1862. izabrao je naš politički kotar j e d n o g l a s n o nekoga Alfonza pl. Klinkowströma iz Tirola, začastnog gradjanina veprinačkog, poslanikom za istarski zemaljski sabor. Pripoviedaju o tomu naši stariji bivši izbornici, nisu znali pravo niti imena mu izreći.

Medju našom braćom Hrvatima i Slovencima poznalo se našu Istru pod imenom »tužna Istra«. I bila je u narodnom pogledu u istinu i tužna i nevoljna.

God. 1866. ustanovila se u Kastvu prva hrvatska čitaonica u Istri. Ova čitaonica majka je I. hrv. taboru koga danas jubilej slavimo. Naši čitaoničari polazili su tabor u susjednoj Kranjskoj, bili dne 9. maja 1869. na Kalcu polag Zagorja, dne 17. maja 1869. u Vižmarju kod Ljubljane; polazili goričke tabore pod pok. dr. Lavričem[465] i tamo oduševili se, te u dogovoru riedkih naših rodoljuba, raztrošenih širom Istre, zasnovali I. hrv. tabor u Kastvu. Prije toga tabora obdržavali su braća Slovenci u Istri svoj I. tabor u Kubedu dne 7. augusta 1870.[466]

Talijanština vladala je u svim uredima po cieloj Istri, a i u obćini kastavskoj sve do našeg tabora. U sjednici obćinskog zastupstva u Kastvu dne 30. decembra 1868. bilo je jednoglasno odlučeno, da se uvede uredovni jezik

hrvatski i počelo se nešto pisati g. 1869. hrvatski, ali sve ne, jer činovnici talijanske ili njemačke škole nisu znali pravilno hrvatski pisati.

Kao predteču »Naše Sloge« izdao je blagopokojni Franjo Ravnik narodni koledar »Istran« za god. 1869. i 1870. Pisali su za nj članke pok. biskup Dobrila, nekoji župnici i većinom mladi kastavski djaci.[467]

Dne 1. junija 1870. izašao je u Trstu prvi broj »Naše Sloge«, pučki hrvatski list za Istrane. Veliki naš biskup Dobrila uz braću Bastiane, halubaljske blizance, i uz ostale riedke istarske rodoljube, zavrtili narodno kolo u Istri i počeli ozbiljno naš narod buditi.[468]

Antun Rubeša

Slava Vama naši prvi trudbenici!

Govornik je zatim prešao na opisivanje tabora pred 40 godina, te se je u tu svrhu poslužio spisom sastavljenim po pok. učitelju Vinku Rubeši.[469] (Ovaj spis tiskan je u izvještaju kastavskih škola.) pa je zaključio: Učestnika ondašnjeg tabora više je mrtvih nego živih. Od središnjeg odbora živi još jedini g. Jakov Velikona, umir. nadučitelj kod sv. Lucije od Soči na Goričkem. Od pouzdanika tabora živi jošte starina Barčić na Rieci, msgr. Rogač u Trnovi, bivši onda kapelan u Jelšanah, Rade Ivan, jedini živući utem. član »Čitaonice« u Kastvu, sada na Rieci. Mrtvi su odbornici tabora; Rubeša, Marotti, Steidle, Ernest Jelušić, Kraljić i Sever; govornik dr. Marijan Derenčin i Viktor Dolenc;

pouzdanici i prijatelji tabora biskupi Dobrila, Strosmayer, braća Vitezići i Sterk; barun Bartul Zmajić-Svetoivanski, braća Baštiani, Bachman Frane, rav. Slamnik, Miroslav Vilhar, prof. Župan; častni svećenici dekan Vlah, Spinčić Anton, Volčić, Karalević, Ravnik, Blažić, Janc, Dubrović Vinko, Župan Frane Premuda, Juraj Orlić, Sajovec i mnogi drugi; mrtav je kapetan Fegić i Ivo Lučić-Karlotov iz Kastva; mrtvi su mnogi stariji naši, komu otac, komu majka, komu brat, komu sestra, komu rodjak, komu prijatelj; mrtvo ih je mnogo koji su izmedju 8 do 10 tisuća slušatelja znamenitom taboru pred 40 godina prisustvovali, pak kao prigodom jubileja današnjeg poštovani zbore, pozivan, da tim našim milim pokojnikom zaželimo od Boga plaću a u našim srcima očuvamo spomen i slavu, živućim pak da zaželimo od Boga zdravlje. (Sveobće odobravanje.)

Dr. Ivan P o š č i ć: Naš istarski narod imao je teških borba, ali sve te borbe, uzprkos svakojakih kušnja, očeličile su njegov značaj, ojačale njegovu sviest i danas više nema sile, koja bi tom našem narodu mogla izčupati iz srca duboko usadjenu sviest i ljubav prema svojoj narodnosti i svom jeziku. Ta sviest veće je više puta snažno izbila, a najjače godine 1907., prigodom izbora zastupnika za carevinsko vieće, kad je hrv. i slov. narod u Istri jednoglasno izabrao svoje zastupnike, a Talijane prvi put zatjerao u uzki klanac i veliki strah.[470] Tko bi se bio nadao pred 40 godina pa i 10 godina takom uspjehu našeg naroda na izbornom polju? Kako rekoh, dugotrajna i uztrajna borba, ojačala je i okriepila naš narod i nije trebala doći no prva prilika, da pokaže svoju moć, svoju silu. Vidjevši to naši neprijatelji, Talijani, pobojali su se za svoju prevlast, pa su došli na misao, da se stvori nekakav novi red, ali koji bi s druge strane njima i u buduće osigurao hegemoniju. Došlo je do pregovora i bio je stvoren novi zemaljski red i novi izborni red. Hrv. slov. zastupnici pristali su na to samo za to, da dadu narodu prilike, da malo odpočine, pa da onda pojačanim silama nastupi na daljnju borbu. I već nakon kratkog vremena borba se morala i opet bez oduška nastaviti, jer Talijani niesu htjeli poštivati novi izborni red, a pogotovo ne novi zemaljski red, negbo su ih krnjili na štetu hrv.-slov. naroda. Namjera im nije bila čista i iskrena, te su nas, bacivši pod noge obraz i poštenje, htjeli izigrati. No to im nije uspjelo.

Govornik potanko crta, kako je najveća postignuta stečevina, za uspješni odpor protiv Talijana, jedan paragraf u novom zemaljskom redu za Istru, prema kojem hrv. prisjednici na zem. odboru imadu pravo prepriečiti svaki zaključak glede nepredvidljivih troškova, obč. proračuna i zak. osnova i kako su Talijani pokušali taj paragraf mimoići na svoju korist, te kako je uslied toga došlo do žestokih borba izmedju talijanskih i hrv.-slov. zastupnika i do užasnih represalija sa strane Talijana. Iznievši sve markantnije faze ove borbe i represalija, govornik je dopro do zadnjega sporazuma, koji je bio utanačen dne 6 i 7. travnja u Beču u pitanju škola, a koji se sporazum može takodjer ubrojiti medju velike uspjehe hrv.-slov. naroda u Istri. Do tog sporazuma nije, naravno, došlo dobrom voljom Talijana, već je c. k. vlada uvidjela, da su nepravde na hrv. narodu tako užasne, da se dalje ne mogu podnositi. Jedan ministar, koji je prisustvovao konferenciji, pošto je čuo od naših zastupnika, kakove su školske prilike u Istri, uzviknuo je prema talijanskimi zastupnicima:

„Tako, gospodo, ne može ići dalje! Te prilike su gore nego u Maloj Aziji!“ I kad je vlada zaprietila Talijanima, da će u Istri otvoriti hrv. škole na svoju ruku, a na račun Talijana, tek tada su ovi pristali na sporazum.[471]

Završivši svoj izcrpljivi izvještaj o radu i uspjesima hrv.-slov. zastupnika, odnosno hrv. i slov. naroda u Istri, a taj je narod pomno pratio i uz odobravanje saslušao, govornik je preporučio narodu, da prigodom nastajnih izbora složno i jednodušno glasuje za predloženika političkog družtva, prof. Spinčića.[472] (Burno odobravanje Poščiću i pljesak Spinčiću.)

Govori prof. dr. Vjekoslav S p i n č i ć. Počinje s poviešću hrv. preporoda u Istri. Od godine 1870.-77. zastupali su hrv. narod u Istri samo dva zastupnika u saboru.[473] Broj je naših zastupnika sve više rastao tako, da ih godine 1888. imade 8, dok sada zastupa Istru u saboru 18 zastupnika. Pripovieda o žalostnom stanju istarskih obćina u početku preporoda. Te su obćine, kadkada čisto hrvatske, zastupali u saboru razni burgeri, pa kad si upitao čovjeka, kako mu se zastupnik zove, ne bi znao izgovoriti njegovo ime. 1870. bira naš narod ovoga kotara svog zastupnika,[474] a od god. 1883. i svoje gradske zastupnike.[475] Od god. 1873. imadosmo jednog zastupnika u car. vieću,[476] a od 1890. tri naša na tri talijanska.[477] U Beč dodjoše prvi naši zastupnici, praćeni posmiehom neprijatelja. Kad su htjeli u svom jeziku da govore, smijali su im se. No zato oni ne mare. Sviestni su, da se bore za stvar pravednu i da će pravda jednom nadvladati. Pa kad su neprijatelji uvidjeli, da je hrv. narod u Istri veličina, s kojom treba računati, počeše da ozbiljno onama računa.

A kakovih li je naš narod imao borba, da dodje u posjed svojih obćina, koje su nam Talijani bili oteli? Te borbe bile su težke, a često puta upravo divske, pa za to smo i imali uspjeha. Borba obćine Buzeta, kad su sviestni hrv. izbornici 7 dana taborisali pred gradom, – imade riedkih primjera. Ne treba spomenuti, da se je neprijatelj služio svim barbarskim sredstvima, a bilo tu i ubojstva i umorstva, a da se krivcima nije ništa dogodilo, a uz to se je vlada sjedinila s našim protivnikom, kad je trebalo kakvu našu stvar zapriečiti.[478] Koliko smo napredovali, kad prije kod obćina i ureda niesu imali pojma o hrvatskom jeziku. Pa kad bi došao u ured, tko bi te razumio? Sluga.[479] A tek kad bi se tko usudio, da donese kako akt, napisan u hrvatskom jeziku, bio je globljen i sa 100 K. Danas imamo kod obćina i oblasti hrv. i slovenski jezik pa samo još u Rovinju danas treba porota tumača. Jednom su nam se neprijatelji rugali – sad nas se boje. Nekad smo se stidili svog materinskog jezika – sad se njime dičimo i ponosimo. Dakle u ovih 40 godina napredak je upravo golem.

Za vrieme I. tabora rekao je pok. Ernest Jelušić, da su škole u tal. rukama, a mi da nemamo još svoje škole. Pa ni onda, kad smo zahtievali, da se za 40.000 duša osnuje jedna škola, – niesu htjeli čuti. A pogledajmo, braćo, koliko je pomogla ovdje naša težka, ali složna borba: danas imamo 147 škola, a ako tima pribrojimo još družbine škole,[480] imademo sada u Istri 180 škola s 300 učitelja. Onda se o kakvoj srednjoj školi nije smjelo ni sanjati. Danas imademo u Pazinu nižu i višu gimnaziju, a u Voloskom nižu realnu,[481] u Kastvu učiteljsku, delavsku školu[482] itd. Reasumiramo li sve to, vidjet ćemo, da

je u političkom i kulturnom polju postignut napredak i stanje, koje nas, obzirom na ono pred 40 godina, može zadovoljiti. Na gospodarstvenom polju učinilo se je sve moguće, a osobito se je nastojalo oko podignuća seljačkog naroda. Tu su osnovane mnoge posujilnice, obćine su sasvim udovoljile potrebi svojih obćinara. Podao sam eto u kratkim crtama nacrt samo o našem napredku. To je tek kostur, koji, kad bi htio mesom popuniti, trebao bi sate i dane. Svaki će od vas reći, da mi još nemamo onoga svega, što nas po pravu i zakonu ide. To je istina. Doseći ćemo to – samo treba da budemo složni. Narod treba da podupire svoje zastupnike, a oni će sav svoj trud i silu uložiti, da narod postigne ono, za čim već toliko čezne.

Sloga, braćo, ta nam je vrlo mnogo pridonjela, pa treba da svi Hrvati i Slovenci upru rame o rame i složno da porade za narodnu stvar. Ali ne smijemo biti ogradjeni zidom – ne smijemo zaboraviti na maticu Hrvatsku! Svi, koji su pomogli Istri, crpili su svoju nauku, obrazovanje i plemenitost u Hrvatskoj, u Zagrebu, Karlovcu, Rieci i t. d. Svi mi treba da pružimo ruku banovini, da s njome radimo, jer nam samo tada može biti zajamčen naš jezik, pravo, uspjeh i naš obstanak.[483] (Burno odobravanje.)

Dr. Ivan Poščić predlaže narodu na prihvat ove r e s o l u c i j e, koje je pročitao g. I. Orlić:

I. Poziva se c. i kr. vlada, da preuzme shodno, da se i za pokrajinske sabore uvede sveobće i jednako izborno pravo glasa.

II. Narod, sakupljen dne 25. svibnja 1911. na brežuljku sv. Mihovila kod Kastva zahtieva, da se uvede hrvatska porota za obtuženike hrvatske narodnosti i jezika, te da se provede podpuna ravnopravnost jezika, napose kod sudova i kod inih c. i kr. oblasti.

III. Narod sakupljen dne 25. V. 1911. na brežuljku Sv. Mihovila kod Kastva, zahtieva, da se poprime sve nuždno, a da se ujedine u jednu političku upravnu skupinu svi Hrvati i Slovenci, nalazeći se u monarhiji Habsburga.

IV. Hrv. narod sakupljen dne 25. V. 1911. na brežuljku Sv. Mihovila kod Kastva, poziva c. i kr. vladu, da mogućim pospješenjem provede reciprocitet zagrebačkog hrvatskog sveučilišta.

Sve su resolucije s oduševljenjem jednoglasno prihvaćene. Na to uzima rieč g. dr. A n t o n č i ć[484] i osvrće se na treću točku resolucija, te u kratkom svom govoru iztiče koristnu bratsku slogu Hrvata i Slovenaca u Istri protiv neprijatelja, a ta da će sloga i složni rad postaviti na oznojeno i mukotrpno čelo istarskome narodu lovor-vienac pobjede. Pozdravlja sakupljeni narod u ime krčkih Hrvata.

Iza dr. Antončića uzima rieč g. Pavao Š a r i ć iz Saint-Louisa (Am. Sjed. Države) te iz onamošnje hrv. kolonije donosi iskren pozdrav braći u domovini. Veli, kako onamošnje Hrvate veseli napredak istarskih Hrvata i Slovenaca, jer da oni prate svaki pokret u svojoj staroj domovini.

Don A. B u j a n govorio je o nesnosnom stanju riečkih Hrvata, te je pozvao Kastavce, da podupru borbu riečkih Hrvata provadjanjem načela »Svoj k svome!«.

Dr. P o š č i ć je još na koncu vatrenim riečima obodrio narod na ustrajnost u borbi.

Svi govornici bili su oduševljeno pozdravljeni, te se njihovim govorima burno pljeskalo u znak odobravanja.

Na tabor a preko kastavskog načelnika g. Kazimira Jelušića, stigoše nadalje ovi brzojavni pozdravi, koje je, kao i one, koje stigoše još prošle nedjelje, pročitao dr. Poščić, dok je narod burnim pljeskom dao oduška svom veselju nad tim pozdravima.

Klana. Živjela uspomena divnog slavlja 40-godišnjice I. hrv. tabora u Istri. Pozdrav prisutnima. – Upravno vieće.

Cres. Duhom smo s vama. Današnja manifestacija neka utisne u srce neprijatelja strah i trepet, nama ljubav i viernost. Budimo složni pa ćemo neprijatelja uništiti. Napried k slobodi. Propast robstvu. – Creski Hrvati. – Maračić.

Klana. Sviestni u borbi za bolju budućnost, sakupljeni članovi čitaonice kliču: Napried do podpune pobjede. – Čitaonica.

Matko Mandić

Sa skupštine poslani su brzojavni pozdravi Jakovu Velikonji, dru. Matku Laginji i prof. Matku Mandiću.

Kad je svršila ova veličanstvena skupština, na kojoj se sastala tolika braća iz bliza i daleka, da čuju i vesele činjenice iz prošlosti i da se pogovore o

svojoj sadanjoj i budućoj sreći, te da se žarkom i iskrenom riječi svojih prvaka okriepe za daljnju borbu, narod se je, zadovoljan i veseo nad liepim i koristnim izpadkom tabora, razišao po brežuljku i sjeo k stolovima, dok se je mladež, uz svirku volosko-opatijske glazbe, dala u krilo božice Terpsihore.

Sign. Riečki Novi List, V, 124, Rijeka, 26. svibnja 1911, str. 1. i 2.

49.

Dio pozdrava upućenih učesnicima proslave I. tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka, koji su objavljeni u Supilovu »Riečkom Novom Listu«

POZDRAVI ISTARSKIM HRVATIMA

Načelniku Jelušiću u Kastvu stigli su za II. tabor dne 21. svibnja o. g. sliedeći brzojavi:

Sv. Lucija na Goričkom. Vdeželencem drugog hrv. tabora, vrlim Kastavcem trikratni živio, srečn pozdrav. – Jakov Velikonja umirovljeni nadučitelj, odbornik prvog hrv. tabora u Kastvu (jedini živući odbornik). – Sv. Lucija ob Soči.

Pula. Sinoć u predvečerje današnje slave narodna skupština u Puli dostojno spomenula četrdesetu godišnjicu prvog hrvatskog tabora u Istri; u Alturi, istodobno s Vami proslavlja znameniti dan i prihvaća sve resolucije. Primite svi od obijuh skupština i od mene topli pozdrav: Bog i Hrvati! – Dr. Laginja.

Boršt. Sviestno slovensko občinstvo sudbenog kotara Kopar sakupljeno na taborištu u Dolini na proslavu uspomene I. hrvatskog tabora u Kastvu, pozdravlja najsrdačnije braću kličuć oduševljeno: Složno naprej do konačne pobjede! – Prof. Mandić.

Medulin. Četrdeset godina rodoljubnog rada utvrdilo uvjete narodnog obstanka. Hrvatska Istra slavi svoj preporod usuprot zulumu i spletkama dušmana, te nemara vlade. Napred zastavonoše Kastavci! – Doktor Zuccon.

Keršan. Narod sakupljen u Čepiću kod jezera i u Vozilićima pod Plominom pozdravlja sakupljene kod Sv. Mihovila, pridružujuć se zaključkom. – Narodni zastupnici župnik Zidarić i Dr. Dinko Trinajstić.

Zagreb. Istro, sinovi Tvoji iz prijestolnice Hrvata kliču: Slava Taboru vijestniku sretnije budućnosti rodjene majke. – Istarski akademičari.

Zagreb. Istro, prijestolnica svih Hrvata pridružuje se slavi Tvojoj i kliče Ti naprijed! Hrvatska je s Tobom!

Varaždin. Ponosan što sam prisustvovao kao djak pred četrdeset godina prvom narodnom Taboru i doživio preporod Istre, radosno pozdravljam današnjeg dana sakupljene mile zemljake, koji beru zrele plodove nesebičnog rada svojih rodoljubnih prvaka i sinova. Živio Spinčić, Laginja i Mandić! – Profesor Milčetić.

Zagreb. Složan rad istarske braće, koji je urodio tolikim uspjesima na narodnom, političkom, gospodarskom i prosvjetnom polju i unapredio hrvatstvo Istre, neka vas i dalje vodi do podpune pobjede u ujedinjenoj i slobodnoj Hrvatskoj! – Za Starčevićevu stranku prava: Mile dr. Starčević, predsjednik.

Mrkopalj. Četrdesetgodišnjicom preporoda Istre neka nam se preporodi cijelokupna hrvatska domovina. – Hrvatska Čitaonica.

Mrkopalj. Bog blagoslovio prošli i budući rad na korist cijelokupnoj nam hrvatskoj domovini. – Marinić župnik.

Sign. Riečki Novi List, V, 122, Rijeka, 24. svibnja 1911, str. 1.

50.

K hrvatskom taboru pod Kastav-gradom. Kastavski načelnik primio je još sliedeći, brzojav:

– *Marija Bistrica.* Sabrani u župnom uredu svetišta Marija bistričkoga, šaljemo vašem drugom taboru hrvatski pozdrav uz želju što skorijeg sjedinjenja. – Penić, župnik; Mitrečić, Persun, kapelani; Bezuk, ravnatelj; Lefuta, nadzornik; Šega, inžinir.

Sign. Isto, 125, 27. svibnja, str. 2.

51.

Opis drugoga tabora (proslava 50-godišnjice prvoga skupa) u zagrebačkom »Viencu«.

DRUGI HRVATSKI TABOR POD KASTVOM

Dne 25. svibnja o. g. bila je velika spomen svečanost na I. hrvatski tabor u Istri. Za tu su se proslavu pravile velike pripreme i uslied marnog rada priredjivalačkog odbora ova je svečanost i sjajno uspjela, te je na nju došla sva sila istarskih Hrvata.

Sama je svečanost tekla ovako:

U jutro u 10 sati služila se je u crkvici Sv. Mihovila misa, a u 11 sati bilo je odkriće kamene ploče, postavljene na brežuljku Sv. Mihovila, na spomen I. hrv. tabora. U 3 sata poslie podne se imao obdržavati II. hrvatski tabor, da se čuju na njem govori istarskih prvaka o prvom hrvatskom taboru, obdržavanom 21. svibnja 1871. na istom mjestu, o napredku istarskih Hrvata i Slovenaca na političkom prosvjetnom i gospodarskom polju od g. 1871. do danas, te o sadanjem stanju Hrvata i Slovenaca u Istri.

Na ulazu na brežuljak Sv. Mihovila bio je podignut liep slavoluk od zelenila, zastava i grbova, a na samom brežuljku počeo se je narod kupiti već oko 2 sata po podne. Čim se je više približavalo doba za otvorenje skupštine, to je sve više pridolazilo naroda, tako da se je oko 3 sata po podne našlo na okupu oko 10.000 Hrvata iz Kastavšćine, Voloskoga, Rijeke-Sušaka i drugih obližnjih mjesta. Rukavčani su došli pod barjakom, koji se je vijao na I. taboru god. 1871. Došla su i sokolska družtva iz Kastva, Zameta i Voloskog; kastavska »Čitaonica«, »Narodnjak« iz Jušići, »Javor« iz Mihotići, »Halubljan« iz Sv. Mateja, »Čitaonica« iz Srdoči, »Udruga Sv. Mihovila«, »Slogaši« iz Rijeke, lovranska omladina pod hrvatskom zastavom.

U pol četiri otvori skupštinu predsjednik odbora za obdržavanje drugoga hrvatskoga tabora u Istri g. dr. Ivan P o š č i ć, prikazavši u kratkom govoru znamenovanje ove proslave.

Na to je g. Kazimir Jelušić u poduljem govoru ocrtao doba prije prvoga hrvatskog tabora u Istri, svrhu istoga i djelovanje hrvatskih i slovenačkih prvaka u Istri za probudjivanje narodne svjesti.

Iza njega govorili su predsjednik odbora Ivan P o š č i ć i prof. Vjekoslav S p i n č i ć. Na koncu na prijedlog predsjednika priredjivalačkog odbora za drugi hrvatski tabor u Istri primljene su ove resolucije:

I. Poziva se c. kr. vlada, da preuzme shodno, da se i za pokrajinske sabore uvede sveobće i jednako izborno pravo glasa.

II. Narod, sakupljen dne 25. svibnja 1911. na brežuljku sv. Mihovila kod Kastva zahtieva, da se uvede hrvatska porota za obtuženike hrvatske narodnosti i jezika, te da se provede podpuna ravnopravnost jezika, napose kod sudova i kod inih c. kr. oblasti.

III. Narod sakupljen dne 25. svibnja 1911. na brežuljku Sv. Mihovila kod Kastva, zahtieva da se poprime sve nuždno, a da se ujedine u jednu političku upravnu skupinu svi Hrvati i Slovenci, nalazeći se u monarhiji Habsburga.

IV. Hrvatski narod sakupljen dne 25. svibnja 1911. na brežuljku sv. Mihovila kod Kastva poziva c. kr. vladu, da mogućim pospješenjem provede reciprocitet zagrebačkog sveučilišta.

Znamenovanje ove proslave leži u tome, što se je moglo pokazati da su preporodni trudbenici, koji su se pred pedeset godina dali na posao u Istri i pred četrdeset godina obdržavali prvi hrvatski tabor u Istri zaista uspjeli i da je hrvatski i slovenački narod zaista i uznapredovao u svim granama kulture, te da je postigao uspjehe na političkom i gospodarskom polju. Onamo brojeći četrdeset godina natrag do danas vidimo. Od g. 1871. do god. 1877. zastupali

su hrvatski narod u istarskom saboru samo dva zastupnika. Broj je zastupnika sve to više rastao. God. 1888. bilo ih je 9, a danas ih imade 18. Od godine 1873. bilo je na carevinskom vieću samo j e d a n zastupnik, a od godine 1891. imadu Hrvati t r i zastupnika na carevinskom vieću.

Za vrijeme I. tabora bile su škole u talijanskim rukama, a Hrvati nisu još imali svoje škole. Pa ni onda, kad su zahtievali, da se za 40.000 duša osnuje jedna škola, nijesu kod vlade ništa o tome htjeli čuti. A pogledajmo, koliko je pomogla ovdje težka, ali složna borba: danas ima 147 škola, a ako tima pribrojimo još družbine škole, imademo sada u Istri 180 škola s 300 učitelja. Prije se o kakvoj srednjoj školi nije smjelo niti sanjati. Danas imamo u Pazinu n i ž u i v i š u g i m n a z i j u, a u Voloskom n i ž u r e a l n u, a u Kastvu u č i t e l j s k u, d e l a v s k u školu itd. Reasumiramo li sve to, vidjet ćemo, da je u političkom i kulturnom polju postignut napredak i stanje, koje nas, obzirom na ono pred 40 godina, može zadovoljiti. Na gospodarstvenom polju učinilo se je sve moguće, a osobito se je nastojalo oko podignuća seljačkoga naroda. Tu su osnovane mnoge »posujilnice«, obćine su sasvim udovoljile potrebi svojih obćinara. Već iz ovoga se vidi, da su se nade, kojima je hrvatski narod izabirao svoje zastupnike za istarski sabor i za carevinsko vijeće, ispunile. Ustrajnim radom istarskih Hrvata i Slovenaca možemo se podičiti a mi u Banovini gledom na našu Slavoniju u vlastitoj se zemlji boreći protiv tudjinske najezde, morali bi da se ugledamo u Istru.

Sign. Vienac, II, 6, Zagreb 1911, str. 175-176.

52.

Jedan istarski spomen-dan. 21. svibnja 1871., pred 60 godina, na kastavsk. brežuljku, sastala se prva u Istri narodna skupština, zvana »tabor«, na koju je i najmanje seoce istarsko poslalo svoga zastupnika, da nešto kaže o svojem okružju i da na povratku izvijesti, što se na taboru govorilo i odlučilo. Ovaj narodni sastanak u Istri na današnji dan bio je uopće prvi korak rodoljuba istarskih, te su ljudi vrativši se s tabora u svoja sela pripovijedali, da je Istra hrvatska i slovenska, da je istarski puk na prvom taboru digao glas na obranu svojih narodnih i ljudskih prava.

Sign. Istra, III, 6, Zagreb, 20. lipnja 1931, str. 8.

BILJEŠKE

BILJEŠKE

[1] Louis Le Fur, *Races. Nationalités. États*, Pariz, 1922; René Johannet, *Le principe des nationalités*, Pariz, 1923; Vladimir Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd, 1939; Clifford Geertz, *Old Societies and New States*, New York, 1963; Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, New York, 1962; *L'idee de Nation*, Pariz, 1969; Anthony D. Smith, *Theoris of Nationalism*, New York, 1972, i *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford 1979; Jean Michel Leclerq, *La nation et son ideologie*, Pariz, 1979; Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Massachusett, 1972; Frederico Chabod, *L'idea di nazione*, Bari, 1974; Charles Tilly i dr., *The Formation of National States in Western Europe*, New Jersey, 1975; Max Weber, *Privreda i društvo*, sv. 1 i 2, Beograd, 1976; Hugh Seton-Watson, *Nation and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics*, Colorado, 1977, i *Nacije i država. Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Zagreb, 1980; Zvonko Lerotić, *Nacija. Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije*, Zagreb, 1977; Roger Martelli, *La nation*, Pariz, 1979; Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London, 1983, i *Nacija: Zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, 1990; Charles Jelavich, *South Slav Nationalismus – Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, 1990, i *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1919.*, Zagreb, 1992.

[2] Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, Zagreb, 1969, i *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985; *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća. Borders of Croatia on maps from 12th to 20th century. Grenzen Kroatiens auf Landkarten vom 12. bis 20. Jahrhundert*, Zagreb, 1992; Ljubo Boban, *Hrvatske granice 1918-1991*, Zagreb, 1991. i dalja izdanja.

[3] Usp., npr., za razdoblje na koje se odnosi sadržaj ove knjige: Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb, 1968.

[4] Fran Zwiter, Jaroslav Šidak, Vaso Bogdanov, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana, 1962, str. 145 i dalje; *Formirovanje nacionalnih nezavisnih gosudrstv na Balkanah. Konec XVIII – 70-e godi XIX, v.* Moskva, 1986.

[5] Ovdje ne mislim na primorje Hrvatske, već na geografsko područje koje se proteže od Rijeke do Lisarice s otocima Krkom, Rabom i Pagom. (Ratimir Kalmeta, *Što su Kvarnerski kraj i Hrvatsko primorje?* Kritika 19, Zagreb, 1971, str. 696-705).

[6] Starija historiografija zvala ga je »Bachov apsolutizam«. Usp. Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, Zagreb, 1985, i (s Agnezom Szabo) *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.

[7] Jaroslav Šidak, *Značenje rakovičke bune u austrijskoj politici g. 1871.*,

Historijski pregledi VII, 1, Zagreb, 1961. Usp. i *Osvoboditeljnie dviženija narodov Avstrijskoj Imperii. Period utverždenija kapitalizma,* Moskva, 1981, str. 126-135 i 369.

[8] Opći uvid u ovo razdoblje i događaje usp.: Alan J. P. T a y l o r, *The Struggle of mastery in Europe 1848-1918,* Oxford, 1963, str. 171 i dalje; Robert A. K a n n, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918,* Berkeley, Los Angeles, London, 1974, str. 384 i dalje; Luigi S a l v a t o r e l l i, *Geschichte Italiens,* Berlin, 1942, i *Sommario della storia dell'Italia dei tempi preistorici ai nostri giorni,* 7. izd., 1955, str. 530-546; Denis M a c k S m i t h, *Storia d'Italia dal 1861 al 1958,* 5. izd., Bari, 1961, str. 48-143; Giorgio C a n d e l o r o, *Storia dell'Italia moderna,* t. V, *La costruzione dello Stato unitario 1860-1871,* 9. izd., Milano, 1978.

[9] Brojna je literatura o nagodbi između Beča i Budimpešte. Opći uvid n. dj. K a n n a i S a l v a t o r e l l i j a, te, npr., I. Ž o l g e r, *Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn,* Leipzig, 1911; *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschilichte und Wirkungen,* Beč-München, 1967; *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867,* Bratislava, 1971.

[10] J. Š i d a k, *Značenje,* n. dj., str. 30.

[11] Dušan K e r m a v n e r, *Opombe.* U: Ivan P r i j a t e l j, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848-1895* III, Ljubljana, 1958, str. 436. – »Dne 15. novembra 1867 pa je izšel v državnem zboru sprejeti zakon o zborovanjih, ki je šele dal možnosti za kolikor toliko normalno politično življenje, kakor se spodobi v parlamentarni državi. Po njem je bilo treba 'ljudska zborovanja ali sploh splošno dostopna zborovanja brez omejitve na povabljene goste' pismeno javljati političnim oblastem vsaj tri dni vnaprej z navedbo namena, kraja in časa zborovanja (§ 2). Za 'zborovanja na prostem' je bilo posebej potrebno predhodno dovoljenje oblasti. Če je oblast dovoljenje odrekla, je morala pismeno navesti vzroke za to (§ 3.). Svobodo zborovanj sta omejavala v zakonu dva člena. Prvi je prepovedoval 'zborovanja, katerih namen nasprotuje kazenskim zakonom ali katerih prireditev ogroža javno varnost ali javno blaginjo' (§ 6.). Drugi pa je prepovedoval vsa zborovanja pod milim nebom v času zasedanja državnega ali deželnih zborov v kraju zasedanja in pet milj (danes 38 kilometrov) naokrog (§ 7). Več članov pa je odrejalo razpust zborovanja, če bi prišlo do protizakonitih izjav ali dejanj, ki na intervencijo predsednika zborovanja ali zastopnika politične oblasti ne bi prenehla (§ 11 in drugi). Vasilij M e l i k, *Slovenski tabori,* Kronika, XVI, 2, Ljubljana, 1868. str. 66.

[12] J. P u r š, *Tabory v českých zemích,* Československý časopis historicky, sv. 2-4, Prag, 1958.

[13] I s t o: *Osvoboditeljnie,* n. dj., str. 132 i 369.

[14] J. Š i d a k, *Značenje rakovičke bune,* n. dj., str. 30-31.

[15] »O razvoju češkog pitanja od pada Bachova apsolutizma do neposrednih posljedica neuspjele nagodbe s Česima 1871« usp. Š i d a k o v u raspravu *Značenje rakovičke bune,* n. dj., str. 26-43. – usp. i J. P u r š, n. dj.; Ivan P r i j a t e l j, *Slovenska,* n. dj. str. 35-53 i primjedbe Dušana K e r m a v n e r a na str. 442-470, te F. Z w i t e r i dr., *Nacionalni problemi,* n. dj., str. 130 i dalje.

[16] Usp., npr., knjige: I. P r i j a t e l j, n. dj.: Ferdo G e s t r i n – Vasilij M e l i k, *Povijest Slovenaca 1813-1914,* Zagreb, 1952, str. 147-166, i *Volitve na Slovenskem 1861-1918,* Ljubljana, 1965; Josip M a l, *Zgodovina slovenskega naroda najnovejše dobe,* Celje, 1928, str. 963 i dalje; Sergej V i l f a n, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije,* Ljubljana, 1961, str. 430-463; Andrej G a b r š č e k, *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske crtice* 1, Ljubljana, 1932; Jože V o š n j a k, *Spomini II,* Ljubljana, 1906; Janez K r a m a r, *Prvi tabor v Istri,* Koper, 1970, te posebne članke: Vasilij M e l i k, *O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861-1918,* Zgodovinski časopis XXIV, 1-2, Ljubljana, 1970, str. 39-51, *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871,* XXIII, 1-2, 1969, str. 65-74, *Slovensko narodno gibanje za časa taborov,* I, izd., str. 75-88, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867,* XIX-XX, 1965-1966, str. 309-317, *Slovenska politika ob začetku dualizma,* XXII, 1-2, 1968, 25-59, *O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku sedamdesetih let devetnajstega stoletja,* Jugoslovenski istorijski časopis 1, Beograd, 1964, str. 37-53, *Slovenski tabori,* n. dj., str. 65-76, *Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870-1875,* Zgodovinski časopis, XXV, 3-4, Ljubljana, 1971, str. 213-241, *Slovenska politika v drugi polovini sedemdesetih let 19. stoletja,* Zgodovinski časopis, XXVIII, 3-4, Ljubljana, 1974, str. 269-277, *Slovenski tabori 1868-1971,* Savinjski zbornik IV/1978, str. 10-15, i *Tabori na Koroškem.* U: *Koroško in koroški Slovenci,* Maribor, 1971, str. 159-167; Branko M a r u š i č, *Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola,* Zgodovinski časopis, XXIII, Ljubljana, 1969, 1-2, str. 1-30 i 3-4, str. 215-256, *Primorski tabori (1868-1871),* Goriški letnik 1, Nova Gorica, 1974, str. 51-67, *Zgodovinopisje o političnem življenju primorskih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja,* Isto 9/1982, str. 37-52, *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske,* Kopar, 1985, posebno poglavlje: *Taborsko gibanje na Primorskem,* str. 79-93; Franc Š e b j a n č i č, *Prekmurski i porabski Slovenci v šesdesetih in sedamdesetih letih XIX stoletja,* I. izd., 1-2, str. 53-63; Fran Z w i t e r, *Slovenski politični prevod XIX stoletja v okviru evropske nacionalne problematike,* Zgodovinski časopis, XVIII, 1965, str. 75-153; Tone Z o r n, *O nekaterih vprašanjih slovenske problematike na Koroškem v prvi polovici 70. let 19. stoletja,* Zgodovinski časopis, XXV, 3-4, Ljubljana, 1971, str. 423-250; F. V a t o v e c, *Vihar iz časničkih stolpcev »Soče«. Ob 100-letnici prvega slovenskega liberalnega časnika na Goriškem,* Jadranski koledar 1971, Trst, str. 171-193; Jasna F i s h e r, *Delavska izobraževalna društva in začetki delavskega gibanja v Ljubljani,* Zgodovinski časopis, XXVII, 1-2, Ljubljana, 1973, str. 21-36; Franc R o z m a n, *Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874,* Isto, str. 37-54; Karel Š i š k o v i ć, *Beneška Slovenija 1866-1918,* Zgodovinski časopis, XXXIII, 2, Ljubljana, 1979, str. 267-280; Avguštin M a l l e, *Tabori na Koroškem,* Zgodovinski časopis, XLI, 4, Ljubljana, 1987, str. 599-622.

[17] *Beneška Slovenija.* Ur. D. F l e i g e l – V. N a n u t, Gorica 1950, str. 49-50; Albert R e j e c, *Sto let Beneške Slovenije v združeni Italiji,* Jadranski koledar 1966, Trst, str. 72-84; Srečko V i l h a r, *Nekaj misli o plebiscitu v Beneški Sloveniji pred sto leti,* isto, str. 87-95.

[18] V. bilj. 11.

[19] Je li taborski pokret u Sloveniji započeo pod utjecajem Čeha ili je bio samosvojan, usp. V. M e l i k, *Slovenski tabori,* n. dj., str. 65-68 i *Doba taborov na slovenskem.* U: Ernest K l a v ž a r, *Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868,* Nova Gorica, str. 44-45.

[20] V. M e l i k, *Slovenski tabori,* n. dj.; I. P r i j a t e l j, str. 99-100; J. V o š n j a k, str. 24-28. God. 1988. proslavljena je 120-godišnjica ljutomerskog tabora:

»LJUTOMER (D.O.) – U sklopu središnje proslave 120-godišnjice prvog slovenskog tabora koja je obilježena nizom manifestacija, u nedjelju je u Ljutomeru održan narodni zbor na kojem je govorio Janez S t a n o v n i k, predsjednik Predsjedništva SR Slovenije.

Zbor je održan u spomen-parku prvog slovenskog tabora na istom mjestu gdje i prije 120 godina, a prigodnim riječima otvorio ga je Miro S t e r ž a j, predsjednik Skupštine općine Ljutomer pozdravivši više tisuća okupljenih radnih ljudi i građana iz Prekmurja i cijele Slovenije, te visoke predstavnike organa i organizacija SR Slovenije, svih slovenskih općina, zbratimljenog Titovog Užica i prijateljskog Čakovca, JNA i članove KUD-a »Ivan Cankar« iz Beča.

Janez Stanovnik podsjetio je da je prvi slovenski tabor u kolovozu 1868. godine bio prvi slovenski politički skup, međaš narodne samobitnosti i samostalnosti na kojem su kao i kasnijih 17 zborovanja Slovenci uzeli svoju sudbinu u svoje ruke.

– Ta taborovanja – naglasio je Stanovnik – bila su ustavni i demokratski plebiscit okrenut vlastitom narodu, ali i državi i vladarima svijeta. Već na prvom taborovanju

zahtjevano je pravo na slovenski jezik, ujedinjenje Slovenije i uspostavljanje demokratske narodne vlasti. Podsjetivši na riječi Edvarda Kardelja na sličnoj svečanosti prije 20 godina, da je do taborovanja Slovenaca doveo demokratski nemir, Stanovnik je rekao da takav demokratski nemir i sada struji Slovenijom i da ga konstruktivno treba usmjeriti za ostvarivanje nacionalnih ciljeva i programa.

Podsjećajući na zaključke prvog slovenskog tabora prije 120 godina da službeni školski jezik u Sloveniji treba biti slovenski, a da svi državni službenici u roku od šest mjeseci trebaju naučiti govoriti i pisati slovenski, što je pozdravljeno pljeskom, Stanovnik je rekao da je u SR Sloveniji Ustavom zajamčena upotreba slovenskog jezika koji nije samo način sporazumijevanja, već prije svega naša samostojnost, samobitnost i suverenost, štit i obrana slovenstva. Ono što je u borbi za oslobađanje od Turaka u Srbiji bila puška, za naše nacionalno oslobađanje bio je jezik, rekao je Stanovnik.

– Sada se raspravlja o ustavnim promjenama i ulozi federacije, rekao je Janez Stanovnik. Njena je uloga da štiti jugoslavensku i slovensku suverenost, ona nije nešto nad narodima i republikama, ona je naša oružanom borbom izvojevana i voljom naroda stvorena zajednica naroda i narodnosti Jugoslavije. Htio bih naglasiti da hoćemo takvu Jugoslaviju za kakvu je prolivena krv slovenskog i jugoslavenskih naroda, hoćemo avnojsku Jugoslaviju onakvu kakvu je zamislio i gradio predsjednik Tito, rekao je na kraju predsjednik Predsjedništva SR Slovenije.« (D. O., *Jezik je samobitnost. Narodni zbor u Ljutomeru: Hoćemo avnojsku Jugoslaviju , onakvu kakvu je zamislio i gradio Tito, rekao je predsjednik Predsjedništva SR Slovenije Janez Stanovnik*. Vjesnik, XLVIII, 14731, Zagreb, 19. IX. 1988, str. 6, izd. zagrebačko. – Viktor V r b n j a k, *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru*, Maribor, 1968.

[21] Ljutomer, Žalec, Šempas, Biljana, Sevnica, Kalec, Vižmarje, Ormož, Tolmin, Sežana, Cerknica, Kapela, Bistrica, Kubed, Vipava, Žoprače i Buhlje.

[22] V. M e l i k, *Slovensko narodno gibanje*, n. dj., str. 77.

[23] I s t i, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 75.

[24] O slovenskom taborskom pokretu usp. n. dj. J. V o š n j a k, str. 22-35, 76-81, 156: J. M a l, str. 1009-1012; V. M e l i k, *Slovenski tabori. Doba taborov, i Slovensko narodno gibanje*; B. M a r u š i č, *Razvoj političnega življenja*, i J. K r a m a r, usp. i Janko P r u n k, *Slovenački nacionalni program. Nacionalni program u slovenačkoj političkoj misli od 1848. do 1945. godine*. Beograd, 1988, posebno poglavlje: *Pokret političkih zborova-tabora*, str. 8-10. Usp. lit. u bilj. 16.

[25] B. M a r u š i č, *Razvoj političnega življenja*, n. dj., str. 1010, i *Primorski tabori*, n. dj.; Usp. i pregled Štefana T r o j a r a, *Taborsko gibanje na Primorskem*, Goriška srečanja, II, 7, 1967. str. 25-29.

[26] E. K l a v ž a r, n. dj. u bilj. 10.

[27] *La Provincia dell'Istria*, II, Kopar, 16.11.1868, str. 293.

[28] J. K r a m a r, *Prvi tabor*, n. dj., str. 30 i 32.

[29] I s t i, str. 33.

[30] B. M a r u š i č, *Primorski tabori*, n. dj., str. 60.

[31] J. K r a m a r, *Prvi tabor*, n. dj., str. 26-28; usp. i J. M a l, n. dj., str. 1010; V. M e l i k, *Slovenski tabori*, str. 75.

[32] J. K r a m a r, *Prvi tabor*, n. dj., str. 36, 38 i 41; v. i bilj. 18.

[33] O Slovencima i slovenskom dijelu Istre usp. lit. u bilj. 16, napose radove B. M a r u š i č a, *Primorski čas*, n. dj., i *Primorski tabori*, n. dj., te knjige Janeza K r a m a r a, *Prvi tabor*, n. dj., *Marezige – trdnjava slovenstva v Istri 1861-1930*, Kopar, 1982, *Izola – mesto ribičev in delavcev*, Kopar, 1987, te *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, Kopar, 1991. Usp. i *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*, Beograd, 1952. O K r a m a r o v o j knjizi *Prvi tabor*, n. dj., usp., npr., Petar S t r č i ć, *Janez Kramar, Prvi tabor v Istri*, Kopar, 1970, Historijski zbornik 25-26, Zagreb, 1972-1973, str. 615-616.

[34] R. A. K a n n, *A History*, n. dj., str. 326 i dalje.

[35] Usp. lit. u bilj. 16 i 33.

[36] Općina Rožar u slovenskoj Istri, s naseljima u čuvenoj Rižanskoj dolini (Dekani, Črni kal, Podpeč, Zanigrad, Zazid, Hrastovlje, Kubed i Pridvor) bilo je čvrsto uporište slovenskoga nacionalnog pokreta (J. K r a m a r, *Prebujanje*, str. 40).

[37] J. K r a m a r, *Prvi tabor*, n. dj., str. 55.

[38] I s t i, str. 56.

[39] O tome zaslužnom slovenskom ali i hrvatskom preporoditelju bit će više riječi kasnije; o Ravniku usp. Vjekoslav S p i n č i ć, *Crtice iz hrvatske književne kulture*, Zagreb, 1926, str. 94-95; Roman S a v n i k, *Franjo Ravnik*, Bori, Kopar, jesen 1954, str. 89-99, *Ravnik Franjo*, Slovenski biografski leksikon 3, Ljubljana, 1960, str. 42-43, i *Ravnik Franjo*, Primorski slovenski biografski leksikon 12, Gorica, 1986, str. 144-145; Leopold J u r c a, *Franjo Ravnik*, Koledar Goriške Mohorjeve družbe, Gorica, 1974; J. K r a m a r, *Prvi*, n. dj., str. 47-54, i *Narodna prebuja*, n. dj., str. 183-184 i drugdje; P. S t r č i ć, *Inicijative*, n. dj., i *Franjo Ravnik o pripravah za izdajanje tržaškega časopisa »Naša sloga«*, Primorski dnevnik, XXV, 55, Trst, 7.3.1969, str. 3; Mirjana S t r č i ć, *Istarska beseda i pobuna*, Pula, sv. 1, 1984, sv. 2, 1985, na v. mj., i *Temelji književne epohe. Svećenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka*, Pazin-Rijeka, 1994, na v. mj.; Milan G r e g o r i č, *Istrski čedermac Franjo Ravnik*, Primorska srečanja, XVIII, 156, Nova Gorica, 1994, str. 196-197; Nada M u r a t o, *Ravnikova dediščina v Kortah*, Kopar, 1995.

[40] J. K r a m a r, *Prvi tabor*, n. dj., str. 37.

[41] A. G a b r š č e k, *Goriški Slovenci*, n. dj., na v. mj.; B. M a r u š i č, *Doneski*, n. dj., i *Dr. Karel Lavrič*, n. dj.; Avgust P i r j e v e c, *Lavrič Karel*, Slovenski biografski leksikon 4, Ljubljana, 1932, str. 621-624. O Lavričevu sudjelovanju u taborskom pokretu na str. 622.

[42] I s t i, str. 57-59.

[43] I s t i, str. 60-62; usp. od istoga autora, *Narodna prebuja*, n. dj. str. 39-41. Istarski Slovenci proslavili su 1970. godine 100-obljetnicu svoga prvog tabora: T. F., *Kubedske svečanosti 20 septembra ove godine. Nakon 100 godina od prvog tabora*, Novi list, XXIV, Rijeka. 14.IX.1970, str. 3.

[44] Slovenci u Primorju s Istrom održali su šempaski, briški, tolminski, sežanski, pivški, kubedski i vipavski tabor. (B. M a r u š i č, *Primorski tabori*, n. dj., str. 56), a sudjelovali su presudno i na kastavskom taboru (usp. tekst i građu u ovoj knjizi).

[45] Preglede literature usp. Petar S t r č i ć, *Istra i Kvarnerski otoci u XIX. i na početku XX. stoljeća*, u: Historiografija od 1865-1975, za hrvatsku povijest do god. 1918, Historijski zbornik 31-32, Zagreb, 1978-79, str. 88-109, *La storiografia jugoslava sull'Istria e sulle isole del Quarnero nel XIX secolo e all'inizio del XX (1965-1970)*, Atti 9, Trst-Rovinj, 1991, str. 575-610, i *Hrvatska historiografija od 1945. do 1985. god. o Istri i Kvarnerskim otocima u XIX. i XX. stoljeću. (Prilog za nacrt)*, Pazinski memorijal, XVI, 22, Pazin, 1992, str. 37-54; Mirjana S t r č i ć, *Hrvatska književna historija nakon 1945. o istarskim piscima iz vremena hrvatskoga narodnog preporoda*, isto, str. 55-64; Mirjana G r o s s, *Historiografija od 1975. do 1985. za hrvatsku povijest do god. 1914. Hrvatska 1790-1914*, Historijski zbornik 40, Zagreb, 1987, str. 39-41.

[46] Takvi su tekstovi, npr., J. Š i d a k, M. G r o s s, I. K a r a m a n, D. Š e p i ć, n. dj., *Istra i Slovensko primorje*, n. dj.; *Istra prošlost sadašnjost*, Zagreb, 1969; Tone P e r u š k o i drugi, *Knjiga o Istri*, Zagreb, 1968; *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969; posebno treba upozoriti na *Hrvatski narodni preporod u Istri* 1, Pazin, 1967, Bože M i l a n o v i ć a, jer je u tom djelu iz posljednjeg zbornika preštampan tekst *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)*.

[47] Usp. lit. u bilj. 45. – Na ovo se razdoblje – osim spomenutog M i l a n o v i ć e v a rada – odnose i tekstovi Frana B a r b a l i ć a, *Prvi istarski sabori (1861-1877.)*,

Rad JAZU 300, Zagreb, 1954; Ante Marinovića, *Neobjavljeno pismo biskupa Dobrile Dru Baldu Bogišiću*, Riječka revija, I, 3, Rijeka, 1952; Matka Mandića, *Tri pisma biskupa Dobrile*, Veliki Ćiril-Metodski kalendar za 1907. I, Zagreb; Mirjane Gross, *Značaj prvih deset godišta »Naše Sloge« kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal 1970, str. 39-59; Petra Strčića, *Da li je Josip Juraj Strossmayer i Dinko Vitezić učestvovali u osnivanju prvog hrvatskog lista za Istru*, Istarski mozaik 1-2-3, Pula, 1968, *Inicijative i pripreme za pokretanje prvog hrvatskog lista za Istru u XIX stoljeću*, Jadranski zbornik VII, Rijeka-Pula, 1966-69, *Kalendar »Istran« za 1870. godinu* Jurina i Franina, Kalendar za 1970, Rijeka, 1969. *Mate Bastian – istarski preporoditelj, političar i pjesnik*. Istarski mozaik 6, Pula, 1967. *Nekoliko podataka o otoku Krku i »Našoj Slogi« 1870. godine*, Krčki zbornik 1, Krk 1970, *Oko pokretanja »Naše Sloge«*, Pazinski memorijal 1970; *Pismo Antuna Karabaića Dinku Viteziću uoči parlamentarnih izbora u Istri 1873. godine*, Istarski mozaik 3-4, Pula, 1966, *Pismo osnivačkog odbora čitaonice u Vrbniku Dinku Viteziću 1871. godine*, Riječka revija, XIII, 1-2, 1964. *Počeci organiziranog političkog pokreta Hrvata u Istri u XIX st.*, Jugoslovenski istorijski časopis 4, Beograd, 1969, *Pokretanje »Naše Sloge« – prvog lista za Hrvate u Istri i na Kvarnerskim otocima*, Novinarstvo, VII, 1-2, Beograd, 1971; *Stogodišnjica kalendara »Istran«*. Jurina i Franina. Kalendar za 1969, Rijeka, 1968. *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka (Rubeši u Kastavštini 1871)*, Rijeka 1970. *»Hrvatska čitaonica« u Vrbniku 1871-1929*, Krk 1971. (u suradnji s Mihovilom Bolonićem); *Povratak u Istru. Laginja i kraj »kuderovštine« u Kastavštini*, Dometi, IV, Rijeka 1971, str. 69-81, *Osvrt na okletvu. Zrinsko-frankopanska urota i mladi Vjekoslav Spinčić*, Isto 4-5, str. 103-108, *Stogodišnjica »Naše Sloge«*, Žminj--Rijeka 1970. (u suradnji s dr. J. Bratulićem); *Gospodarska problematika u prvoj Vitezićevoj »Poslanici«*, Pazinski memorijal 3, Pazin, 1972, str. 143-166, *Mijo Mirković i počeci hrvatskog političkog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima u XIX stoljeću*, Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd, 1972, str. 113-118. (i u: Susreti na dragom kamenu. Znanstveni skup o Miji Mirkoviću, Zbornik, Pula, 1972, str. 58-68), *Mijo Mirković i počeci hrvatskog narodnog preporoda u Istri i na Kvarnerskim otocima u XIX. stoljeću*, Historijski zbornik 25-26, Zagreb, 1973, str. 405-437; *Vjekoslav Spinčić o zrinsko--frankopanskoj uroti*, Isto, str. 327-341, *Primjedbe na tekst o Istri u drugoj polovini XIX st. u »Prosvetinoj« Istoriji Jugoslavije*, Časopis za suvremenu povijest, V, 3, Zagreb 1973, str. 195-210, *O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća*, Historijski zbornik 29-30, Zagreb, 1977, str. 347-364, *Počeci pravaštva u Istri i Kvarnerskim otocima*, Istra, XVI, 1-2, Pula, 1978, str. 123-132, *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, Pula, 1989, *O Matku Laginji kao političaru*, Prilozi o zavičaju 4, Pula, 1986, str. 93-121, *Hrvatska čitaonica u Vrbniku na o. Krku – prva (?) na Kvarnerskim otocima (1871)*, u: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. st. Povodom stote obljetnice Hrvatske čitaonice u Malom Lošinju, Mali Lošinj – Rijeka, 1990, str. 151-160, *Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija pedesetih i šezdesetih godina 19. st.*, Annales, I, 1, Kopar, str. 155-160, *Iredentizam dr. Francesca Vidulicha* (1819-1889), Radovi 24, Zagreb, 1991, str. 100-119, *Počeci iredentizma u Istri u XIX. stoljeću*, Nastava povijesti 3-4, Zagreb, 1991, str. 141-149, *Hrvatski narodni preporoditelj i ban dr. Matko Laginja*, Zbornik Društva za povjesnicu Klane 1, Klana, 1995, str. 9-39, V. Spinčić, *Crtice*, n. dj.; Matko Laginja, *Književna djela i rasprave*, Pula-Rijeka, 1983; Carlo Schiffer, *La Venezia Giulia nell'etá del Risorgimento*, Videm, 1966. i 1967; *Istarski preporoditelj Juraj Dobrila 1812-1882*, Pazin, 1985; M. Strčić, *Istarska beseda*, n. dj., *Temelji*, n. dj., *Doba »Naše sloge« u hrvatskoj preporodnoj književnosti u Istri (1870-1900)*, Histria historica, IV, 2, Pula, 1981, i *O prvim dnevničkim zapisima Matka Laginje (1868-1872)*, Zbornik Društva za povjesnicu Klane 2, Klana, 1996, str. 73-82. Usp. i lit. u sljedećim bilješkama.

48 Npr. Giovanni Quarantotti, *Storia della Dieta del Nessuno*. Atti e Memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria XLVIII (1936-1937), Parenzo, 1938; *Figure del Risorgimento in Istria*, Trieste, 1930; *Sviluppi storici dell'idea nazionale e unitaria a Trieste e in Istria*, Atti e memorie I, Venezia, 1949; *La seconda Dieta provinciale dell'Istria (25 sett. 1861-17 febb. 1867)*, Atti e memorie XIX, Trieste, 1971.

49 V. bilj. 16 i 24.

50 *Zgodovina*, n. dj., str. 1011.

51 *Politično življenje Slovencev (Od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta)*, Ljubljana, 1921, str. 40 (iako ga 1919. uopće nije spomenuo u članku *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. Postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko*, Bleiweisov zbornik, Ljubljana, 1909, str. 206).

52 *Slovenska*, n. dj., str. 118.

53 *Povijest Slovenaca*, n. dj., str. 165.

54 *Dr Karel Lavrič. Ob stopedesetletnici njegovega rojstva, ob stoletnici šemparskega tabora*, Jadranski koledar 1968, Trst, str. 116, *Šempaški tabor*. U: E. Klavžar, n. dj., str. 52, dok je neprecizan u *Razvoju političnega življenja*, n. dj., str. 249, a u *Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870-1875*, Zgodovinski časopis XXV, 3-4, Ljubljana, 1871, str. 219, kaže da je tabor održan u hrvatskom dijelu Istre. U radnji *Primorski tabori*, n. dj., str. 65, dokazuje hrvatsko-slovenski značaj kastavskog tabora i navodi ga u slijedu primorsko-istarskih slovenskih tabora.

55 Branko Marušič, *Taborsko gibanje*, u: Primorski čas, n. dj., str. 80.

56 *Doba taborov*, n. dj., str. 43. *Slovenska politika*, n. dj., str. 38, 53, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 74, *Slovensko narodno gibanje*, n. dj., str. 78, *Tabori, narodni*, Enciklopedija Jugoslavije 8, Zagreb, 1971, str. 280.

57 D. Kermavner, *Opombe*, n. dj., str. 492.

58 Josip Žontar, *Kastavština, Historija*, Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb, 1963, str. 221.

59 Darko Darovec, *Pregled zgodovine Istre*, Kopar, 1992, str. 66.

60 Objavio sam i pisane recenzije: *Povijest u XIX. i XX. st. u »Pregledu zgodovine Istre« Darka Darovca, Koper, 1992*, Zgodovinski časopis, XLVI, 4, Ljubljana, 1992, str. 562-565, i *Darko Darovec, Novija povijest u »Pregledu zgodovine Istre«*, Kopar 1992, Časopis za suvremenu povijest, XXIV, 2, Zagreb, 1992, str. 254-257.

61 *Rasegna di storia istriana*, Capodistria, 1993, str. 68.

62 *Pregled istarske povijesti*, Pula, 1996, str. 68.

63 Usp. o kadrovskim i drugim problemima u hrvatskoj historiografiji koja se bavi zapadnom Hrvatskom Petar Strčić, *Vlada li kaos? Poslijeratna hrvatska historiografija o Istri, Rijeci, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima*, Dometi, II, 7, Rijeka, 1969, str. 6-16, te ostale priloge više autora u istom časopisu, g. 1969-70; Petar Strčić, *Kongres hrvatske kulture i hrvatske historiografije*, Kamov, II, 12, Rijeka, 1971, str. 2, i *Zanemarena povijest – zanemareni povjesničari. Povodom informacije o sjednici Odbora za proslavu 50-godišnjice KPJ, SKOJ-a i SSJ*, Novi list, XXIII, 66, Rijeka, 20.III.1969, str. 8. Dovoljno je samo spomenuti da se niti jedan jedini historičar profesionalno i sustavno ne bavi izučavanjem prošlosti, na primjer, samo Rijeke. Razmišljanja o istarskoj historiografiji usp. i: Miroslav Bertoša, *Etos i etnos zavičaja*, Pula-Rijeka, 1985. Doduše, stanje se nešto popravilo, pa je god. 1988. objavljena i prva sinteza »Povijesti Rijeke«. No, i dalje se radi nesistematski i neplanski, ali usprkos tome – zahvaljujući uglavnom velikom trudu i naporima pojedinaca – od 1945. god. do danas izrasla je hrvatska historiografija Istre, koja, zbog objektivnih okolnosti, do tada nije postojala. Usp. i lit. u bilj. 45.

64 *»Prvi istarski tabor« u Zarečju*, Jurina i Franina, Kalendar za 1970, Rijeka, 1969, str. 59-60.

65 *Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri)*, Trst, 1892, str. 14-21.

66 Godišnji izvještaj pučkih škola spadajućih pod okružje mjesnog školskog vijeća u Kastvu za školsku godinu 1908-1909, Kastav, 1909, str. 13-20.

[67] *Karakter Istre,* Veliki ćiril-metodski koledar za 1907, Zagreb, 1906, str. 26.

[68] Riečki Novi List, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabor,* n. dj., str. 84-85.

[69] *Narodni preporod u Istri.* U: Dane Gruber, *Povijest Istre,* Zagreb, 1924, str. 262-263.

[70] J. Šidak i dr., n. dj., str. 113.

[71] *Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti.* Ur. Ivan Dorčić i Marijan Tomašić, Samobor, 1931, str. 67-69.

[72] *Matko Mandić, Osvrt na njegov život i rad,* Samobor, 1938, str. 11.

[73] *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine,* Zagreb, 1952, str. 22-24.

[74] *Hrvatski narodni preporod u Istri,* Narodno sveučilište, III, 2-4, Zagreb, 1957, str. 220.

[75] *Hrvatski narodni preporod,* n. dj., str. 310.

[76] Goriška srečanja, III, 11, 1968, str. 31.

[77] Zbornik: *Istra prošlost sadašnjost,* n. izd., str. 27-28.

[78] U zborniku *Hrvatski narodni preporod,* n. dj., str. 298-299.

[79] Prvi je objavljen u Riječkom listu, VI, 102 (1595), Rijeka, 30. IV. 1952, str. 3, drugi u Dometima, IV, 3, Rijeka, 1971, str. 78-80, a treći u Novom listu, XXV, 119, Rijeka, 21. V. 1971, str. 7.

[80] V. bilj. 65.

[81] Franjo Frlan, *Sto godina od prvog hrvatskog tabora u Istri.* Novi list, XX, 203, Rijeka, 28-29. VIII. 1971, str. 8.

[82] D(ušica) P(avešić), *Dr Savka Dapčević-Kučar na zboru u Rubešima. Svečanost u Kastvu počela jučer znanstvenim skupom povjesničara. U nedjelju 26. rujna u Kastavštini velika svečanost u povodu 30-obljetnice ustanka naroda Jugoslavije i 100-obljetnice prvog hrvatskog tabora u Istri,* Novi list, XXV, 224, Rijeka, 22. IX, 1971, str. 1.

[83] Dr. Savka Dapčević Kučar bila je tadašnji predsjednik CK SKH, te je uskoro dala ostavku zbog svoje uloge u »hrvatskom proljeću« odnosno u »maspoku« u Hrvatskoj.

[84] Usp. bilj. 77 i dalje.

[85] Josip Percan, *Obzorja istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz »Naše Sloge« 1870-1915,* knj. 1, Pula-Rijeka, 1986, str. 20.

[86] Darinko Munić, *Čitalnica u Kastvu - prva hrvatska preporodna organizacija u Istri i Kvarnerskim otocima. (U povodu 125. obljetnice osnivanja).* U: Ivan Matetić Ronjgov, zbornik 2, Rijeka, 1993, str. 230.

[87] V. bilj. 47.

[88] I. Jurković, *Pazinski memorijal o obljetnici ustanka,* Vjesnik, XXXII, 8836, Zagreb, 23. IX. 1971, izd. 1, str. 6, *Pazin: O povijesti istarskih Hrvata,* Isto, 8838, 25. IX, str. 4, i *Dvostruka proslava u Pazinu.* Isto, 8839, 26. IX, str. 4. N. B. *Prvi hrvatski tabor u Istri. U povodu 100. obljetnice,* Hrvatski tjednik, I, 26, Zagreb, 15. 10. 1971, str. 22; Dušica Pavešić, *Počela proslava u Kastvu. U povodu 30-obljetnice ustanka naroda Jugoslavije i 100-obljetnice prvog hrvatskog tabora u Istri,* Novi list, XXV, 225, Rijeka, 23. 9. 1971, str. 3. Znanstveni skupovi organizirani su u povodu 30-obljetnice NOR-a i socijalističke revolucije te 100-godišnjice prvog tabora Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. Naslov moga prvog priopćenja (pročitanog 22. rujna 1971. god. u Kastvu na skupu što ga je priredio opatijsko-riječki Odbor za proslavu 30-godišnjice Revolucije naroda Jugoslavije i 100-godišnjice prvog hrvatskog tabora u Istri) je *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka,* a drugoga (pročitanog 23. rujna na drugom Pazinskom memorijalu Katedre za noviju povijest istarskih Hrvata Čakavskog sabora, sada: Katedra Čakavskog sabora Pazin) bio je *Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima (1871).* U objavljenom programu ovog posljednjeg znanstvenog skupa potkrala se u sadržaju naslova mog referata krupna tiskarska greška: odštampano je: »Prvi istarski tabor u Kastavu iz 1871«; no, ovaj tabor nije održan u »Kastavu«, tj. u Kastvu, već u Rubešima kod Kastva, niti je bio prvi istarski tabor, jer je prvi održan u Kubedu, u slovenskom dijelu Istre (usp. lit. u prethodnim bilješkama).

[89] Studija koju sam objavio u Pazinskom memorijalu 2, Pazin 1972, str. 201-264 (i kao posebni otisak): *Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima,* bila je završena još u svibnju 1971. godine. No, stjecajem okolnosti prije nje – iako su završeni kasnije – štampani su opsežni članak *Uz stotu obljetnicu prvog hrvatskog tabora u Istri,* Novi list, XXV, Rijeka, 224, 22. IX, 225, 23. IX, 228, 27. IX, 229, 28. IX, 231, 30. IX, 234, 4. X. 1971, str. 8 (naslove nastavaka dala je redakcija lista) i knjiga građe *Prvi tabor,* n. dj.; u njoj sam – uz uvod i popratne bilješke – donio 38 izvornih tekstova koji se odnose na prvi i drugi tabor pod Kastvom. Na studiju i knjigu osvrnuli su se u recenzijama Branko Marušić, *Publikacije o prven taboru istrskih Hrvata,* Srečanja, VII, 37-38, Nova Gorica, 1972, str. 73-74, i *Prispevki za zgodovino Primorske,* Kopar, 1985, str. 80-81; Marijan Maticka, *Dokument nacionalnog buđenja. Petar Strčić: »Prvi tabor Hrvata Istre i kvarnerskih otoka«, Izdavački centar Matice hrvatske, Rijeka 1971,* Vjesnik, XXXII, 8885, Zagreb, 11. XI. 1971, str. 9, i *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. (Rubeši u Kastavštini 1871), Rijeka 1971, str. 105,* Jugoslovenski istorijski časopis 1-2, Beograd, 1972, str. 179; Darinko Munić, *Petar Strčić, Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. (Rubeši u Kastavštini, 1871), Rijeka, 1971,* Časopis za suvremenu povijest, IV, 1, Zagreb 1972, str. 210-211; Josipa Paver, *Treća knjiga Petra Strčića. (Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. Rubeši u Kastavštini 1871),* Glas Istre, XXVIII, 235, Pula, 5. X. 1971, str. 8, i Novi list, XXV, Rijeka, isto; Jaroslav Šidak, *O nekim radovima Petra Strčića iz novije povijesti Istre i Hrvatskog primorja,* Historijski zbornik 25-26, Zagreb, 1972-73, str. 546-548; Mario Mikolić, *Povijesnici Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara,* Istra, XIII, 3, Pula, 1975, str. 85-91 (o M. Bertoši i P. Strčiću).

[90] O ovoj značajnoj ostavštini usp. Ivan Beuc, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića,* Arhivski vjesnik 3, Zagreb, 1960, str. 233-278, i (s drugima) *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića.* Inventar. Zagreb, 1993; Petar Strčić, *Spinčićeva rukopisna ostavština u Arhivu Hrvatske,* Istra, XXII, 2-3, Pula, 1984, str. 105-111.

[91] B. Marušič, *Primorski čas,* n. dj., str. 80-91.

[92] Knjiga nosi naslov: *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka,* Pula, 1989; objavljena je u knjižnom nizu »Istra kroz stoljeća« Čakavskoga sabora (izdavač) i pet suizdavača iz Opatije, Pule i Rovinja, kolo 9, knj. 53, str. 1-222; urednik je bila prof. dr. Mirjana Gross, koja je napisala i uvodni članak: *Petar Strčić,* str. 7-13; Gross je – uz prof. dr. Marijana Maticka – bila i recenzent. Mr. Ružica Kolarević Kovačić dala je *Izbor iz bibliografije P. Strčića,* str. 15-30 (sadrži: 1. Knjige, 2. Izbor znanstvenih radova objavljenih u zbornicima i časopisima, 3. Izbor iz literature o djelu P. Strčića). Dalje, u knjizi je objavljena studija *Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima* (str. 31-132), *Građa* (str. 133-215) i *Nota* (riassunto), str. 217-220). Na knjigu se osvrnuli, pored ostalih M. Gross u samoj knjizi, te Nevio Šetić, *Petar Strčić: Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka, Pula, 1989,* Radovi 23, Zagreb, 1990, str. 294-297, i *Odlučni glasovi naroda. Knjige: Petar Strčić, »Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka«,* Vjesnik, L, 15323, Zagreb, 19. 5. 1990, str. 7; Darinko Munić, *Razmeđa povijesti. Petar Strčić: Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka, IX kolo edicije »Istra kroz stoljeća«,* Novi list, XLVI, 313, Rijeka, 14. 11. 1990. str. 12; Slavko Gaberc, *Pomen taborskega gibanja v Istri. Knjiga hrvaškega zgodovinarja Petra Strčića,* Primorski dnevnik 146, Trst, 24.6.1990, str. 11.

[93] *Dva kastavska tabora,* Kalendar Franina i Jurina za 1989, Pula, 1988, str. 138-139. O taborima 1871. i 1911. godine.

[94] *Prilog o prvom hrvatskom taboru Istre i Kvarnerskih otoka (Kastavština, 1871.)*, Ivan Matetić Ronjgov. Zbornik, sv. 2, Rijeka, 1993, str. 235-242.

[95] *Prilog nacrtu kronološkog pregleda povijesti hrvatske Istre (do 1941. godine)*, Annales, III, 3, Kopar, 1993, str. 3336, te u (koautorskom kronološkom) izdanju: Stjepan Antoljak i dr., *Pregled hrvatske povijesti*, drugo dopunjeno izd., Split, 1994, str. 145.

[96] *Istra. Povijest (1797-1941)*. Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb, 1988, str. 644.

[97] Simon Rutar, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, Ljubljana, 1897; Bernardo Benussi, *Manuale di geografia, storia e statistica della Regione Giulia*, Trst, 1924; B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 55-56, 255 i dalje; Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, n. dj. str. 242 i dalje; Bernard Stulli, *Oko pripadnosti kvarnerskih otoka 1848/49. i 1861. godine*, Vjesnik historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci 25, Rijeka, 1982, i *Istarsko okružje 1825-1860, Prvi dio, Upravni sustav - demografske prilike – gospodarska struktura*, Pazin-Rijeka, 1984; Petar Strčić, *Istra i Kvarnerski otoci u postnapoleonsko doba*, Istra XXV, 5-6, Pula, 1987, str. 174-187, *Administrativno uređenje Istre i Kvarnerskih otoka od 1813-1847*, Arhivski vjesnik, XXX, 31, Zagreb, 1988, str. 39-43, i *Istra i Kvarnerski otoci od 1815. do 1818. Historiografski pregled*, Jugoslovenski istorijski časopis, XXII, 4, Beograd, 1987, str. 115-125; Leon Marin, *Upravna in teritorialna razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih*, Annales, I, 1, Kopar, 1991, str. 141-146; S. Žitko, *Slovenska Istra*, n. dj.; D. Darovec, n. dj.;

[98] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., na više mjesta; Ante Rubeša, *Prve generacije istarskih učitelja*, Riječka revija, III, 3-4, 1954, str. 107 i dalje; usp. i dopis *Iz Istre* u Našoj slogi, II, 22, Trst, 16. XI, 1871, str. 90.

[99] Usp. Matko Laginja, *Istranom. Književna ostavština*, Rijeka, 1970, str. 82-84, 86, 90-92.

[100] Usp. lit. u bilj. 8, 16, 24, 33, 39, 46, 47 i dalje.

[101] *Šarenjaci (Pučka pripovjedka)*, Naša sloga, V, 23, Trst, 1. listopada 1874, str. 91; usp. i moju diskusiju u ovom Zborniku.

[102] Zvane Črnja, *Hrvatski don Kiboti*, Rijeka, 1971, str. 58-59.

[103] Angelo Vivante, *Iredentismo Adriatico*, Firenca, 1919. i dalja izdanja; Carlo de Franceschi, *Memorie autobiografiche*, Trst, 1926; A. Sandonnà, *L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache*, sv. 1-3, Bologna, 1932-1938; Dragovan Šepić, *Talijanski iredentizam na Jadranu. Konstante i transformacije*, Časopis za suvremenu povijest, VII, 1, Zagreb, 1975. Usp. lit. i u bilj. 47. i u sljedećoj bilješci 105.

[104] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., na više mjesta. Usp. literaturu i u bilj. 46, 47, 74-91. Značajan doprinos proučavanju problematike talijanaško-talijanskih odnosa prema većinskom stanovništvu Istre dao je u novije vrijeme Miroslav Bertoša: *Pisma Carla de Franceschija Šimi Ljubiću*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 13, Rijeka, 1968, *Pogledi Carla Combija na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva*, Časopis za suvremenu povijest, VI, 3, Zagreb, 1974, str. 25-37, *Carlo Combi i njegovi pogledi na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva*, Pazinski memorijal 7, 1977, str. 179-201, *Istarsko »akulturacijsko« ravnotežje druge polovice XIX stoljeća*. U: *Juraj Dobrila*, n. dj., str. 76-97, *Obiteljska memorijalistika i povijesna svjedočanstva. Zapisi uz istarske Uspomene Carla de Franceschija*, Forum, godište XXVII, knj. LV, br. 5-6, Zagreb, 1988, str. 485-500, *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula 1978, i *Etos i etnos zavičaja*, Pula-Rijeka, 1985. Usp. i Mihovil Bolonić – Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Krk, 1977, na više mjesta.

[105] P. Strčić, *Počeci organiziranog političkog pokreta*, n. dj.

[106] Usp. bilj. 3 i na drugim mjestima.

[107] Usp. bilj. 16 i na drugim mjestima.

[108] O Dobrilinom radu usp. Carlo de Franceschi, *Memorie autobiografiche con prefazione, note e appendici*. Estratto dall' »*Archeografo triestino*« XII, serie III, Trieste,

1926; Vjekoslav Rubetić *Vjekopis dra Jurja Dobrile biskupa tršćansko-koparskoga prije porečko-puljskoga*, Zagreb, 1882; B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 197 i dalje: *Juraj Dobrila 1818-1882*, Istarski preporoditelj, Pazin, 1985.

[109] P. Strčić, *Mate Bastian*, n. dj.; M. Strčić, *Istarska beseda*, n. dj., i *Temelji*, n. dj., str. 93-111, *Istarska pjesmarica. Antologija hrvatskog pjesništva Istre*, Knj. 1, Pula, 1989, *Književno djelo Mate Bastiana*, Fluminensia 2/1989-1. »/1990, Rijeka, 1990, str. 44-52, i *Mate Bastian kao književnik*, u: Ivan Matetić Ronjgov. Zbornik 2, Rijeka, 1993, str. 83-92. God. 1986. (14.12.) u Ronjgima je organiziran znanstveni skup o braći Bastian; integralni ili dopunjeni tekstovi (8) objavljeno je prethodno navedenome zborniku Ivan Matetić Ronjgov, sv. 2, str. 72-136.

[110] Mirko Breyer, *Tragom života i rada Frana Kurelca hrvatskog preporoditelja i književnika (1811-1874)*, Zagreb, 1939, str. 75; August Pirjevec, *Škof Juraj Dobrila buditelj hrvatskega kmeta v Istri. Dve Dobrilovi pismi Bleiweisu*, Jadranski koledar za 1937. Zagreb, str. 91; V. Rubetić, *Vjekopis*, n. dj., str. 41; P. Strčić, *Inicijativa*, n. dj., str. 515-518; M. Strčić, *Temelji*, n. dj., str. 59-91.

[111] Bili su to Franjo Feretić, Matija Jurinac (u međuvremenu je umro) i Franjo Ravnik (izabran je pod kraj trećeg razdoblja rada Sabora) B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 261-263; F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 285 i dalje.

[112] U Istri i na Kvarnerskim otocima važio je izborni sustav kurijalnog tipa; veleposjednici su imali pravo izabrati 5, gradovi i trgovišta 8, trgovačko-obrtničke komore 2 i tzv. vanjske (seoske) općine 12 zastupnika. God. 1861. u saboru je – među 27 zastupnika – bio samo jedan izabrani Hrvat – Franjo Feretić s Krka, a od 1861-67. trojica predstavnika Hrvata i Slovenaca Istre (B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., 255-263; F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj.; o izbornom sistemu u Istri usp. i Vasilij Melik, *Izborni sistemi. Slovenija i Istra*, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb, 1960, str. 412).

[113] Virilni zastupnici bili su sva tri biskupa – porečko-puljski Juraj Dobrila i krčki Ivan Josip Vitezić (Ivan Milčetić, *Ivan Josip Vitezić, biskup krčki*, Vienac, X, 22, Zagreb, 1878, str. 352-355), koji su bili Hrvati, te tršćansko-koparski biskup Bartolomej Jernej Legat, koji je bio Slovenac (*Slovenec Jernej Legat. Tržaški škofijski sedeš so pogosto in za dolge dobe zasedali slovenski ali hrvaški škofje*, Primorski dnevnik, VIII, 223, Trst, 14. rujna 1952, str. 4; Francè Lukman, *Legat Jernej*, Slovenski biografski leksikon 4, Ljubljana, 193, str. 631).

[114] O njoj usp. misli Zvana Črnje, *Antišovinistički pledoaje Matka Laginje*, Dometi, I, 1, Rijeka, 1968, str. 41-46.

[115] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj.; Mihovil Bolonić – Petar Strčić, *Zapisnici sjednica i skupština »Hrvatske čitaonice« u Vrbniku 1871-1929*, Krk, 1971; *Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću. Povodom stote obljetnice Hrvatske čitaonice u Malom Lošinju*, Mali Lošinj-Rijeka, 1990, str. 151-160.

[116] »Dobrilina faza hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri završavala se krajem sedamdesetih godina i u početku osamdesetih godina, a ono što je dalje došlo možemo nazvati Laginjinom fazom. Dobrilina je povijesna zasluga što je vjerujući u snagu naroda, u čvrstinu njegove arhaične svijesti, dakle, u klasičnu otpornost seljačkog konzervativizma, oko nekadašnjih glagoljaških crkava i na samim pučkim ognjištima hrvatskog istrijanstva podigao prvu duhovnu branu pred prvim i možda najopasnijim prodorom šarlatanski bučnog i nametljivog građanskog talijanstva. Time je dobivena prva bitka i nema sumnje da bi epitet 'oca Istre', koji su naši romantici pridali Laginji, trebalo prepustiti upravo Jurju Dobrili, koji je u Istri stvorio osnovne političke uvjete za postanak i razvoj nacionalnooslobodilačkog pokreta.« (Zvane Črnja, *Hrvatski don Kiboti*, n. dj., str. 53.)

[117] V. lit. u bilj. 39. i 118.

[118] Oba sam – bez njihova kalendarskog dijela – pretiskao u povodu stote obljetnice objavljivanja: *Stogodišnjica kalendara »Istran«*. Jurina i Franina, kalendar za 1969, Rijeka 1970, str. 36-51, i *Kalendar »Istran« za 1870*, isto izd., Rijeka, 1969, str. 33-52. Osim Ravnika, pisci članaka bili su – u prvom sveščiću – Juraj Dobrila, Petar Studenac (Šime Jurić, *Jedan glas iz Istre 1843*, Riječka revija, III, 1-2, 1954, str. 34-36; Jakša Ravlić, *Petar Studenac, prvi hrvatski narodni preporoditelj u Istri*, Pazinski memorijal 1, Pazin, 1971, str. 83-105; Mirjana Strčić, *Riječanin Petar Studenac kao hrvatski narodni preporoditelj u Istri*, Sv. Vid. Zbornik, Rijeka, 1995, str. 135-148.) i Medo Pucić (Kosta Milutinović, *Medo Pucić i narodni preporod u Dubrovniku*, Dubrovnik, 3-4, 1962, str. 13-27), a u drugoj knjižici Matko Laginja (Petar Strčić, *Nacrt za životopis Matka Laginje*, Kamov, XIX, 1-2 i 3, Rijeka, 1970), Vjekoslav Spinčić (*Spomen-knjiga proslave 60-godišnjice zastupnika prof. Vjekoslava Spinčića u Kastvu 22. i 23. oktobra 1908*, Kastav, 1909) su autori članaka te lit. u bilj. 46 i 90; te Vinko Zamlić (*Mons. Vinko Zamlić*, Naša sloga, XXXIX, 49, Pula, 6. XII. 1906, str. 1) i Ivan Lučić (umro je mlad; suvremenici ga se sjećaju s dirljivom pažnjom i govore o njemu s velikim poštovanjem). – Iako je politički pokret u Istri i na otocima bio tek u svojim počecima, već se iz ova dva sveska kalendara naziru jasne osnove prvoga razdvajanja toga pokreta i u ovom kraju, razdvajanja koje je potresalo život Hrvata i u drugim hrvatskim zemljama. O obje nacionalne ideologije usp., npr., Mirjana Gross, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU 9, Zagreb, 1979, str. 5-33, *Prema*, n. dj., str. 157 i dalje, *Nacionalno-integracijske ideologije i Hrvatska u doba ilirizma do stvaranja Jugoslavije*, u: *Društveni razvoj*, n. dj., str. 283-306, *O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika*, Časopis za suvremenu povijest 1, Zagreb, 1972, str. 25-46, i *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973. O počecima pravaštva u Istri usp. bilj. 47.

[119] V. literaturu u bilj. 47.

[120] Matko Mandić, *Antun Karabaić*, Naša sloga, XXXIX, 4, Pula, 25. siječnja 1906, str. 1; P. Strčić, *Pismo Antuna Karabaića*, n. dj.

[121] Z. Črnja, *Antišovinistički pledoaje*, n. dj., str. 41-46.

[122] Usp. bilj. 47, 109, 113, 120. O Krčanima I. J. Vitezića i F. Feretiću usp. i Mihovil Bolonić, *Vrbnik nad morem. Od početaka do propasti Austro-Ugarske*, Krk, 1981, na v. mj.

[123] Usp. Petar Strčić, *Prilog političkoj povijesti Kastavšćine od 1813. do 1918. godine*, Zbornik Kastavštine 1, Opatija, 1978, str. 39 i dalje.

[124] Matko Laginja, *Kastav grad i občina*, Trst, 1889; *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 70-71.

[125] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 54 i dalje.

[126] P. Strčić, *Prilog političkoj povijesti*, n. dj.

[127] Vojmir Jelušić, *Historijat škole od 1770-1945*. U: *Dvije stotine godina rada osnovne škole u Kastvu 1770-1970*, Kastav, 1970, str. 22.

[128] Fran Barbalić, *Prvi parlamentarni izbori u Istri 1848*, Historijski zbornik I, Zagreb, 1948; P. Strčić, *Prilog povijesti 1848/49. godine u Istri*, Vjesnik Istarskog arhiva, II-III, 2-3, Pazin, 1994, str. 83-91.

[129] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 165.

[130] Miroslav Pahor, *Koparska nota iz leta 1848 (ali prvi poskus namerne italijanizacije Istre)*, Zgodovinski časopis, XIX-XX, Ljubljana, 1965-1966, str. 277-296; Matko Rojnić, *Nacionalno pitanje u Istri 1848-1849*, Historijski zbornik II, Zagreb, 1949, str. 96-97. Usp. i lit. u bilj. 128.

[131] M. Rojnić, *Nacionalno*, n. dj., str. 101.

[132] Isto, str. 101-103.

[133] Isto, str. 103-109; M. Laginja, *Istranom*, n. dj., str. 63-75.

[134] M. Rojnić, *Nacionalno*, n. dj., str. 106.

[135] Isto, usp. i lit. u bilj. 128.

[136] V. Jelušić, n. dj., str. 22.

[137] Usp. lit. u prethodnim i sljedećim bilješkama.

[138] M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, n. dj. str. 457. O vezama pojedinaca iz Istre i Banske Hrvatske u to doba: Miroslav Bertoša, *Jakov Volčić – njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX stoljeća*, Historijski zbornik 33-34, Zagreb, 1970-1971, str. 235-346.

[139] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj.; Željko Grbac, *Čitaonica u Kastvu – prva u Istri, Čitaonički pokret*, n. dj., Otočki ljetopis 7, Mali Lošinj, 1990, str. 143-150; D. Munić, *»Čitalnica«*, n. dj.

[140] M. Bolonić – P. Strčić, n. dj.; *Čitaonički pokret*, n. dj.; *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula-Pazin, 1993.

[141] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 300 i dalje, te 395-6.

[142] F. Barbalić, *Prvi istarski*, n. dj.,

[143] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 260.

[144] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 363 i dalje, te 400, 401, 402.

[145] Usp. lit. u bilj. 109.

[146] P. Strčić, *Kalendar »Istran«*, n. dj., i *Stogodišnjiica*, n. dj.; M. Strčić, *Temelji*, n. dj., str. 64-67.

[147] *Mons. Vinko Zamlić*, Naša sloga, XXXIX, 49, Pula, 6. 12. 1906, str. 1. Usp. lit. u bilj. 118,

[148] Usp. lit. u više prethodnih i sljedećih bilježaka.

[149] B Milanović, n. dj., str. 54 i dalje, te *Zveze med istrskimi i tržaškimi Slovenci ter istrskimi Hrvati v prvi dobi narodnega preporoda*, Goriška srečanja, III, 11, Nova Gorica, 1968.

[150] F. Barbalić, *Prvi istarski*, n. dj., str. 54 i dalje.

[151] J. Kramar, *Narodna prebuja*, n. dj., str. 39.

[152] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 52.

[153] Naša Sloga, I, 2, Trst, 16. lipnja 1870, str. 9.

[154] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 57 i dalje.

[155] Isto, str. 37 i 56.

[156] Isto, str. 54.

[157] J. Kramar, *Narodna prebuja*, n. dj., str. 38.

[158] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 37 i 56.

[159] Isto, str. 56.

[160] Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića (dalje: HDA ROVS), k. 63, sv. 1871, pismo br. 18; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 38.

[161] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 62.

[162] Usp. lit. u bilj. 41.

[163] J. Kramar, n. dj., str. 62.

[164] Riečki Novi List, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 84.

[165] F. Barbalić, *Narodna borba*, n. dj., str. 30; B. Milanović, n. dj., str. 234-238.

[166] V. bilj. 164.

[167] A. Rubeša, *Prvi hrvatski tabor u Liburniji*, n. dj., str. 70.

[168] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 14; *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 67; usp. i J. Kramar, n. dj., str. 25.

[169] V. Melik, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 75.

[170] Riečki Novi List, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 84.

[171] B. Marušič, *Razvoj političnega življenja*, n. dj., str. 249.

[172] B. Marušič, *Dr. Karel Lavrič*, n. dj., str. 116; A. Pirjevec, n. dj., str. 622.

[173] B Marušič, *Dr. Karel Lavrič*, n. dj., str. 116, nabraja tabore i onda završava: »...naslednje leto pa je bil tabor v Kastvu pri Reki. Lavrič se je vseh taborov aktivno udeležil in kot je bil nadvse aktivni organizator in udeleženec čitalniškega gibanja, tako je sedaj z vsemi svojimi silami sodeloval pri taborih.«

[174] Avgust Pirjevec, *Dolenc Viktor*, Slovenski biografski leksikon 1, Ljubljana 1925, str. 142; Branko Marušič, *Pred sto leti je začel izbajati v Gorici časnik »Soča«*, Goriška srečanja, III, 13-14, 1968, str. 18-21, *Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem*. U: *Ob stoletnici »Soče« (1871-1915)*, Trst, 1971, *Razvoj političnega življenja*, n. dj., na više mjesta; A. Gabrščček, n. dj., na više mjesta; lit. o Dolencu v. i kod D. Lončara, *Politično življenje*, n. dj., str. 140.

[175] B. Marušič, *Razvoj političnega življenja*, n. dj., str. 249.

[176] Novice, XXIX, 21, Ljubljana, 24. svibnja 1871, str. 167; Narodni List, X, 43, Zadar, 27. svibnja 1871, str. 2; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 59 i 66.

[177] B. Marušič, *Razvoj političnega življenja*, str. 244-245; A. Gabrščček, n. dj., str. 142.

[178] *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 67.

[179] E. Klavžar, *Tabor pri Šempasu*, n. dj., str. 29-31.

[180] *Popis prosvjetnih radnika koji su radili u školi Kastav*. U: *Dvije stotine godina*, n. dj., str. 63.

[181] Riečki Novi List, V, 124, 26. V. 1911; P. Strčić, *Prvi tabori*, n. dj., str. 85.

[182] Riečki Novi List, V, 122, 24. V. 1911, str. 1; P. Strčić, *Prvi tabori*, n. dj., str. 91.

[183] *Popis prosvjetnih radnika*, n. dj., str. 63.

[184] V. Jelušić, *Historijat škole*, n. dj., str. 22-26, 57-58, 63.

[185] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 15.

[186] Riečki Novi List, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabori*, n. dj., str. 84.

[187] V. bilj. 36-42.

[188] Usp. lit. u bilj. 109.

[189] »'Oj Liburnijo, krasno ime' – izgovorio je godine 1871. Frane Marot s neskrivenim zanosom i bolom, a to zaboravljamo, no zaista lijepo ime jedne čudne Arkadije, ime što ga sahranismo i još sahranjujemo potpuno ravnodušno, dalo je čitavu malu četu pisaca i pjesnika – od Matka Baštijana do Drage Gervaisa – koji su iz svog minijaturnog liburnijskog svijeta doživljavali Istru intenzivno, onako kako se doživljavaju aromatski mirisi primorskih trava ili drače u cvatu. Za Rikarda Katalinića Jeretova Istra je bila san i želja prognanika, vječita suptilna strepnja s kojom su nerazumljivo pomiješani prastari glasovi Majke Margarite i prijeteći glasovi budućih hajdukovanja. Svi Liburnjani shvaćali su istarsku temu sentimentalno-romantički, čak metafizički, ali su o njoj govorili neobično iskreno, neizvještačeno, neposredno. Ako toj liburnijskoj grupi pribrojimo Nazora, Tentora i Nikolu Polića, nabrojili smo gotovo sve hrvatske pisce izvan uže Istre koje je istarska problematika na bilo koji način zanimala ili inspirirala. Preostaje još slučaj Franje Horvata Kiša i njegovih *Istarskih puta*«. (Z. Črnja, *Hrvatski don Kihoti*, n. dj., str. 132.).

[190] Naša sloga, I, 1, Trst, 1. lipnja 1870, str. 4.

[191] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 363.

[192] Isto, str. 369-370.

[193] Isto, str. 368-371.

[194] Naša sloga, I, 2, Trst, 16. lipnja 1870, str. 9.

[195] Isto, 5, 1. kolovoza, str. 21; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 17.

[196] Isto, 6, 16. kolovoza, str. 25; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 19.

[197] Isto, II, 5, 1. ožujka 1871, str. 19; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 23 – »Tabora« je potcrtano u tekstu.

[198] Novice, XXIX, 13, Ljubljana, 29. III. 1871, str. 100; V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 16.

[199] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 269.

[200] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 16. Opis županije Rubeši iz 1889. god. v. kod M. Laginje, *Kastav*, n. dj., str. 47-48.

[201] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 17.

[202] B. Marušič, *Razvoj političnega življenja*, n. dj., str. 249.

[203] V. Rubeša, *Prvi*, n. dj., str. 14.

[204] Riečki Novi List, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 85.

[205] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 6, 9; J. Vošnjak, *Spomini II*, n. dj., str. 153-155.

[206] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 17.

[207] Vidi sliku u P. Strčić, *Prvi*, n. dj.

[208] Isto, str. 17, i *Prvi*, n. dj., str. 14.

[209] Isto, str. 17.

[210] Isto, str. 18.

[211] Isto, str. 16.

[212] Isto, str. 17.

[213] *Prvi*, n. dj., str. 14.

[214] Novice, XXIX, 13. 29. ožujka 1871, str. 100; Primorec 7, Trst, 2. travnja 1871, str. 49-50 (1-2); Naša sloga, II, 8, 16. travnja, str. 30; V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 15, P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 26-27, 30, 31.

[215] Naša sloga, II, 7, Trst, 1. travnja 1871, str. 28; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 23.

[216] *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 66-67.

[217] Ante Palavršić – Benedikta Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split, 1962; Marin Pavlinović, *Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848-1887. u svijetlu nepoznatih izvora*, Zagreb, 1936; Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb, 1980; *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990, i Mihovil Pavlinović, *Hrvatski razgovori*, Zagreb, 1994.

[218] Fran Vrbanić, *Dr. Marijan Derenčin*, Ljetopis JAZU 23, Zagreb, 1909, str. 140-168; Juraj Andrassy, *Marian Derenčin, Ivan Ružić, Milan Rojc*, Odvjetnik, XVIII, 9, Zagreb, 1968, str. 174-180.

[219] Naša sloga, II, 7, Trst, 1. travnja 1871, str. 28; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 38.

[220] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 18; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 38.

[221] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 55-56, 201, 255 i dalje; F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 281-283; I. Beuc, *Povijest institucija*, n. dj., str. 242 i dalje. Usp. lit. i u bilj. 97.

[222] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 354 i dalje.

[223] Isto, str. 414-415.

[224] Isto, str. 358.

[225] B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 289 i dalje.

[226] Ante Marinović, *Neobjavljeno pismo biskupa Dobrile Dru Baldu Bogišiću*, Riječka revija, I, 3, 1952, str. 167. Usp. i Ivo Perić, *Valtazar Bogišić i njegove veze s istaknutim narodnjacima u vrijeme narodnog preporoda*, Dubrovnik 3-4, 1962, str. 75-76.

[227] I. Beuc, n. dj., str. 251; B. Milanović, n. dj., str. 203-204.

[228] V. bilj. 226.

[229] Zatočnik, III, 9, Sisak, 12. siječnja 1871; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 23.

[230] A. Pirjevec, *Lavrič Karel*, n. dj., str. 622.

[231] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 15.

[232] B. Marušič, *Doneski*, n. dj., str. 219.

[233] J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, n. dj., str. 46; O Ljubljanskoj konferenciji usp. Ferdo Gestrin – Vasilije Melik, *Slovenska zgodovina*, Ljubljana, 1966, str. 146-147 i 170-175; Jaroslav Šidak, *Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914*, Naše teme IX, Zagreb, 1969, str. 1306-1308, i Nastava povijesti 2, Zagreb, 1972, str. 30-31; I. Prijatelj, n. dj., str. 183-229 i primjedbe D. Kermavnera, str. 521-528, te Kermavnerove radove: *Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu*, Zgodovinski časopis XIV, Ljubljana, 1960, *Hegemonistička prekonstrukcija jugoslovanskega programa v Ljubljani leta 1870*, XVI, 1862, *O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju i Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870*, XVII, 1963, *Še iz predzgodovine jugoslavanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870*, XIX-XX, 1965-66, *O najnovejši apologiji hrvaške narodne stranke*, Historijski zbornik XVIII, Zagreb 1965; Vera Ciliga, *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)*, Historijski zbornik XVII, 1964, i *O nekim »apologetskim« prikazima u povijesti*, Isto, XIX-XX, 1966-67, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Zagreb, 1970, *Južnoslavenska problematika na kongresu u Ljubljani 1870. godine*, Nastava povijesti 2, Zagreb, 1970-71; Kosta Milutinović, *Problematika ljubljanskog jugoslavenskog programa 1870 kod Srba i Hrvata*, Zgodovinski časopis X-XI, 1956-57; Fran Zwitter, *Nekaj problemov okrog jugoslovanskog kongresa v Ljubljani leta 1870*, I. izd., XVI, 1962, I *Odgovor polemičnem izkrivljanju*, XVIII, 1964; Petar Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Zagreb, 1986, str. 287 i dalje; *Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866-74*, Časopis za suvremenu povijest, XII, 3, Zagreb, 1980, str. 67-68, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko slovenski odnosi 1835-1874*, Zgodovinski časopis, XXVII, 3, Ljubljana, 1983, str. 228; Zdravko Dizdar, *Ljubljanski »jugoslavenski kongres« 1870. u najnovijoj literaturi*, Historijski zbornik 37-38, Zagreb, 1974-75, str. 331-341; Vasilije Krestić, *Srpsko--hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860-1873*, Beograd, 1983; Janko Pleterski, *Nacije. Jugoslavija. Revolucija*, Beograd, 1985, str. 64-72; M. Gross, *Prema*, n. dj., str. 278-284. Posebno treba usp. knjigu Jaroslava Šidaka, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973, str. 66-67.

[234] Naša sloga, I, 12, Trst, 16. studenog 1870, str. 47.

[235] Isto, 14, 16. prosinca, str. 55.

[236] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 16; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 24.

[237] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 18; P. Strčić, n. dj., str. 38.

[238] Naša sloga, II, 7, Trst, 1. travnja 1871, str. 28; P. Strčić, n. dj., str. 28.

[239] Isto, 10, 16. svibnja, str. 43-44; P. Strčić, n. dj., str. 39.

[240] Novice, XXIX, 3, Ljubljana, 23. ožujka 1871, str. 100; P. Strčić, *Prvi*, n. dj., str. 27.

[241] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 60.

[242] Novice, XXIX, Ljubljana, 29. ožujka 1871, str. 100; P. Strčić, *Prvi*, n. dj., str. 27.

[243] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 18; P. Strčić, *Prvi*, n. dj., str. 38.

[244] V. Melik, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 75.

[245] I. Prijatelj, n. dj., str. 303.

[246] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., str. 38.

[247] Š. Trojar, n. dj., str. 38-39.

[248] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 36/1; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 32.

[249] Isto, pismo br. 15; P. Strčić, n. dj., str. 29.

[250] Isto, pismo br. 16; P. Strčić, n. dj., str. 37.

[251] U mojoj knjizi *Prvi tabor*, n. dj., str. 38, dio ovog pisma pogrešno je svrstan na kraj mjeseca travnja.

[252] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 18; P. Strčić, n. dj., str. 38 – »Nam« je potcrtano u tekstu.

[253] Isto, pismo br. 21; P. Strčić, n. dj., str. 42.

[254] M. Strčić, *Temelji*, n. dj.,

[255] J. Kramar, *Prvi*, n. dj., 62.

[256] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 17.

[257] Isto, str. 18.

[258] Isti, *Prvi*, n. dj., str. 15.

[259] Isti, *Spomenica*, n. dj., str. 18.

[260] Isti, *Spomenica*, str. 18, i *Prvi*, str. 15.

[261] V. Melik, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 75; D. Kermavner, n. dj., str. 193-194.

[262] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 50 i 52; P. Strčić, n. dj., 70-72.

[263] *Anton Rubeša*, Naša sloga, IV, 5, Trst, 1. ožujka 1873, str. 20.

[264] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 369.

[265] Isto, n. dj., str. 378. O tome v. više kasnije.

[266] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 18.

[267] *O tadašnjoj Rijeci* usp. *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 231 i dalje.

[268] V. Rubeša, *Prvi*, n. dj., str. 15-16.

[269] Isti, *Spomenica*, str. 18, i *Prvi*, str. 15.

[270] Novice, XXIX, 19, Ljubljana, 10. svibnja 1871, str. 154; P. Strčić, n. dj., str. 41.

[271] Naša sloga, II, 10, Trst, 16. svibnja 1871, str. 43-44; P. Strčić, n. dj., str. 39.

[272] Cislajtanijsko i translajtanijsko područje Dualne Monarhije dijelile su oštrije međe u riječko-liburnijskom području.

[273] Prvi (od 1870. do 1872.) guverner Rijeke i hrvatsko-ugarskog primorja, kako je nazivan.

[274] Misli se na tadašnju Rijeku, grad na desnoj obali Rječine.

[275] Branik, I, 53, Sisak, 27. svibnja 1871, str. 2; P. Strčić, *Prvi*, n. dj., str. 60.

[276] O riječkim ungarezima usp. Milan Marjanović, *Rijeka od 1860. do 1918.* U: *Rijeka zbornik*, Zagreb, 1953, str. 229-230; *Povijest Rijeke*, n. dj., npr. dio 2, glava 1,

poglavlje 2, *Stanovništvo i »fiumanissimi«*, str. 212-214, i glava 2, poglavlje 3., *Od ungareštva do talijanstva i natrag: od Starčevića do Supila*, str. 235-239.

277 Upravo Vološćacima i Lovrancima te iste, 1871. godine posvetili su svoj prvi dijalog čuveni Jurina i Franina u Našoj slogi, II, 16, Trst, 16. kolovoza 1871. str. 67.

278 Naša sloga, II, 11, Trst, 1. lipnja 1871, str. 46; P. Strčić, n. dj., str. 63-64.

279 Andrija Rački, *Povijest grada Sušaka*, Sušak, 1929, i Rijeka, 1990.

280 Lašâd – talijanaši i Talijani.

281 Narodni list, X, 4 3, Zadar, 27. svibnja 1871, str. 2; P. Strčić, n. dj., str. 65.

282 V. Rubeša misli na Kvarnersko primorje (usp. lit. u bilj. 5).

283 *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – Rasprave*, Zagreb, 1984.

284 V. Rubeša, *Prvi*, n. dj., str. 15.

285 F. Frlan, *Sto godina*, n. dj. u bilj. 81.

286 Novice, XXIX, 21 Ljubljana, 24. svibnja 1871, str. 167; Branik, I, 53, Sisak, 27. svibnja 1871, str. 2-3; Naša sloga, II, 11, Trst, 1. lipnja 1871, str. 46; Narodni list, X, 43, Zadar, 23. svibnja 1871, str. 2; Riečki novi list, V, 117, 18. svibnja 1911, str. 1; P. Strčić, *Prvi*, n. dj., str. 59, 60, 63, 66, 74.

287 HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 15; P. Strčić, n. dj., str. 29.

288 Naša sloga, II, 11, Trst, 1. lipnja 1871, str. 46; P. Strčić, n. dj., str. 63.

289 Riečki novi list, V, 111, 11. svibnja 1911, str. 2, i 124, 26. svibnja, str. 1; P. Strčić, n. dj., st. 80 i 81.

290 V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 19-20.

291 *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 69.

292 Novice, XXIX, 21, Ljubljana, 24. svibnja 1871, str. 167; Narodni list, X, 43, Zadar, 27. svibnja 1871, str. 2; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 59 i 66. O njemu vidi tekst u poglavlju D), odjeljak 2.

293 Branik, I, 53, Sisak, 27. svibnja 1871, str. 2-3; Riečki novi list, V, 124, 26. svibnja 1911; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 85.

294 Novice, XXIX, 21. 24. V 1871, str. 167; P. Strčić, n. dj., str. 59.

295 Riečki novi list, V, 124, 26. V 1911; P. Strčić, n. dj., str. 85; usp. i *Kazimir Jelušić*, Veliki ćiril-metodski koledar za 1907, I, Zagreb 1906. str. 104 do 106.

296 Novice, XXIX, 21, 24. V 1871, str. 167; Naša sloga, II, 11, Trst, 1. VI 1871, str. 46, P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 59 i 64.

297 A. Marinović, *Neobjavljeno pismo*, n. dj., str. 167; I. Perić, *Valtazar Bogišić*, n. dj., 75-76.

298 Naša sloga, II, 4, Trst, 16. II 1871, str. 13.

299 *Kastav i Kastavština*, n. dj., str. 65, 69, 70, 137; *Dvije stotine*, n. dj., i V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., na više mjesta; P. Strčić, *Inicijative*, n. dj., str. 516-518.

300 Naša sloga, II, 11, Trst, 1. VI 1871, str. 46-47, 12, 16. VI, str. 50, 13, 1. VII, str. 54, i 14, 16. VII, str. 57-58; Narodni list, X, 45, Zadar, 7. VI 1871, str. 1-2, 51, 28. VI, str. 2, 54, 8. VII, str. 1, i 58, 22. VII, str. 1-2.

301 Prema popisnoj anketi iz 1864. god. u Istri je bilo 234.000 stanovnika; od toga je 166.440 bilo Hrvata i Slovenaca (Slovenaca je bilo 31.995), a Talijana 60.040. Ivan Cerar, *Časopis Istrija i koristne u njemu za Slavene nauke*, Slavjanski Rodoljub 6, Trst, kolovoz 1849, str. 1-3, pretisak, str. 43-45; Fran Zwiter, *Prebivalstvo na slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, Rasprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14, Historični odsek 5, Ljubljana 1936, str. 54; Fran Barbalić, *Prvi parlamentarni izbori u Istri 1848*, Historijski zbornik 1, Zagreb, 1948, str. 182; B. Milanović, *Hrvatski*, n. dj., str. 146.

302 Dinko Vitezić, *Poslanica kojom obavieščuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u zadnjih dvih saborskih razdobljih*, Trst, 1885, str. 164; usp. i Vladimir Murko, *Carina. Slovenija*, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb, 1966, str. 331.

303 Naša sloga, I, 4, Trst, 16. VII 1870, str. 16-17.

304 Atti della Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo. Sessione V. del secondo periodo elettorale, Trst, 1871, str. 85.

305 F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 378, 400; Naša sloga, 9, 1. V 1872, str. 3, 11, 1. VI, str. 42; Emilij Laszowski, *Marotti Franjo*, Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925, Zagreb, 1925, str. 177. »Naša sloga« ga redovito naziva Marot, međutim, on se 26. V 1871. god. u pismu Vjekoslavu Spinčiću potpisao kao Marotti (P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 54). Franjo Marotti je u travnju 1872. god. izabran za kastavskog načelnika. (Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870, do 1915. godine. Prema bilješkama iz »Naše Sloge«*, Zagreb, 1952, str. 25).

306 Fotografija prve stranice Marottijeva rukopisa v. u mojoj knjizi *Prvi tabor*, n. dj., između str. 56 i 57, kao i sliku samoga Marottija.

307 P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 54-58.

308 Iz svoga rukopisa o F. Marottiju i njegovim stihovima dajem sljedeće podatke:

Franjo Marotti se sâm potpisuje »Marotti«, a Kastavci ga zovu »Marot«. Ovdje, u sljedećem odlomku, donosim izvorni tekst iz govora Marottija, točnije – najčuveniji dio toga govora, u kojem se opisuju patnje naroda u Liburniji. Naime, taj je dio govora postao znamenit osobito nakon što ga je Marotti ponovno izrekao u listopadu 1871. god. u Istarskom saboru u Poreču, i to na hrvatskom jeziku i u obliku stihova. Prenosim cijeli tekst iz zapisnika saborskog koji se odnosi na stihove:

»Quando nel 1861 l'Istria ottenne il Porto-franco, se pure tutta la provincia ne aveva di bisogno, Castua e Castelnuovo avevano, come hanno tuttora, un bisogno cento volte maggiore, perché invero, se badiamo al rimanente dell'Istria, vi troviamo, non dirò ricchezza, ma un relativo bene stare, vi troviamo vasti e bellissimi campi, estesa e produttiva la coltivâzione dell'olio e del vino, vi troviamo finalmente il mare, nel mentre, nei territorî di Castua e Castelnuovo all'infuori del foraggio scarsa assai è la produzione, e qui non mi resta che a citare la solita voce de Liburnia e l'Eccelsa Dieta vorrà compatirmi se pronuncierò in lingua slava quelle parole:

O Liburnio Krasno ime.
Dali u tebise, trudni Kruh jede.
Nimam Konja, vola, ni polja.
Usam Kamenu, i Grote zivet moram
Plugi Verganj, teska Matika i trudne ruke moje,
Voz, i kola, trudne noge, i tuzna pleča moje.
Za tri do četiri Miseza, na svojem imetku.
Komać si Zivvez pridelam
A ostalih osom oli devet Miseča,
Moram ići po svetu Kano Čela.
Dasi pribavim Živež za sebe i za svoju Čeljad.

In questo modo, Eccelsa Dieta, si lamenta il nostro popolo, perché si trova legato e chiuso da tutte le parti, né potendo avere comunicazione coi fratelli istriani, si trova ristreto in uno spazio troppo limitato, dove non può moversi liberamente.« (Atti della Dieta, n. dj., u bilj. 262: Resoconto stenografico della VII. seduta della Dieta provinciale dell'istria in Parenzo 10 otobre 1871 (ore 11 antimeridiano), str. 84).

Već tada, 1871. godine, kaže se da je on prvi čovjek koji je progovorio na hrvatskom jeziku u Istarskom saboru, kao najvišem tijelu pokrajine Istre s Kvarnerskim otocima; evo izvještaja iz tršćanskog lista »Naša sloga« o Marottijevu govoru u Saboru:

»(...) Kad je 1861. godine bila Istra oprošćena od carine, ja neću reći, da to nije bila za nju skrajna potreba; ali moram izjaviti, da je to tim veća za ova dva kotara, koja su mal da ne najsiromašnija od ciele Istre. Jer ostala Istra, ako i nije prebogata, ima ipak nešto liepih poljah i sjenokošâh, pridjela prilično pšenice, plemenitâ vina i ulja, kad joj Bog priloži; a eno kod nas neima nego gruh i gol kamen, pa se živi da nemožeš skrbnije. Tu je g. Marot zaprosio sabor, neka mu dopusti olahčati srdcu u svojem materinskom jeziku, pak su se tada čuli siguro za prvi put hrvatski glasi u Porečkoj sabornici. A to je pjesma, u kojoj stanovnici tih dvajuh kotarah oplakuju svoje gorko stanje, tužeć se na svoju neplodnu zemlju. Tako eto, zavapi onda, uzdiše naš siromašni puk, pa je sasvim tim sa svih stranah zatvoren, tako da nemože ništa ni kupiti, ni prodati, nego pod carinu! I tim g. Marot zaključi svoj govor, proseć sabor, neka odredi, da se Junta (pokrajinska vlada, op. P.S.) opet obrati na vladu (u Beču, op. P.S.), da onoj strani Istre podieli blagodat slobodne luke iliti porto-franka. Sabor prihvati jednoglasno Marotov predlog i tako baš ugodi onomu pučanstvu«. (*Istarski sabor,* Naša sloga, II, 23 Trst, 1. XII. 1871, str. 2).

To potvrđuje i Fran B a r b a l i ć u svome radu *Prvi istarski sabori,* n. dj., str. 378: »prvi put, što su u stenografskom zapisniku istarskog sabora ubilježene hrvatske riječi«. O čemu se radi?

Marottijeve riječi štampane su, zapravo, u dva oblika. Jednom, ranije, u obliku stihova – kako je citirano prema zapisniku Istarskog sabora, a drugi put u proznome obliku; oba su izvornoga karaktera. Naime, do nas je mnogo kasnije došao rukopis originala Marottijeva govora na taboru, koji je objavljen stotinu godina kasnije – tek 1971. godine. (P. S t r č i ć, *Prvi tabor Hrvata,* n. dj., str. 57), te je, zatim, komentiran i u posebnoj studiji (P. S t r č i ć, *Prvi kastavski tabor,* n. dj., str. 239-240 i 247-248), u kojoj je također prenesen i dio što je kasnije pretočen u stihove (isto, str. 240); oba rada (dopunjena) prenosim sada, u ovoj novoj knjizi.

U doba Marottijeva istupa na taboru, i u zadarskom »Narodnom listu« (X, 43, 26. VI. 1871, str. 2) prepričan je taj dio njegova govora onako kako sam ga prenio u spomenutoj knjizi 1971. godine (*Prvi tabor Hrvata,* str. 66), te sada u ovoj knjizi. Dalje, može se pretpostaviti da zapisničar Istarskog sabora 1871. god. nije po vlastitoj inicijativi Marottijeve riječi pretakao u stihove, već je – kako me je 23. IV. 1988. god. na to upozorio književnik Zvane Črnja – najvjerojatnije sâm Marotti dao zapisničaru svoj saborski govor da iz njega prepiše stihove u saborski zapisnik. Taj dio u zapisniku Sabora glasi onako kako sam već gore citirao i u izvorniku i u reprodukciji »Naše sloge«. Tu je pjesmu, zatim, 1954. god. prenio F. B a r b a l i ć (*Prvi istarski sabori,* n. dj., str. 378). Nakon B a r b a l i ć a, pjesma je prenesena i u *Knjizi o Istri* (Zagreb, 1968, str. 39), ali djelimično sadašnjom štokavštinom, i to ovako:

»Oj Liburnijo, krasno ime.
Da, ali u tebi se trudni kruh jede.
Nimam konja, vole ni polja.
U samom kamenu i grote živet moram.
Plug i vrganj teška motika i trudne ruke moje,
Voz i kola, trudne noge i tužna pleća moja.
Za tri do četiri miseca na svojen imetku
Komoć si živež pridelam,
A ostalih osam ali deset miseci,
Moram ići po svetu kano čela,
Da si nabavim živež za sebe i svoju čeljad«.

Istu verziju dao je Zvane Č r n j a 1969. godine (*Uloga ezonera u zaoštravanju nacionalnog sukoba u Istri:* U: *Hrvatski narodni preporod,* n. dj., str. 349, bilj. 1); jedino je u četvrtom retku riječ »samom« razdvojio u »sam(om)«. Z. Č r n j a i Ive M i h o v i l o v i ć, potom, iste su godine u časopisu »Dometi«, I, 6-7, Rijeka, 1969, str. 105, objavili te stihove pod naslovom *Liburnija,* uz neznatne izmjene. Taj je dvobroj časopisa »Dometi« istodobno objavljen i kao posebno izdanje pod naslovom: *Korablja začinjavca u versih hrvacki složena mnozim cvitjem opkićena po zakonu dobrih poet. Antologija čakavske poezije,* Rijeka, 1969. God. 1984. Mirjana S t r č i ć (*Istarska beseda i pobuna 1,* n. dj., str. 178) dala je sve tri verzije – ponovno je objavila tekst pjesme iz zapisnika Istarskog sabora (na str. 179) i verziju iz *Knjige o Istri,* te citirala dileme sastavljača *Korablje začinjavca.* Naime, oni su uz pjesme kao autora stavili ime i ponarođeno prezime drugoga Marottija – Andrija Marot, ali s upitnikom, dok su na str. 312 dali slijedeći komentar:

»Andrija Marot Jurjenić (1805-1869) iz sela Jurjeniči kod Kastva, svećenik. Pisao je pjesme, ali nije ih tiskao, pa se nisu sačuvale. Može se uzeti kao vjerojatno da mu pripada pjesma o Liburniji (uvrštena u ovu zbirku) koju je godine 1871. u Istarskom pokrajinskom saboru izrecitirao narodni zastupnik iz Kastva Franjo Marot. Govoreći na talijanskom, koji je bio službeni jezik Istarskog sabora, Franjo Marot je rekao: '... i sada mi drugo ne preostaje nego da citiram glas Liburnije, i visoki Sabor će mi oprostiti što ću te riječi izgovoriti hrvatskim jezikom'. U nastavku Marot je pred Saborom pročitao pjesmu o Liburniji te je tako ušla u saborski zapisnik gdje se sačuvala. Budući da se nigdje ne spominje da je 'kastavski posjednik' Franjo Marot pisao stihove, a po izrazu i fakturi stihova gotovo je isključeno da je tu pjesmu napisao Matko Bastian, tada jedini hrvatski pjesnik u Liburniji, može se pretpostaviti da ona zaista pripada Andriji Marotu za kojeg je Vjekoslav Spinčić napisao da je 'spjevao nekoliko lokalnih pjesmi koje se i danas pjevaju' (Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926).«

Autori toga teksta tada nisu znali da postoji Marottijeva prozna verzija te pjesme, koju je izrekao na taboru. Naravno, niti činjenica da je Franjo Marotti tu pjesmu u tome proznom obliku izrekao nešto ranije na kastavskom taboru još uvijek ne znači da je on i njihov autor, ali za takvu tvrdnju postoji vjerojatnoća, s obzirom na to da je ona nađena u njegovu rukopisu o taboru te da ju je on čitao u Saboru kao svoju. Osim toga, pjesma je veoma nevješto sastavljena za razliku od poznatih, kvalitetnih stihova Andrije Marottija Jurjenića, koji su i uglazbljeni. Mirjana S t r č i ć smatra da su stihovi Franje Marottija jedna od prvih socijalnih pjesama u hrvatskoj književnosti Istre (*Istarska beseda i pobuna* 1, n. dj., str. 178-179).

Na kraju, treba se vratiti na početak, i to neka posluži kao upozorenje budućim istraživačima. Naime, postoji mogućnost da je i prije Marottija netko od poslanika Istarskog sabora u Poreču, naravno iz redova hrvatskih a možda i slovenskih predstavnika, i prije Marottija progovorio koju riječ i na hrvatskom jeziku. Na takvu mogućnost upućuju riječi Frana Ravnika u pismu Vjekoslavu Spinčiću iz Kopra od 15. studenoga 1869. godine. Naime, taj Slovenac i nekadašnji kastavski učitelj, koji je izvrsno pisao na hrvatskom jeziku (pa se sa sigurnošću može pretpostaviti da je isto tako njime i govorio) i koji je bio glavni urednik kalendara »Istran«, prvoga hrvatskoga glasila Istre i Kvarnerskih otoka, izričito kaže za sebe da je bio prvi u Istarskom saboru »koji očito kazah da sam Slovan, i da imam pravicu govoriti u saboru slovanski (...)« HDA ROVS, k. 63, sv. 1869. p.11). Naravno, za sada se po riječima »Slovan« i »slovanski« ne može znati na koji je od dva jezika (hrvatski i slovenski) Ravnik mislio u tome trenutku.

[309] Narodni list, X, 43, 27. svibnja 1871, str. 2; P. S t r č i ć, n. dj., str. 66.

[310] Igor K a r a m a n, *Jadranske studije. Prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX. stoljeća,* Rijeka, 1992.

[311] Vladislav B r a j k o v i ć, *Razvoj pomorskog prava na našoj obali,* Pomorski zbornik Instituta za historijske i ekonomske nauke JAZU I, Zadar, 1962, str. 446; Radojica B a r b a l i ć, *Brodarstvo Rijeke prije i nakon austro-ugarske nagodbe,* Anali Jadranskog instituta JAZU 2, Zagreb, 1958, str. 389-390.

[312] D. Vitezić, *Poslanica*, n. dj., i *Druga poslanica kojom obavješćuje svoje birače o svojem zastupničkom djelovanju u saborskom razdoblju 1885 do 1891*, Trst, 1891, na više mjesta; Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, i Jadranske studije, n. dj.,

[313] Radojica Barbalić, *Pomorstvo Istre*, Pomorski zbornik II, n. izd. str. 1525-7, i *Brodarstvo Istre*, Pula, 1971; usp. i Slobodan Štampar, *Borba jedrenjača s parobrodima u Hrvatskom primorju*, Historijski zbornik II, Zagreb, 1949; Branko Kojić, *Lošinjska brodogradnja. Od prvih početaka do svršetka Drugog svjetskog rata*, Anali Jadranskog instituta JAZU 2, Zagreb, 1958, str. 259-267, i *Propast brodarstva na jedra na istočnom Jadranu*, i. izd., 4, 1968. Usp. i Fulvio Babudieri, *I porti di Trieste e della regioni Giulia del 1815 al 1918*, Rim 1965, *La vicende economiche della Regioni Giulia e del Friuli nei secoli XVIII, XIX e XX*, Trst, 1971, *Industria, commerci e navigazione a Trieste e nella regione Giulia dall'inizio del setecento ai primi anni del novecento*, Milano, 1982.

[314] R. Barbalić, *Pomorstvo Istre*, n. dj., str. 1529-30. Usp. i n. dj. S. Štampara i B. Kojića, te Mattea Nicolicha, *Storia documentata dei due Lussini*, Rovinj, 1871.

[315] Radojica F. Barbalić, *Neki detalji poslovanja lošinjskog »Društva za uzajamno osiguranje trgovačke mornarice«* (MUTUA), Anali Jadranskog instituta JAZU 4, Zagreb, 1968.

[316] Radojica Barbalić, *Pomorstvo Rijeke i Hrvatskog primorja*, Pomorski zbornik II, n. izd., str. 1545-7, *Prodiranje hrvatskog industrijskog kapitala u parobrodarstvo duge plovidbe koncem XIX st.*, Jadranski zbornik I, Rijeka-Pula, 1956, *Regeneracija brodarstva Rijeke s obzirom na propadanje brodova na jedra duge plovidbe*, i. izd., IV, 1960, *Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost*, Senjski zbornik IV. 1970, str. 17-18, i *Brodarstvo Rijeke*, n. dj.; B. Kojić, *Lošinjska brodogradnja*, n. dj.

[317] Usp. bilj. 218. Derenčin je zapravo, iz sušačkoga dijela današnje Rijeke; još istih, 70-ih godina otišao je iz tadašnje Rijeke u Zagreb. Zanimljivo je da se i nasljednik u njegovoj advokatskoj kancelariji – Anton Vio – bavio pomorskom problematikom (Radojica Barbalić, *Kongres brodovlasnika na Rijeci 1881. godine i njegov prilog reguliranju prilika u trgovačkoj mornarici*, Pomorski zbornik 2, Zadar, 1964, str. 799 i dalje).

[318] Narodni list, X, 43, 27. V, 1871, str. 2; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 66.

[319] Branik, I, 53, 27. V 1871; P. Strčić, n. dj., str. 61.

[320] D. Vitezić, *Druga poslanica*, n. dj., str. 121 i 124.

[321] Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer I*, Zagreb, 1928, str. 129.

[322] Naša sloga, II, 11, 1. VI, 1871, str. 46; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 64. – Pomorci su dezertirali i iz trgovačke mornarice. Usp. Radojica F. Barbalić, *Uzroci dezertiranja naših pomoraca tokom XIX stoljeća*, Jadranski zbornik VII, Rijeka-Pula, 1969.

[323] Usp. lit. u bilj. 311-317.

[324] Usp. i R. Barbalić, *Brodarstvo Istre*, n. dj., str. 90-92, i *Kongres brodovlasnika*, n. dj., str. 805 i 825.

[325] Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, Zagreb, 1955.

[326] Novice, XXIX, 21, 24. svibnja 1871, str. 167.

[327] Usp. M. Bolonić – P. Strčić, *Zapisnici*, n. dj., str. 15-16, te lit. u bilj. 47.

[328] F. Barbalić, *Narodna borba*, n. dj., str. 36.

[329] Vjekoslav Bratulić, *Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda*, Jadranski zbornik III, Rijeka-Pula, 1968, i *O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894-1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji*, Anali Jadranskog instituta JAZU III, Zagreb, 1961.

[330] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 414-5.

[331] Naša sloga, II, 22, Trst, 16. studenog 1871, str. 3; Obzor, I, 94, 21. studenog 1871, str. 3.

[332] D. Vitezić, *Poslanica*, n. dj., str. 37-8.

[333] F. Šišić, n. dj., str. 130.

[334] D. Vitezić, *Poslanica*, n. dj., str. 70.

[335] J. Šidak i drugi, n. dj., str. 180-2; *Istra i Slovensko primorje*, n. dj., str. 102-3.

[336] J. Karaman, *Privreda*, n. dj., str. 281 i dalje, te *Jadranske*, n. dj., na v. mj.

[337] Opći uvid u iseljavanje v. Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, Zagreb, 1987; Ivan Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice 1894-1994*, Zagreb, 1994. (i engl. izd.).

[338] Radojica F. Barbalić, *Brodarstvo Rijeke kroz vjekove*. U: *Rijeka. Zbornik*, Zagreb, 1953, str. 102.

[339] R. Barbalić, *Kongres brodovlasnika*, n. dj.

[340] D. Vitezić, *Druga poslanica*, n. dj., str. 165, te 167-172.

[341] R. Barbalić, *Brodarstvo Istre*, n. dj., str. 91-2.

[342] Isti, *Kongres brodovlasnika*, n. dj., str. 824-5, i *Brodarstvo Istre*, n. dj., str. 93.

[343] Isti, *Brodarstvo Rijeke kroz vjekove*, n. dj., str. 101-2, i *Brodarstvo Istre*, n. dj., str. 84-90.

[344] Atti, n. dj., str. 85.

[345] P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 37.

[346] Atti, n. dj., str. 83-85.

[347] Atti, n. dj., str. 84; Naša sloga, II, 23, Trst, 1. prosinca 1871, str. 94. Usp. bilj. 308.

[348] *Prvi tabor*, n. dj., str. 55-58. Usp. lit. i komentar u bilj. 308.

[349] F. Barbalić, *Prvi istarski sabori*, n. dj., str. 369.

[350] I. Karaman, *Privreda*, n. dj., str. 146.

[351] D. Vitezić, *Poslanica*, n. dj., str. 160-8; I. Karaman, *Privreda*, n.dj., str. 146; *Istra i Slovensko primorje*, n. dj., str. 104.

[352] V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj. Nije naodmet upozoriti da je treći tabor pod Kastvom – na Sv. Mihovilu u Rubešima, priređen u rujnu 1971, u čast 100-godišnjice prvoga – doživio potpuni financijski krah, te da ne samo što nije dao nikakvog novčanog dobitka već dugovi nastali u vezi s njim neće biti tako skoro podmireni!

[353] P. Strčić, *Hrvatski*, n. dj., str. 12.

[354] HDA ROVS, k. 63, sv. 1871, pismo br. 50 i 52; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 70-72.

[355] Usp. lit. u bilj. 90.

[356] Usp. lit. u bilj. 147.

[357] HDA ROVS, kut. 63, p. 13.

[358] Branik, I, 53, 27. svibnja 1871, str. 2-3; P. Strčić, *Prvi tabor*, n. dj., str. 60.

[359] Naša sloga, III, 14, Trst, 16. srpnja 1872, str. 55.

[360] V. Melik, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 74-75.

[361] D. Kermavner, n. dj., str. 494.

[362] Š. Trojar, n. dj., str. 28-29.

[363] D. Kermavner, n. dj., str. 493-4; V. Melik, *Slovenski tabori*, n. dj., str. 75.

[364] Branik, I, 53, 27. V. 1871; Naša sloga, II, 16. VII 1871, str. 57; P. S t r č i ć, *Prvi tabori*, str. 53 i 61.

[365] Novice, XXIX, 21, 24. V. 1871, str. 167; P. S t r č i ć, n. dj., str. 59.

[366] F. B a r b a l i ć, *Narodna borba*, n. dj. str. 37.

[367] P. S t r č i ć, *Prvi tabor*, n. dj., str. 68. Kastavci su se pobunili god. 1666. (v. M. L a g i n j a, *Kastav*, n. dj., str. 80-81.).

[368] V. S p i n č i ć, *Narodni preporod*, n. dj., str. 262 i 263.

[369] Mirjana G r o s s, *Značaj prvih deset godišta »Naše sloge« kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal 1, Pazin, 1970, str. 43.

[370] P. S t r č i ć, *Počeci organiziranog*, n. dj., str. 65-71.

[371] Usp. J. K r a m a r, n. dj.

[372] Dr. Karel Lavrič (1818-1876), slovenski političar. Usp. bilj. 131.

[373] Bartolomej Jernej Legat bio je jedan od trojice virilnih članova istarskog sabora; o njemu usp. *Slovenec Jernej Legat. Tržaški škofijski sedež so pogosto in za dolge dobe zasedali slovenski ali hrvaški škofje*, Primorski dnevnik, VIII, 223, Trst, 14. 9. 1952, str. 4.

[374] Možda: Ivan Lučić.

[375] O porečkom Saboru v. F. B a r b a l i ć, *Prvi*, n. dj.

[376] V. M e l i k, *Slovensko*, n. dj.; J. M a l, *Zgodovina*, n. dj., str. 1009-1012; B. M a r u š i č, *Razvoj*, n. dj., str. 235-250.

[377] O kastavskoj čitaonici usp. V. R u b e š a, *Spomenica*, n. dj.

[378] Franjo Steidle.

[379] Vidi bilj. 233.

[380] O pomorstvu u ovim krajevima usp. bilj. od 311 do 325.

[381] Prema jednoj vijesti članovi odbora bili su i Slovenci Karel Lavrič i Viktor Dolenec. B. M a r u š i č, *Razvoj*, n. dj., str. 249.

[382] »Do prvog svjetskog rata na tom brežuljku Kastavština je svake godine slavila MIHOJU, nedjeljni dan jesenjeg pučkog sajma, koji je prethodio kastavskoj Beloj Nedeji«. F. F r l a n, *Sto godina*, n. dj., str. 7.

[383] V. priloge br. 8, 11, 12.

[384] Usp. bilj. 381.

[385] Lovro Toman, slovenski političar, umro je 1870. godine.

[386] Franjo Steidle, drugi tajnik kastavske »Čitalnice«.

[387] Istra i Kvarnerski otoci – kako je već rečeno – sačinjavali su od 1822. god. odnosno od 1825. do 1918. godine jednu administrativnu i upravnu cjelinu u zapadnom, cislajtanijskom dijelu Habsburške Monarhije (B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, I, n. dj., str. 55-56). Od 1861. god. dalje Istra je s otocima autonomna pokrajina – markgrofovija s posebnim Saborom u Poreču; zajedno s goričkim i tršćanskim područjem bila je podvrgnuta namjesništvu u Trstu (isto, str. 255 i dalje; usp. i Ivan B e u c *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj 1527-1945)*, Zagreb 1969, str. 242 i dalje.

[388] Usp. bilj. 233.

[389] F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 23, stavio je navodne znakove na početak prvoga odlomka ovoga članka – »Pozivljemo u kolo...«, ali nije ih zatvorio na kraju odlomka; Barbalićev tekst ipak djeluje kao citat. Tako ga je shvatio i B. M a r u š i č, *Primorski*, n. dj., bilj. 1, str. 65. Međutim, spomenuti tekst nije citat, jer ga je F. Barbalić, zapravo, stvorio prepričavajući i sažimajući članak iz *Naše Sloge*.

[390] Naknadno je taj članak objavio J. P e r c a n, *Obzorje*, n. dj., str. 52-53.

[391] J. Š i d a k, *Značenje*, n. dj., str. 30-31.

[392] *Naša Sloga* je u br. 4 od 16. 2., br. 7 od 1. 4., br. 17 od 1. 9. i br. 19 od 1. 10. 1871. objavila opširan prilog: *Članak XIX temeljnih carevinah zakonah*.

[393] Naknadno je taj članak objavio J. P e r c a n, *Obzorje*, n. dj. str. 54-56.

[393] Naknadno je taj članak objavio J. P e r c a n, *Obzorje*, n. dj. str. 54-56.

[394] Marotti je već iste godine (10. listopada) predložio u Istarskom saboru da i Kastav i Podgrad budu obuhvaćeni carinskom zonom u kojoj su se već nalazili drugi krajevi Istre. Sabor je prihvatio Marottijev prijedlog. B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, I, n. dj., str. 265.

[395] Možda: Mate Bastian.

[396] V. bilj. 387.

[397] Sv. Mihovil.

[398] Prema popisu iz 1846. god. u Istri je bilo 234.000 stanovnika; od toga je 166.440 bilo Hrvata i Slovenaca (Slovenaca je bilo 31.995), a Talijana 60.040. B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, 1. n. dj., str. 146.

[399] *Kastav*, n. dj., str. 66-67; mišljenje biskupa Jurja Dobrile usp. Ante M a r i n o v i ć, *Neobjavljeno pismo biskupa Dobrile Dru Baldu Bogišiću*, Riječka revija, I, 3, 1952; Ivo P e r i ć, *Valtazar Bogišić i njegove veze sa istaknutim narodnjacima u vrijeme narodnog preporoda*, Dubrovnik 3-4, 1962, str. 75-76; Matko M a n d i ć, *Tri pisma biskupa Dobrile*, Veliki ćiril-metodski kalendar za 1907, I, Zagreb; B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, 1, n. dj., str. 247; P. S t r č i ć, *Inicijative*, n. dj., str. 520-521.

[400] I s t o.

[401] O nastavnom jeziku u školama 1871. godine usp. članke u *Našoj Slogi*, II, 13, Trst, 1. VI, str. 55; 14, 16. VI, str. 59; 16, 16. VIII, str. 67. A evo kako su o tom problemu raspravljali čuveni F r a n i n a i J u r i n a u svom prvom dijalogu koji se pojavio u *Našoj Slogi*, II, 16, Trst, 16. VIII 1871, str. 67:

Fr. Si čul, da su tamo dole va Italije na dveh mesteh, a *Volosca e Lovrana*, školu odprli?

Ju. A sam, pa ča je, ča se temu čudiš? Ča neznaš, da od 24 milijuni Talijani, 18 ih milijuni nezna štat ni pisat, pak da im, po moju puru, trebe škol malo manje nego nam.

Fr. Nečudim se ja temu ne, nego se čudim da meštri moraju znat neč malo i frgaski.

Ju. Trubilo, to je zato, zač sve kadgod i kî hrvatski i dalmatinski trabakul tamo pride, pak je dobro za svaku prigodu, da barem jedan va pajize čagod hrvatski razume!

[402] O čl. 19. donijela je *Naša Sloga* 1871. godine više članaka (br. 4 od 16. II, str. 13-15, 7, 1. IV, str. 26-27, 17, 1. IX, str. 70-71, 19, 1. XI, str. 79-80).

[403] Naknadno je taj članak objavio J. P e r c a n, *Obzorje*, n. dj., str. 60-71.

[404] Lois, Alojz, Vjekoslav (Spinčić).

[405] V. bilješku 394.

[406] F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 46, natuknica 151, piše slijedeće: »Dne 10. maja 1885. bio je u Lindaru tabor. Taboru je prisustvovalo preko 3.000 ljudi iz cijele srednje Istre. Govorio je predsjednik Političkog društva 'Edinost' Ivan Nabergoj, za njim Dinko Vitezić, M. Mandić, seljak iz Gračišća Frane Poldrugovac, P. Peršić, seljak iz pazinskoga Polja Josip Ujčić, čiji je govor bio vanredno lijep, i dr. M. Trinajstić.«

U rubrici »Različite viesti« tršćanska *Naša Sloga*, XVI, 19, 7. 5. 1885, str. 4, u prvoj bilješci: *Glavna skupština »Edinost« u Lindaru* obavještava čitatelje da će se skupština održati 10. 5. i poziva sve prijatelje na skup. U br. 20 od 14. 5., str. 2-5, istoga lista objavljen je opširan izvještaj i – na kraju – petnaest pozdravnih brzojava iz Zagreba, Trsta, Kopra, Krka, Cresa, Baške, Lovrana, Voloskoga, Matulja i Brixena; članak nosi naslov: *Glavna skupščina polit. družtva »Edinost« u Lindaru*. U uvodu članka govori se o svečanom dočeku gostiju i popratnim manifestacijama. Na samome skupu bilo je riječi – u dvije točke programa – o predstojećim izborima za Carevinsko vijeće u Beču te o

školstvu i to u vezi s gospodarskim napretkom Istre. Skupu je prisustvovalo oko 3.000 ljudi, uglavnom iz centralne, južne i sjeverne Istre, te gosti iz Trsta; spominju se Slovenci. Skupštinu je otvorio predsjednik »Edinosti« Ivan Nabergoj, a govorili su Dinko Vitezić, Matko Mandić, Frane Poldrugovac, P. Peršić, Josip Ujčić, opet M. Mandić, te Mate Trinajstić; predsjednik I. Nabergoj zaključio je rad skupštine, a potpredsjednik M. Mandić pročitao je spomenute brzojave.

U oba navedena članka nije upotrijebljena riječ tabor. U članku se, međutim, izričito govori da je skup u Lindaru bio glavna skupština Političkog društva »Edinost« (imalo je sjedište u Trstu, a djelatnost je širilo i u Istri). Npr., to se vidi iz samoga naslova drugoga članka, te i iz njegovih slijedećih rečenica: »Toga dana obdržavalo je naše pol. družtvo glavnu skupšćinu u kršnom Lindaru; tog dana učinjen je prvi korak od strane 'Edinosti' u srednjoj Istri« (str. 2), te: »I tim se svrši prva glavna skupšćina pol. družtva, obdržana u srcu naše Istre, nedaleko talijanaškog gnjezda i sjela talijanskog pol. družtva« (str. 3; sjedište drugoga društva bilo je u Pazinu). Skupština u Lindaru 10. svibnja 1885. god. imala je u prvom redu i uglavnom mobilizatorski, predizborni karakter. S hrvatske (i slovenske) strane u vanjskim općinama istočne Istre i Kvarnerskih otoka (izborni kotarski kapetanati Lošinj, Pazin i Volosko) kandidiran je Dinko Vitezić, iz ostalog dijela Istre (izborni kotarski kapetanati Kopar, Poreč i Pula) Vjekoslav Spinčić, a kao predstavnik gradova Frane Mandić (izborni proglas Političkog društva »Edinost« i Naše Sloge, *Braća Istrani, Naša Sloga*, XVI, 21, Trst, 21. 5. 1885, str. 1, i 21A, 24. 5., str. 1). Na izborima 29. 5. izabran je bio Vitezić, a Spinčić nije (*Izbori izbornikah, Naša Sloga*, XVI, 22, Trst, 28. 5. 1885, str. 1), kao ni F. Mandić na kasnijim izborima u gradovima (*Izbor zastupnika za gradove, Naša Sloga*, XVI, 23, Trst, 4. 6. 1885, str. 2).

Iz izloženog je očito da u spomenutim brojevima *Naše Sloge* Fran Barbalić nije mogao naći podlogu za tvrdnju u svojoj knjizi da se radi o taboru u Lindaru 1885. godine.

[407] Viktor Dolenc (1841-1877), slovenski političar.

[408] Grof Joseph Zichy od Vasonyha bio je – od 1870-72. godine – prvi »Guverner Rijeke i hrvatsko-ugarskog primorja«.

[409] Silvio Medunić.

[410] Koloman Bedeković bio je ban od 1871. do 1872. godine.

[411] Potcrtano u tekstu.

[412] Zapravo: Marotti iz Spinčići.

[413] I s t o.

[414] Izbori za Hrvatski sabor, provedeni u Banskoj Hrvatskoj u mjesecu svibnju, donijeli su veliku pobjedu Narodnoj stranci.

[415] Zapravo: Marotti. Vidi bilj. 412.

[416] O riječkim ungarezima usp. Milan M a r j a n o v i ć, *Rijeka od 1860. do 1918.* U: Rijeka zbornik. Zagreb 1953, str. 229-230.

[417] Usp. bilješku 401; no, Lovranci i Vološćanci su drukčije postupali revolucionarne 1848-9. godine. Usp. M. L a g i n j a, *Istranom*, n. dj., str. 63-75; Matko R o j n i ć, *Nacionalno pitanje u Istri 1848-9*. Historijski zbornik II, Zagreb 1949, str. 103-108.

[418] Eduard Czeh de Szent-Katolna, kraljevski povjerenik u Rijeci od 1867. godine dalje.

[419] Vidi bilj. 401 i 417.

[420] U srpnju 1870. god. narodnjaci su na izborima za Dalmatinski sabor dobili 24, a autonomaši 16 zastupničkih mjesta; od tada autonomaši sve više nazaduju. Jaroslav Š i d a k, Mirjana G r o s s, Igor K a r a m a n, Dragovan Š e p i ć, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb 1968, str. 61, 105 i dalje.

[421] V. prilog 20.

[422] Naknadno je taj članak objavio J. P e r c a n, *Obzorje*, n. dj., str. 57-59.

[423] Talijanski i njemački listovi.

[424] Umro je 20. svibnja 1859.

[425] Levin Rauch bio je ban od 1867-71.

[426] Koloman Bedeković bio je ban od 1871-72.

[427] Ivan Coronini-Kronberg bio je ban od 1859-60, a poslije njega – od 1860. do 1867 – bio je ban Josip Šokčević.

[428] Johann Gottfried Herder (1874-1803), njemački filozof i književnik; usp. Nikola I v a n i š i n, *J. G. Herder i ilirizam*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, II, 2, Razdio historije, arheologije i povijesti umjetnosti 1, Zadar 1963, str. 196-225.

[429] Zapravo: Steidle.

[430] Vidi bilj. 402.

[431] Vidi bilj. 407.

[432] Možda: Ivan Lučić iz Kastva.

[433] Ernest Jelušić.

[434] Prema predaji na taj je način u narodnoj buni ubijen nasilnik kapetan Franjo Morelli. M. L a g i n j a, *Kastav*, n. dj., str. 80-81; *Kastav*, n. dj., str. 54.

[435] Andrija Sterk (1827-1901), kasnije zastupnik Istarskog sabora, krčki i tršćansko-koparski biskup.

[436] Matko Laginja je bio rodom iz Klane.

[437] Potcrtano u tekstu.

[438] Matko Laginja je već tada bio pravaš, pristalica ideja Ante Starčevića.

[439] O pokušaju da se organizira tabor u srednjoj Istri usp. slijedeći izvod iz pisma Jakova Volčića, svećenika u Zarečju, koje je 21. lipnja 1878. god. uputio Kazimiru Jelušiću (kasniji kastavski načelnik, od 1896. god. do smrti); tekst je objavio Miroslav B e r t o š a, *Pisma Jakova Volčića Kazimiru Jelušiću (1876-1888)*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 14, Rijeka 1969, str. 282-283:

»(. . .)

Nešto o namenjenom taboru. Primio sam jur lani pismo od »Jedinosti« iz Trsta radi istarskog tabora, ja sam odpisao svoju misao. Čitao sam o tom i po novinah, ali od ove strane se nečiniše nikakve priprave, ali barem ja neznadoh ništa o tom. Na tretji dan lipnja mi pošle duhovni pomoćnik iz Pazina posjetnicu: Jutra na svidenje, ako će Bog i sreća junačka, ja si mišljah on pride s kakvim prijateljem po običaju u Zarečje. A to pride drugi dan najprvo župnik svetopetarski, i mi govori, da je na putu za amo župnik žminjski, si mislim dobro, i on me posjeti vsih stran hodeć, jašuć, vozeć se, popovi i nepopovi, kmeti i gospoda, je li istina da bude danas ovdje u Zarečju neki savjet, ja njima rečem, da neznam ništa, kako i nisam znao, nego g. svetopetarski župnik, koj je ovdje da mi kaže, da dojde amo g. župnik iz Žminja; oni mi reku da je dobro, ja dam njima piti, da se odžedjaju, a nato se počnu sakupljati od vsih stran hodeć, jašuć, vozeć se, popovi i nepopovi, kmeti i gospoda, profesori i vradnici[56] i franjevci, tako da se je nas sakupilo do 23; i ja još neznadoh uzroka; bio je i Vaš g. brat Rajmundo. A potle, kada se posedoše, odahnuše i ožedješe počnu govoriti nešto o izborih, a osobito o taboru. Neki ga hotjahu imati kod sv. Petra njeki kod Gračišća, neki pred Pazinom; ali su se sporazumjeli, da bi bilo najbolje i najnarednije držati ga na Zarječkih senokošah; ali nisu imali govornike ni odlučne predmete, a što najviše treba, nisu imeli sakupljenih novac; a odlučili su, da neka tabor bude na 22 istoga mjeseca. Ja sam njih govorio, da u 15 dan ni moguće tabora urediti opozivajući se na Kastavski tabor. Oni ostaše kod odluke misleć, da bude to vse »Jedinost« priskrbela. Tabor se je izjalovio za Zarječke sienokoše, dakle bi tabor kod mene pod krovom; i to kakav tabor; sreća da sam imao mnogo kruha i punu bačvu vina; govornici, dapače govorčine bijasmo vsi, predmeta ni manjkalo, kojiput smo vsi na jedankrat govorili, a poslušateljstvo su bili: vino i čaše i kruh, i kakovo poslušateljstvo, jer je bilo teplo; kada smo jedan predmet zaključili, pak

smo vale odposlali, i poslali deputacije do konobinoga popečiteljstva, a to popečiteljstvo je nam odmah sve pritvrdilo, i nijednoga predloga nam ni zanekalo, Prijatelju! što ne bijaše to lijep tabor i evo, ja imam čast, da bijaše kod mene prvi istarski tabor. – Sada ja nečujem ništa o taboru.

(. . .)

Da istarski Slovani što valjamo, bimo učinili sada kade blizu Pazina jedan veliki tabor, kako su učinili gorički Slovenci dva, pak bimo stvorili jednu strašnu kontra-demonstraciju, i ju poslali samom Caru, pak bi Austrija ostrmela,[49] osobito pak Italijani pisni[50] naši i priekomorski, jer to bi bila stvar nenadjana. Ali što koristi kada spavamo kao u gluhoj dobi. (. . .)».

Usp. i Miroslav B e r t o š a, *»Prvi istarski tabor« u Zarečju*, Kalendar Jurina i Franina za 1970, Rijeka 1969, str. 59-60, kao i zbornik: *Jakob Volčič in njegovo delo. Jakov Volčić i njegovo djelo. Zbornik prispevkov in gradiva. Zbornik priloga i građe.* Pazin-Ljubljana 1988, te: *Neobičan skup u Zarečju*, Istarska Danica za 1988, Pazin 1987, str. 126.

[440] I s t o.

[441] Usp. Fran B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 150-156; Dragovan Š e p i ć, *Nacionalna borba u Istri 1900-1914.* U: Jugoslavenski narodi pred prvi svetski rat. Posebno izdanje SANU CDXVI, Odelenje društvenih nauka 61, str. 1082-1083; I s t i, *Politika »narodnog mira« u Istri 1908-1913.* Anali Jadranskog instituta JAZU 3, Zagreb 1951, str. 108-109.

[442] Usp. F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 150.

[443] Nije točno; zastupnici su bili Franjo Feretić i Franjo Ravnik (do kolovoza 1870), te Ivan Grubiša, Antun Rubeša, Franjo Marotti, Franjo Feretić i Antun Bogović (od kolovoza 1870. dalje). B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, n. dj., str. 261-264.

[444] Usp. Tone P e r u š k o, *Borba za školstvo u Istri. Povodom proslave 100-godišnjice Narodnog preporoda u Istri i Dalmaciji.* Historijski pregled, VIII, 3. Zagreb 1962; I s t i, *Borba za osnovno školstvo – borba za nacionalni opstanak.* U: *Hrvatski*, n. izd. Usp. i literaturu u bilj. 441.

[445] Popis gospodarskih i drugih društava v. F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 187-191.

[446] Usp. D. Š e p i ć, *Nacionalna*, n. dj., str. 1076; I s t i, *Politika*, n. dj., str. 70-71.

[447] D. Š e p i ć, *Nacionalna*, n. dj., str. 403-422; I s t i, *Politika*, n. dj. str. 85-89.

[448] Mate B a l o t a, *Stara pazinska gimnazija 1950;* usp. i Vitomir U j č i ć, *Kritički osvrt na Balotinu knjigu »Stara Pazinska gimnazija«.* U: Školski izvještaj. Proslava 50-godišnjice osnivanja hrvatske gimnazije u Pazinu i otvaranja nove zgrade gimnazije, 1899-1949. Pula 1952, str. 38-57.

[449] O ovoj školi v. Viktor Car E m i n, *Moje uspomene na »Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru«*, Zagreb 1953, str. 104-106.

[450] Kazimir Jelušić (1855-1917) bio je kastavski načelnik od 1896. do smrti.

[451] Skup je odgođen zbog nevremena.

[452] Spomen-ploča je još i danas na mjestu na kojem je bila postavljena.

[453] O dijelu Pošćićevog rada u hrvatskom pokretu Istre v. V. Car E m i n, *Družba*, n. dj.

[454] V. bilješku 450.

[455] Razvodom istarskim utvrđene su uglavnom međe između pazinskog i akvilejskog feudalnog posjeda, odnosno njihovih podložnika. Isprava je napisana glagoljicom na hrvatskom jeziku, a sačuvana je u prijepisima.

[456] O ovim statutima usp. Ivan S t r o h a l, *Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografički nacrt.* Zagreb 1911; Danilo K l e n, *Statuti, urbari, notari Istre, Hrvatskog primorja i otoka. Katalog izložbe.* Rijeka 1968.; Lujo M a r g e t i ć – Petar S t r č i ć, *Krčki (vrbanski) statut 1388*, Krk 1988.

[457] Usp. *Kastav*, n. dj., str. 60.

[458] Usp. bilješku 417.

[459] Pobjedom kontrarevolucije uveden je u zemljama Habsburgovaca tzv. Bachov apsolutizam (1849-51) – neoapsolutizam. Usp. M. G r o s s, *Počeci*, n. dj., u bilj. 3.

[460] U ponjemčivanju se posebno isticao učitelj Ivan Mohorčić. Vojmir J e l u š i ć, *Historijat škole od 1770-1945.* U: dvije stotine godina rada osnovne škole u Kastvu. 1770-1970, Kastav 1970, str. 22.

[461] V. bilj. 90.

[462] Usp. V. J e l u š i ć, *Historijat*, n. dj., str. 24.

[463] Evgenij Kumičić – Jenio Sisolski (1850-1904), hrvatski književnik i političar.

[464] O ovoj školi usp. *Dvije stotine godina rada osnovne škole u Kastvu 1770-1970.* Kastav 1970.

[465] Usp. bilješku 161.

[466] O svom taboru v. J. K r a m a r, *Prvi*, n. dj.

[467] Oba sam – bez njihova kalendarskog dijela – pretiskao u povodu stote obljetnice objavljivanja: *Stogodišnjica kalendara »Istran«*, Jurina i Franina, kalendar za 1969, Rijeka 1970, str. 36-51, i *Kalendar »Istran« za 1870.* Isto izd., Rijeka 1969, str. 33-52.

[468] Usp. P. S t r č i ć, *Inicijative*, n. dj.; F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj.

[469] Izdao ju je i kao posebno izdanje 1892. god. u Trstu pod naslovom *Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri).*

[470] V. literaturu u bilj. 441.

[471] I s t o.

[472] Na izborima za bečki parlamenat Spinčić je 1911. god. dobio 5.731 glasa od ukupno 6.533 glasova. F. B a r b a l i ć, *Narodna*, n. dj., str. 155.

[473] Nije točno; u Istarskom saboru je od 1870-77. god. bilo više zastupnika. Tako su god. 1870. izabrani Ivan Grubiša, Franjo Marotti, Franjo Feretić, Antun Rubeša i Antun Bogović. Rubeša je 1873. umro, a Feretić se 1872. zahvalio na mandatu; umjesto njih su izabrani bili Antun Spinčić i Petar Žic. B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, n. dj., str. 264.

[474] Franjo Marotti i Antun Rubeša.

[475] Vinko Zamlić.

[476] Dinko Vitezić.

[477] Bili su dva: Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić; Matko Mandić je izabran 1907. godine.

[478] Dobrila je svojedobno pisao: »Mislim, da se naši ne će moći odbraniti od talijanstva, uz koje stoji vlada po svojih činovnicih, nevještih našemu jeziku i uploške mrzećih na Slavene«. B. M i l a n o v i ć, *Hrvatski*, n. dj., str. 207.

[479] Usp. Dobrilino pismo Baltazaru Bogišiću. A. M a r i n o v i ć, *Neobjavljeno*, n. dj., I. P e r i ć, *Valtazar*, n. dj.

[480] Usp. V. Car E m i n, *Moje*, n. dj.

[481] Vidi bilj. 438 i 439.

[482] Učiteljska je škola započela s radom 1906, a stručna je škola osnovana 1885. godine.

[483] Opširniji Spinčićev osvrt na hrvatski narodni preporod v. u knjizi Dana G r u b e r a, *Povijest Istre*, Zagreb 1924.

[484] *O Antonu Antončiću* usp. Petar S t r č i ć, *Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka.* Odvjetnik, XVIII, 9, Zagreb 1968, str. 246-249.

RIASSUNTO

Nell'intensa e veemente lotta sul piano politico, economico, culturale e nazionale contro le pretese straniere, nella seconda metà del XIX secolo i Cechi, gli Sloveni ed i Croati della Cisleitania, parte della monarchia asburgica, scelsero come un proprio metodo di lotta anche le assemblee di massa all'aperto. La radicalizzazione del movimento nazionale sloveno, le agitazioni di massa, il radunarsi di un'enorme numero di persone in un determinato luogo, la loro protesta pubblica e la presentazione di richieste – costituiscono alcune delle caratteristiche generate delle assemblee di massa all'aperto (tabori) ed hanno molto in comune con simili manifestazioni anche in Istria. La prima adunanza in Slovenia si tenne agli inizi dell'agosto 1868 a Ljutomer: in Istria, la prima assemblea di massa all'aperto venne preparata, nella sua parte slovena, a Kubed (il 7 agosto 1870).

Sotto un forte influsso delle assemblee di massa slovene e con una rilevante partecipazione degli Sloveni, mossero in azione pure i Croati dell'Istria e delle isole quarnerine, che organizzarono una propria prima assemble di massa all'aperto il 21 maggio 1871 in quel di Castua, nelle immediate vicinanze di Fiume, nel villaggio di Rubeša, sul colle di S. Michele.

Fino ad allora, la popolazione croata dell'Istria e delle isole quarnerine – tramite i propri rappresentanti, regrutati tra le file della piccola borghesia – aveva intrapreso parecchi preparativi nell'ambito dei più vasti inizi inerenti l'organizzazione del movimento politico, quale parte del risveglio popolare croato in queste regioni della Croazia. L'Istria e le isole che si trovavano allora nell'ambito della parte cisleitana dell'impero austro-ungarico costituivano una regione con la Dieta ed il «governo» a Parenzo, sottoposti al governatorato di Trieste. L'Istria era esposta ad una forte pressione di uno stretto gruppo della borghesia italofila-italiana che contestava alla popolazione croata, con la violenza ed altre misure restrittive, anche ciò che era permesso dalle leggi della monarchia asburgica.

I motivi per la convocazione dell'assemblea popolare all'aperto sono stati così esplicati dagli abitanti di Castua: «Il periodo costituzionale garantiva agli Slavi istriani l'assoluta parità di diritti, ma questa rimaneva poi solo sulla carta, mentre tutto il potere nello stato era stato usurpato dagli Italiani che erano riusciti ad introdurre la propria lingua non solo negli uffici, ma anche nelle scuole ove, nonostante la maggioranza slovena, veniva dedicata più attenzione alla lingua italiana. Per quanto riguarda il contadino istriano, dopo l'abolizione dei servi della gleba, costui non riusciva a immedesimarsi nella sua nuova posizione e veniva a dipendere materialmente sempre più dagli Italiani che erano meglio situati e tenevano nelle proprie mani il commercio, l'artigianato, l'industria e altro. La popolazione contadina,

abbadonata a sé stessa non poteva avere un ruolo di rilievo nell'amministrazione dello stato, poiché era ritenuta inferiore agli altri. Per tale ragione si fece ricorso ad un'assemblea pubblica che avrebbe dovuto attirare su di sé l'attenzione ed esprimere il volere del popolo anche in alto loco.»

All'ordine del giorno dell'assemblea di massa in quel di Castua nell'anno 1871, erano stati previsti parecchi punti, che dovevavo venir esaminati e discussi pubblicamente in quell'adunanza di Istriani e di isolani. Così era nelle intenzioni di discutere su alcune questioni di interesse vitale – contro l'unione dell'Istria, del Goriziano e di Trieste in un'unità politico-amministrativa (che sarebbe andata in favore alla stretta cerchia dominante italofilo-italiana), quindi sulla necessità di un' «unione degli Slavi del Sud/jugoslavjani», sul problema circa l'introduzione della lingua popolare negli uffici e nelle sculoe, sullo sviluppo della marineria nelle regioni littoranee in generale ed in particolare nella Liburnia, cioè sulla costa orientale dell'Istria, nonché sulla necessità di creare porti franchi in tutta l'Istria.

Le autorità, però, permisero che si discutesse, solamente su tre questioni, ma a quel tempo molto importanti: sul diritto di usare la lingua materna nella vita pubblica, sulla necessità di estendere il territorio esente da dazi doganali anche all'Istria e sull'economia marittima. Per quanto riguarda l'idea iugoslava ed il programma dell'unione degli Iugoslavi (in relazione ala conferenza di Lubiana, tenutasi poco tempo prima) – era proibito parlarne. Era altresì proibito esprimersi contro l'unione dell'Istria, del Goriziano e di Trieste in un'unità amministrativa.

Ciononostante (e forse proprio per tali ragioni!) l'assemblea ebbe molto successo, anche se da varie parti ci furono parecchi tentativi per impedire quest'incontro di massa. Così ad esempio, a coloro che dovevano passare dal Litorale croato di allora a Fiume, attraversando il ponte sopra la Fiumara, che divideva il territorio dela Croazia del Bano dall'enclave fiumana sotto l'amministrazione ungherese – non era permesso il transito, e gli abitanti del Litorale dovevano fare tutto un giro per arrivare in quel di Castua. All'assemblea, il discorso introduttivo con i saluti fu fatto dal presidente del Comitato centrale, organizzatore del convegno – lo sloveno Franjo Steidle, che lavorava a Castua, mentre a porgere i saluti a nome degli Sloveni del Goriziano fu Viktor Dolenc. I discorci furono pronunziati da Ernest Jelušić e Franjo Marotti, castuani e dal fiumano dottor Marijan Derenčin.

L'assemblea ebbe un'enorme risonanza in Istria, sulle isole quarnerine, nel Litorale croato di allora, Fiume inclusa e anche oltre nelle regioni slovene e croate. Era evidente che stava concludendosi la fase organizzativa iniziale del movimento politico dei Croati dell'Istria e delle isole. L'organizzazione e lo svolgimento di un'assemblea tanto numerosa sta a dimostrare che esistevano già i presupposti per muovere in ben organizzate azioni politiche di massa, di grandi dimensioni (si calcola che sul colle di S. Michele fossero convenute circá 10.000 persone!), alle quali la popolazione era pronta a partecipare in massa. Le sale di lettura di Castua, Pola e Vrbnik sull'isola di Veglia, l'almanacco «Istrian» ed il giornale «Naša Sloga», l'assemblea di massa in quel di Castua, l'opera di quell'esiguo numero di delegati che era riuscito ad entrare nella Dieta istriana, il lavoro di un'unico delegato dell'Istria e delle isole nel parlamento austriaco e via dicendo – testimoniano che la difesa dagli attacchi, aggressioni e pressioni dei ceti dominanti italofili-italiani non era più né singola, né senza piani; sul finire degli anni 60 e agli inizi degli anni 70 del XIX

secolo, la maggioranza della popolazione dell'Istria e delle isole quarnerine è ben organizzata e può passare ad una lotta condotta con mezzi e con modi più offensivi.

Quarant'anni più tardi – nell'anno 1911 – si tenne un'assemblea di massa nello stesso luogo, ma in tutt'altre condizioni, giacchè il popolo croato dell'Istria e delle isole nel frattempo era riuscito a far valere i propri diritti e ad avere il ruolo che gli spettava; poteva confrontarsi in una lotta pari con il gruppo italofilo-italiano, ancor sempre forte, che ora però doveva dividere una, seppur piccola, parte del potere con i rappresentanti piccolo borghesi croati della regione. Nel riassumere mezzo secolo di lotta, questo convegno vuole presentare ed elencare le numerose ascese e cadute, i giorni di successo e di crisi del movimento politico croato in questa regione: «Il nostro popolo istriano si è battuto duramente; tutte queste lotte, però, nonostante le numerose prove, hanno temprato il suo significato, hanno rinvigorito la sua coscienza e oggi non c'è forza che potrebbe strappare dal profondo dell'anima la coscienza e l'amore del e per il suo essere nazionale e la sua lingua.»

Nella prima parte di questo libro l'autore fa una presentazione dettagliata dell'assemblea popolare all'aperto in quel di Castua con la disamina delle condizioni dell'Istria e delle isole quarnerine di quel periodo, mentre la seconda parte è dedicata alle fonti originali di archivio, ai giornali e ad altro materiale documentario.

P. S.

Bilješka o autoru

BILJEŠKA O AUTORU

Dr. Petar Strčić rođen je 1936. u Krasu, Dobrinjština, o. Krk; od 1937. živi u Rijeci (Sušak), gdje je polazio osnovnu i muzičku školu te gimnaziju, a od 1980. u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu diplomirao povijest i doktorirao ("Hrvatski narodni pokret u Istri i na Kvarnerskim otocima od kraja 40-ih do početka 80-ih godina XIX. st."). Pored ostaloga, bio je direktor Arhiva Hrvatske, predsjednik Saveza arhivista i Koordinacijskog odbora arhivâ u SFR Jugoslaviji, te arhivista Zapadne Hrvatske, glavni urednik nizova zbornika "Arhivski vjesnik", "Pazinski memorijal" itd. Član-suradnik je i znanstveni savjetnik HAZU, arhivski savjetnik i upravitelj Arhiva HAZU u Zagrebu, predaje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, te na pedagoškim fakultetima u Puli i Rijeci. Predsjednik je Društva za hrvatsku povjesnicu (Savez povijesnih društava Republike Hrvatske) i Čakavskog sabora, glavni urednik zbornika "Rijeka", "Krčki zbornik", itd. Specijalizirao se za povijest Zapadne Hrvatske u XIX. i XX. st., ali zalazi i u starija razdoblja. Objavio je oko 800 znanstvenih i stručnih rasprava i članaka (poviše toga veoma mnogo publicističkih priloga) te 30 autorskih i koautorskih knjiga (u suradnji s akademikom L. Margetićem, mons. M. Bolonićem, J. Šidakom, D. Klenom, S. Antoljakom, B. Janjatović itd.), a priredio je za objavljivanje djela M. Laginje, D. Klena, D. Šepića, B. Zmajića, M. Bertoše itd. Dobitnik je više nagrada grada Rijeke (zadnja 1995.), te o. Krka, Pazina itd. Naslovi knjiga: *Otok Krk 1918.* (1968.); *Građa o talijanskoj okupaciji o. Krka od kraja 1918. do polovine 1919.* (1970.); *Stogodišnjica "Naše Sloge"* (1970.); *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka* (1971.); *Zapisnici sjednice i skupština "Hrvatske čitaonice" u Vrbniku 1871-1929.* (1971.); *"Primorski vjesnik" 1941.* (1972.); *Zapisnici sjednica Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje 1943-1945.* (1975.); *NOB i socijalistička revolucija. Čitanka iz zavičajne povijesti Rijeke i riječkog područja* (1975.); *Krk* (1978., 1. izd., 1983, 2. izd.); *Vanjskopolitička borba Josipa Broza Tita za Istru 1941-1945.* (1978., i na talijanskom jeziku); *Štampana riječ o otporima i borbama* (1980.); *Pazin* (1982.); *1882-1982. Sto godina riječke rafinerije* (1982.); *Optužnica i presuda članovima i simpatizerima KPJ iz Hrvatskog primorja 1934.* (1984.); *"Titov most" kopno-o. Krk* (1985.); *Krk* (1987.), *Košljun* (1987.); *Biobibliografija dra B. Stullija* (1987.); *Senjski statut iz 1388.* (1988.); *Krčki (vrbanski) statut 1388.* (1988); *Povijest Rijeke* (1988.); *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret* (1988.); *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka* (1989.); *Koja je prva riječka gimnazija* (1992.); *"Lietopis" i "Kronika" pučke/osnovne škole u Dobrinju* (1992.); *Poglavnikovom Vojnom uredu* (1994.); *Pregled hrvatske povijesti* (1994.); *Košljun i njegov franjevački samostan. Povijesni pregled* (1994.); *Novi Vinodolski* (1995.)

P.S.

SADRŽAJ

Predano u tisak 3.IV.1996, dovršeno 15.V.1996.